

BİLİM ve SANAT

49

AYLIK KÜLTÜR DERGİSİ / OCAK / 1985

200 TL.

'85
BEKLENTİLERİ

TÜSTAV

Çağdaş Yayınları

OKURLARIMIZA ÖNEMLİ DUYURU

PTT giderlerinin yeniden artışı nedeniyle ödemeli kitap vollaamak çok pahalılaşmıştır. Neredeyse PTT ücreti, istenen kitabın ederine eş duruma geldi. Bu nedenle, kitap isteyenler ödemeli isteme yerine bedelini ve PTT giderlerini peşin yollarlarsa yararlarına olur.

Okuyucular için sipariş tutarına ortalama:

- 1 kitap için 80.-
- 2 kitap için 100.-
- 3 - 5 kitap için 125.-
- 6 - 10 kitap için 175.- lira

olan PTT giderlerini eklemelidir. İstek mektubunda gönderilen para makbuzunun tarih ve numarasını da belirtmek yararlı olur.

Kitap bedelini pul olarak gönderip, istekte bulunacakların yukarıda belirtilen PTT giderlerini de sipariş tutarlarına eklemelerini önemle rica ederiz.

Önemli Not: 1500 TL'den az siparişlerin ÖDEMELİ istenmemesini dileriz. Aksi halde yollayamayacağımızı bir kez daha belirtiriz.

Bu koşullarda ödemeli kitap isteyen okurlarımızdan isteklerini yenilemelerini rica ederiz.

BULUNAN YAYINLARIMIZ

DENEME DİZİSİ

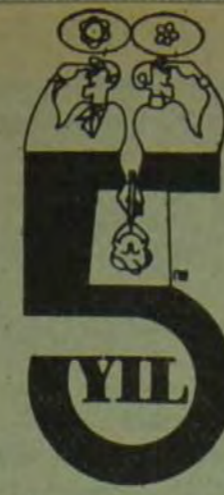
Oktay Akbal:	Anılar ve Söyleşiler	250.-
Ahmet Rasim:	Anılar ve Söyleşiler	300.-
Vedat Nedim Tör:	Kemalizmin Dramı	200.-
Prof. Akşit Göktürk:	Okuma Uğraşı 2. bası	150.-
Şevket Süreyya Aydemir:	Kırmızı Mektuplar ve Son Yazıları	150.-
Prof. Macit Gökberk:	Değişen Dür.ya, Değişen Dil	150.-
Nadir Nadi:	Uyarılar 3. bası	250.-
Hıfzı V.Velidedeoğlu:	Yol Kesen İrmak	350.-
İlhan Selçuk:	Atatürkçülüğün Alfabesi 2. bası	200.-
Prof. Nusret Hızır:	Felsefe Yazıları 2. bası	250.-
Mehmet Kemal:	Şairler Dövuşür	250.-
Oktay Akbal:	Dünyaya Açılmak	200.-
Nadir Nadi:	Ben Atatürkçü Değilim. 4. bası	200.-
Samim Kocagöz:	Roman ve Yazarlık Onuru	200.-

TARİH - ANI - GEZİ - OLAY DİZİSİ

Mehmed Kemal:	Türkiye'nin Kalbi Ankara	350.-
Hıfzı V.Velidedeoğlu:	Ailenin Çilesi Boşanma	200.-
Hıfzı V.Velidedeoğlu:	Söylev 12. bası	400.-
Hıfzı V.Velidedeoğlu:	Söylev Belgeler	300.-
Azra Erhat:	Mektuplarıyla Halikarnas Balıkçısı 2. bası	200.-
Kemal Üstün:	Menemen Olayı ve Kubilay 3. bası	150.-
Oktay Akbal:	Geçmişin Kuşları	250.-
Nadir Nadi:	Perde Aralığından 3. Bası	250.-
Meral Tolluoğlu:	Babam Nurullah Ataç	200.-
Nadir Nadi:	Olur Şey Değil 2. bası	200.-
Ebubekir Hazım	Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları	200.-
Tepeyran:	Savaş Anıları	200.-
Erol Ulubelen:	İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye	350.-
Cemal Madanoğlu:	Anılar I. Bölüm	400.-
Talip Apaydın:	Köy Enstitüsü Yılları	300.-

BAĞIMSIZ DİZİ

Philipp Soupoult:	Şarlo	150.-
Kemal Özer:	Sanatçılarla Konuşmalar	150.-
Atena Deponte:	Yaşayan Kosta	150.-
Benjamin Farrington:	Darwin Gerçeği	200.-

Bilim ve Sanat bu sayısıyla 5. yayın yaşamına adım atıyor. Sürekli ve düzenli, nitelik ve nicelik yönünden birbirini tamamlayan, okuyucularıyla ve yazarlarıyla özveri, katkı, düşün ve emek yüklü 49 ay, 49 sayı; güzel bir Bilim ve Sanat dostluğu.

Ve 5. yıla başlarken, okuyucularımızın sık sık bize ilettikleri bir sorunun yanıtını kwançla verebiliriz: Derginiz, dört yıl boyunca ülkemiz kültürel dergi yayıncılığının giderek en ön sırasına yükselmiş, yerini almıştır. Bunu, başta sınırlı dağıtım olanaklarına karşın ve hepimizin tanık olduğu saldırgan maliyet sorunlarına karşın, Bilim ve Sanat okuyucularının dergilerine gösterdikleri yaratıcı desteğin ve sargınlığın engellerin aşılmasındaki önemi ve değerini vurgulamak için belirtilmesi gereken borç görüyoruz. Ancak hemen ekleyelim ki, uygulanan ekonomi politikasının "çarşambadan" belli olan yeni yıla ilişkin kestirimlerine göre, hayat pahalılığı yaşamımızı sarsmaya devam edecektir. Bu politikanın ayrılmaz bir ideolojik amacı da, kitlelerin kültürel tüketimden ve bilimsel okumadan kesilmesidir...

Bunun için de, Bilim ve Sanat dostlarına yeni yılda candan sorumluluklar düşüyor. Her okuyucu en az bir okuyucu, her abone en az bir aboneyi Bilim ve Sanat dostluğuna kazanmalıdır, diyoruz. İnanıyoruz ki, bu, en güzel dostluk armağanıdır. 5. yılımıza, ilk sayımızda olduğu gibi Server Tanilli'nin yazısıyla başlıyoruz. Server Hoca, büyük yazar, büyük insançı, barış ve yaşam aşığı Victor Hugo'nun 100. ölüm yıldönümü bağlamında anış yılını başlatıyor. 5. yıl dostluğumuzun onuruyla ve sevgiyle...

Ölümünün 100. Yılında ROMANTİZMİN İKİ YÜZÜ VE VICTOR HUGO	4	Server TANİLLİ
1984'ten 1985'e BAKARKEN BİLİM YAŞAMI İÇİN BEKLENTİLER	7	İlhan TEKELİ
"BİRAZ KÜL BİRAZ DUMAN" AMA GENÇLİK UMUTTUR	9	Nihat AKSOY
SANATSAL KÜLTÜRÜMÜZDE VE SANATTA GELİŞME SORUNU	10	Aziz ÇALIŞLAR
TAHSİN SARAÇ'IN "BOYUTLAR" I	17	Georges ASTALOS
REAGAN NASIL SEÇİLDİ?	18	Çev: Necati ENGEZ
İşsizlik: BÜYÜK SORUN	22	Türkkaya ATAÖV
SENDİKACI GÖZÜYLE 1985 BEKLENTİSİ	24	Cahit TALAS
"FON" TASARISININ ANLAMI	25	Etem
İngiltere'de Maden İşçileri NEDEN GREV YAPIYORLAR	26	24 CANKURTARAN
DÜNYA ROKET DEĞİL, İŞ İSTİYOR	28	İsmail AKMAN
"ÖZGÜR DÜŞÜNCEYE KATKILAR" Rüştü KORAY Ödülleri		
TİCARET FETİŞİZMİNDEN IMF ve GÜNEY KORE'ye UZANAN YOL	30	Gürhan UÇKAN
GÖREVE KALAN SENDİKACILAR YİNE "KAZANACAKLAR"	35	Kaya UMUT
1985'te OLACAKLARI MAHUT TALİ		
KESTİRMEK ZOR DEĞİL "DÜNYANIN KADERİ" /	37	Sinan SÖNMEZ
TÜRKİYE'NİN KADERSİZLİĞİ	40	Kemal SÖLKER
MUSTAFA NECATİ'Yİ ANIYORUZ	41	Mahmut Tali ÖNGÖREN
Macar Filmleri Haftası dolayısıyla MACAR SİNEMASI İLE BİR SELAMLAŞMA	42	Haldun ARMAĞAN
TÜRKİYE'DE FEMİNİZM TARTIŞMALARI	46	41 MUSTAFA NECATİ'Yİ ANIYORUZ
DEMOKRASİ MÜCADELESİ ve KADIN HAKLARI	47	Macar Filmleri Haftası dolayısıyla MACAR SİNEMASI İLE BİR SELAMLAŞMA
DEVLET TİYATROLARI'NDAN YÖNETMEN YÜCEL ERTEN'LE SÖYLEŞİ	48	TÜRKİYE'DE FEMİNİZM TARTIŞMALARI
"TAN" GAZETESİNİN DEMOKRASİ SINAVI	49	DEMOKRASİ MÜCADELESİ ve KADIN HAKLARI
KARİKATÜRLER		DEVLET TİYATROLARI'NDAN YÖNETMEN YÜCEL ERTEN'LE SÖYLEŞİ
		"TAN" GAZETESİNİN DEMOKRASİ SINAVI
		KARİKATÜRLER

Sahibi: Ali Naki ÖNER • Genel Yayın Yönetmeni: Varlık ÖZMENEK • Genel Yayın Danışmanı: Güney GÖNENÇ • Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: İrfan AYDIN • Yazışma Adresi: Sümer Sk. 36/1-A Kızılay, Ankara, Tel: 30 28 16 • Posta Çeki No. 12526 1 • İstanbul Bürosu: Dikna S. ERDEN, Molla Fenari Sk. Nadir Han, Kat.5, Cağaloğlu, Tel: 520 54 20 • İzmir Temsilcisi: Tancr ONLU, Tibaş İşhanı 5/506, Konak, Tel: 14 86 08 • İsvetç Temsilcisi: Gürhan UÇKAN Box 38045, 10064 Stockholm • F.Almanya Temsilcisi: Duran TAŞTAN, Franken Str. 47 4040 Neuss • Grafik Düzenleme: Güney Ajans • Dizgi: TEMPO - 18 34 65 • Film: REPROMAT • Baskı: Daily News Ofset Tesisleri • Dağıtım: Yetkin • Abone: Yıllık 1800, altı aylık 1000 TL, Avrupa: Yıllık 40 DM; ABD: Yıllık (uçakla) 60 DM; Avustralya: 70 DM • İlan Koşulları: Arka Kapak renkli 100.000, kapak içi renkli 80.000, iç sayfalar: tam 40.000, üçte iki 30.000, yarım 25.000, çeyrek 15.000 TL.

Ölümünün 100. Yılında ROMANTİZMİN İKİ YÜZÜ VE VICTOR HUGO

1985 yılı, Victor Hugo'nun ölümünün 100. yılı. Yalnız XIX. yüzyıl Fransız edebiyatının değil, bütün bir evrensel edebiyatın ölümsüzleri arasında bulunan bu dev yazar, halktan yana, ilerici ve demokrat bir sanat anlayışıyla, ölümsüz eserler bıraktı arkaya. Yalnız kendi ülkesinin edebiyatını değil, başka ulusların, başka halkların, bu arada bizim de edebiyatımızı etkiledi. Hugo'yu daha da ölümsüzleştiren ve unutulmazlar arasına sokan, bütün yaşamı boyunca, özgürlük adına despotluğa karşı çıkan, barışı savunan, insan yaşamını kutsal saydığı için ölüm cezasının vahşiliğini haykıran, sürekli genel af için çağrıda bulunan yüce ve soylu bir eylem sürdürmüş olmasıdır.

Onun insancıl sesi, bugün de kulaklarımızdan eksik değil.

Bu büyük yazarı, bu büyük hümanisti, öldüğü ay olan Mayıs ayında özel olarak anacağız. Server Tanilli'nin, O'nu edebiyat tarihi içinde yerli yerine oturtan ilginç yazısıyla, anısı önünde şimdiden eğiliyoruz.

B.S.

■ Server TANILLI

Stendhal ile Balzac, XIX. yüzyıl Fransız edebiyatında gerçekçi akımın devleridir; ancak, başka akımları temsil eden ve onlarla boy ölçüşen, ölçüşebilen başka yazarlar da var o yüzyılın Fransız edebiyatında.

Romantizm ve Hugo başında gelir bunların.

Neydi romantizm? Ve ne oldu Hugo'nun rolü?

Victor Hugo'nun, bu dev yazarın, ölümünün 100. yıldönümü dolayısıyla, anısı önünde bütün insanlı-

ğın bir kez daha eğilmeye hazırlandığı bir sırada, edebiyat tarihinin bu önemli sorularını yanıtlamaya çalışalım.

"KLASİK" VE "ROMANTİK" DEYİNCE

Fransa'nın çerçevesini aşsa ve Avrupa çapında bir anlam da taşısa, romantizm, Fransa toprağında yerşerdi. Gerek biçimde gerek biçimde, klasik yazarların uydukları kurallara karşı çıkan yazarların görüşüne verilen bir ad bu. Romantizm, orada Devrim'in yol açtığı sosyal altüst oluşlara da bir yanıtı hiç kuş-

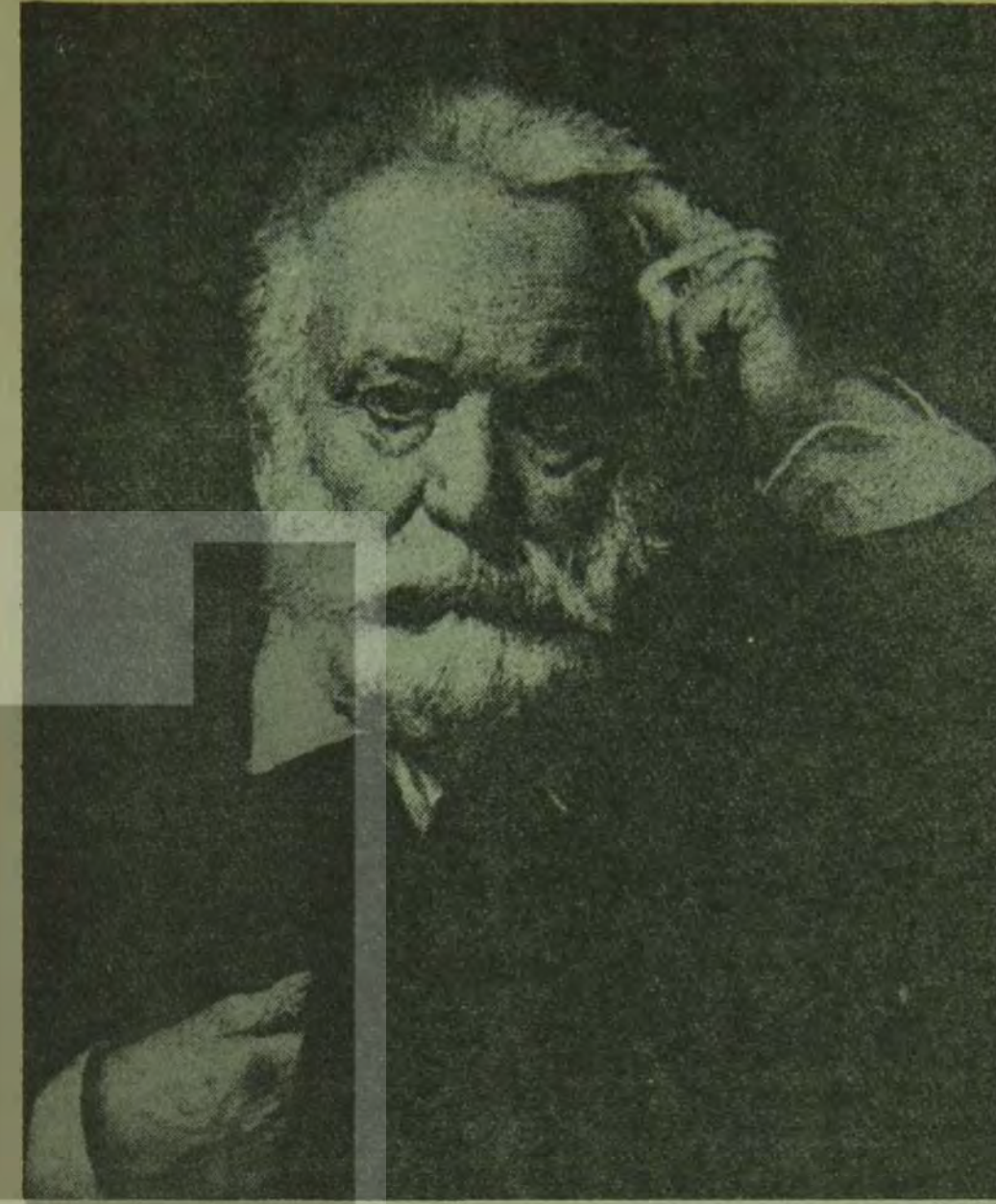
kusuz. Her iki görüşü anlamak ve Hugo ile arkadaşlarının yaptıkları devrimi kavrayabilmek için, önce "klasik" ve "romantik" eserlerin nitelikleri ile, aralarındaki başlıca farklara dokunmamız gerekiyor.

Klasik deyimi, "classe" (sınıf) kelimesinden geliyor: Sınıflarda okunabilecek, dersanelerde örnek alınabilecek eserler demek. Bunlar öyle örnekler olmalı ki, nitelikleri çok, ama yanlışları da az olsun. Gerçekten Corneille, Racine, La Bruyère, Boileau gibi, XVII yüzyıl klasiklerinin temel nitelikleri, düşüncede ve biçimde ıhluluk ve ölçüdür. Klasik eserlerde, yazar, kendini hissettirmez; yani bu eserler, nesnel niteliktedirler daha çok. Klasik eserlerde, konu dışı fazla tanım ve niteleme yoktur; buna karşılık, duygular ve düşüncelerle ilgili tanımlama ve nitelemeler çoktur. Bunun gibi, biçim ve konu, klasiklerde belirli ve sınırlıdır; akıl ve mantık, duygu ve hayalden önce gelir; gerek biçimde gerekse biçimde, kural ve örnek kaygısı egemendir hep.

Romantizm anlayışında ise, eserler nesnel olmaktan çok öznel; yani, romantik yazar, kişisel duygu ve düşüncelerinin etkisi altında yazar eserini. Bunun gibi şiirde, romanda, tiyatrodaki ve her tür edebi eserde zamanın, yerin ve nesnelere nitelemeleri çok yer tutar. Klasiklerde nitelemenin içsel olmasına karşın, romantiklerde dışsaldır bu. Sonra, romantikler konularını, eserlerini Hristiyanlıktan, Orta Çağ'dan, eski devirlerden, yabancı ülkelerin tarihlerinden almakta bir sakınca görmemişler ve klasikler gibi, öyle belirli ve sınırlı konular içinde kalmakla yetinmemişlerdir. Ayrıca, romantik edebiyatta, duygu ve düşünce, akıl ve mantıktan önce gelir. Kural ve örnekten çok, kişisel düşüncelerin ve bireysel dehanın değeri vardır. Kişisel heyecanlara ve tutkulara dayanan " lirik " şiirler onun eseridir. Son olarak, romantikler, dil bakımından da klasiklerden ayrılırlar. Klasiklerin dili, pek açık ve belirlidir. Oysa romantikler, dili ve biçemi zenginleştirmek istemişler; kelimeler yaratmışlar, özel lehçe ve deyimler kullanmışlar, yabancı lehçelerden kelime alıp yazılarına sokmuşlardır.

Romantizmin ilk savunucusu, Jean-Jacques Rousseau'dur.

Romantizmin, "aristokratik" ve "demokratik" olmak üzere iki eğili-

HUGO: Evrensel Edebiyatın ölümsüzlerinden

mini birbirinden ayırmak âdet olmuştur.

ROMANTİZMİN "SAĞ" KANADI

Romantizmin aristokrat eğiliminin en parlak temsilcisi, François René-Chateaubriand (1768-1848) oldu. Chateaubriand, Fransa'daki yeni yerleşik düzende, Devrim'in yitirdiği soyluların muhalefetine büyük bir açıklıkla dile getirdi. Siyasal planda, kralcılığın ilkelerinin savunucusu oldu; felsefede de katolikliğin yandaşı. Chateaubriand, uzun ve hareketli yaşamında, kendini diplomat, siyaset adamı, filozof ve yazar olarak tanıtmaya fırsatını bolca buldu. Bizi de bu niteliğiyle ilgilendirir o. Ünlü felsefi ve siyasal denemeleri, özellikle *Hristiyanlığın Dehası*, büyük bir yaygınlık kazandı. Edebi eserleri içinde en beğenilenleri, *Atala* ve *René* adlı romanları oldu. İşte bu romanlarındadır ki, romantizmin sanatsal yollarından biri, gerçeklerden soyutlama, tam deyimini bulur. *Atala*'da Chateaubriand,

günlük yaşamı hiçbir şeyin hatırlamadığı, alışılmamış tuhaf bir ortama yerleştirir kişilerini ve onlar için olmayacak şeyler düşler. Roman, büyük başarı kazandı; bu da, aynı esinde bir ikincisini yazmaya götürdü onu. *René*'de, romanın başlıca kahramanı, güç ve günlük gerçeklikle ortak hiçbir ilişkisi olmayan koşullarda, yazgısını değiştirmeyi de arar.

Chateaubriand, 89'un ilke ve düşüncelerine düşmanlığını saklamaz. Devrim'in geçmiş bir olay olması nedeniyle, kalkıp onun için bir karşı-devrimci diyemeyiz belki; ancak, yine de Devrim'e karşı bir kişilik olarak kalmıştır. Devrimci olan her şey, eski düzeni bozan her şey, tiksinti verir ona. 1815'te Bourbonların Restorasyonu, siyaset dünyasında büyük faaliyet fırsatlarının yolunu açtı Chateaubriand'a. Diplomasiye döndü, belli bir süre Londra elçiliği görevini yaptı, sonra Dışişleri Bakanlığı'na getirildi ve Kutsal-Bağlaşma'nın gerici politikasının

yandaşlarından biri oldu. Özellikle, Avrupa monarşilerinin, 1820 ve 1823 yıllarında İspanyol Devrimi'ne karşı çıkmaları, o iğrenç anı, bir yerde Chateaubriand'dan bilinir.

Chateaubriand, edebi faaliyetini aralıksız sürdürdü. Yaşamının son yıllarında, eserleri içinde —hiç kuşkusuz— en güzelini, *Mezar-ötesinden Anılar*'ı yazdı. Chateaubriand, "yeni düşünce"nin —iflah olmaz— hasmı olarak da görünse uygulamada bu yeni düşüncenin kendisine yabancı olmadığını da gösterdi. Edebiyatta, o zamana değin pek az uygulanan bir yola başvurdu: *Anılar*'ını, ölümünden sonra yayınlanması koşuluyla, daha yaşarken tuttu bir ortaklığa sattı. Eser, bütün daha önceki kitaplarından çok farklı bir türde yazılmıştı. Restorasyon dönemindeki siyasal faaliyeti, yönetici çevrelere bağlı oluşu, Chateaubriand'a, lejitimist monarşinin yalnız güçlü yanlarını göstermekle kalmamış, yeterliliğini de sergilemişti. *Mezar-ötesinden Anılar*'ı, ilginç edebi anlatılarından biridir o dönemin. Yazar eserinde, dostlarını ve yakınlarını, büyük bir özgürlük içinde anlatıyor ve düşüncelerini serbestçe açıklıyordu; yazdıkları, ancak ölümünden sonra yayınlanacaktı çünkü. Anılarına canlılığını ve keskinliğini veren işte bu "özgürlük"ü ve kapsamı da sıradan anılardan çok daha büyüktü bunların.

Chateaubriand, Fransa'da, çok noktada gerici olan, "aristokratik" romantizmin babası olarak geçer. Kendisini izleyenler de oldu ki, en tanınmışlarından biri Alfred de Vigny (1797-1863)'dir. Bu yetenekli şairi, edebiyat tarihi, asıl *Cinq-Mars* adlı romanın yazarı olarak onurlandırır. Romantik okulun eserlerinin çoğu gibi, bu kitap da okuyucuyu alır, uzak bir devre, Richelieu zamanına götürür; ne var ki, tarihsel kişilerin takma adlarının arkasından çağdaş çizgiler okunur. Bu zarif eserin sayfaları içinde varlığını duyuran siyasal eğilimler, büyük bir açıklıkla, Devrim'in ertesinde doğmuş yeni dünyanın hasmı olduğunu gösterir onun.

Romantik akımın aynı eğilimlerini, en uç noktaya vartırılmış biçimiyle, Alphonse de Lamartine'de (1790-1869) görüyoruz. Lamartine de, Chateaubriand gibi, şair oldu, tarihçi ve siyaset adamı oldu; Chateaubriand gibi, o da dışişleri bakanlığı yaptı ve İkinci Cumhuriyet gibi Fransa tarihinin en çetrefil döne-

minde yaptı bunu. Şair olarak, *Düşümler*'iyle (Les Meditations) ün kazandı. Günlük yaşam üzerine dalgın düşüncelerini, sanatçının bir tür düşünce sistemi haline getirdi. Lamartine'in titreki sesli mısralarını okurken, neye yöneldiğini söylemek güçtür şairin. Onda, her şey gizemli, anlaşılmaz, başlangıçsız ve sonrasızdır. Lamartine'in edebi yeteneği elbette yadsınmaz ve döneminde, "sultan-üs şuara" değilse bile, şiirin etkin bir ustası oldu. *Girondins'in Tarihi*, büyük bir ün kazandırdı ona. Yazarının ileri sürdüğülerine karşın, güçtür nitelendirmek bu tarih kitabını. Eser, tarihsel anlatış biçimi altında, nesir halinde bir şiirdir daha çok. 1793 Temmuzunda halkın devirdiği Girondinlere yapılmış bin sayfaya yakın bir övgü.

ROMANTİZMİN "SOL" KANADI

Chateaubriand, Alfred de Vigny, Alphonse de Lamartine, romantizmin bir tür "sağ" kanadı ise, bir de "sol" kanadı vardı ki, edebiyatın, aristokratik olmaktan çok, "liberal-burjuva" eğilimini temsil ediyordu. Romantizmin bu liberal eğilimi, yaşadığı zaman pek ünlü olan, ama bugün unutulmuş bir kadın yazarın adına bağlanır çoğu kez.

Germaine de Staël'dir bu yazar.

Madam de Staël (1766-1817), bildiği gibi, Devrim sırasında pek büyük bir rol oynayan ve Fransa'nın en büyük servet sahiplerinden biri olan, banker Necker'in kızıydı. Necker'in tek kızı olarak konduğu mirasın, edebi ününü sağlamada, bir noktaya kadar katkısı olduğu kuşkusuzdur. Madam de Staël, çeşitli türde yığınla eserin yazarıdır. Daha önce *Delphine*, *Corinne* ve ötekiler, biyografik temalardaki bu çeşitlemeler, büyük başarı kazandı. Daha ünlü eseri olan *Almanya Üstüne*, Birinci İmparatorluk zamanındaki sürgün yaşamı boyunca yazılmış bir yığın incelemeyi içerir. İ.Napolyon, Madam de Staël'i sevmezdi ve Fransa'dan kovdu onu; edebi ününün yükselişini bu da destekledi; özgürlük simgesi oldu. Madam de Staël, yaşarken, doğrudan doğruya edebi yeteneklerini aşan bir ünden yararlandı. Ama zaman, hükmünü okudu sonradan; o yüzdendir ki, adı pek geçmez günümüzde.

Benjamin Constant (1767-1830), Madam de Staël'e pek bağlı kalmakla beraber, XIX. yüzyılın ilk yıllarında, Fransız edebiyatında, ondan çok daha fazla iz bıraktı. Tanınmışlığını, yazılarından çok siyasal nedenlere, özellikle Bonapartist rejime olan muhalefetine borçludur. Geleceğe, eserlerinden biri, *Adolphe* adlı romanı kaldı: Yaşamda yollarını arayan gençlerden birinin portresini çizer bu romanda. Eser, belli sanatsal değerlerinin yanı sıra, gözleme ve dönemin algılanışına dayanır.

Alfred de Musset (1810-1857), daha çok biyografik türde romanlarıyla başarı kazandı: *Bir Zamanın Çocuğunun İtirafı*, defalarca basılıp durmuştur.

Fransız romantizmi, George Sand'ın (1804-1875) kişiliğinde parlak bir temsilci buldu. Daha yaşarken ününü kazanmış olan George Sand, birçok roman yazdı. Çoğu, kadının yazgısına adanmıştır bunların: *Consuelo*, *Indiana*, *Valentine*, *Lélia*, vb. Daha sonra, ütopyacı sosyalistlerin etkisinde, üç ciltlik *Horace*'i, üç ciltlik *Le Meunier d'Angibault*'unu, *M.Antoine'in Günahı*'nı ve öteki eserlerini yazdı. Bugün az buçuk çocuksu görünür bu eserler; ancak, demokratik romantizmin düşüncelerinin güçlenmesinde payı büyüktür George Sand'ın.

Victor Hugo da (1802-1885), romantizmin bu kanadına girer.

Hugo, romantik akımın içinde aşırı-sağcı, tutucu kanattaydı başlarda. Bunu belirtmemizin nedeni, bu büyük yazarın sonraki gelişimiyle aradaki farkı gösterme, yani doğruluk kaygısıdır. XIX. yüzyıl Fransız edebiyatının en büyük yazarları, dan biri olan Victor Hugo, uzun bir yaratış yaşamı sürdü. Puşkin ve Hermon-tov'un çağdaşlarıydı ve mesleğini Tolstoy ve Dostoyevski'nin çağdaşları olarak bitirdi. Uzun yaşamı boyunca Hugo, düşüncelerinde olduğu kadar, edebi görüşlerinde de büyük bir gelişme gösterdi. Aristokratik romantizmin temsilcileri arasında uzun süre kalmadı ve Restorasyon'dan başlayarak, yenilikçi, ilerici romantizme yöneldi. *Cromwell* trajedisinin ünlü önsözünde sonra *Marion Delorme* ve *Hernani* dramlarında, romantizmde donmuş, tutucu, gerici her şeye karşı savaş açtı. Bir başka şiir, bir başka edebiyat istiyordu; dünyayı değiştirmek görevini yüklenmiş bir başka şiir, bir başka edebiyat.

Victor Hugo, dev bir yazardı. Her men her türde yetkin ürünler kuydu ortaya. Fransız dilindeki seslerin

bütün zenginliğini, başkalarından çok daha yetkin olarak dile getiren ilk şairleri arasında sayılır Fransa'nın. Nazmı, Fransız şiirinin hangi olanakları içerdiğini gösterir. Victor Hugo, Fransız edebiyatının en büyük nesir yazarlarından biri de oldu. Ünlü romanları, bir *Notre-Dame de Paris*, *Sefiller*, *Gülen Adam*, *Doksan Üç*, demokratik bir ruh, coşku ve siyasal tutkuyla dolup taşarlar.

Victor Hugo, Fransız edebiyatının yarım-ağızla konuşmayan, düşündüklerinin son noktalarına kadar yürüyen kişilerinden biridir. Kimileri, bu ahengin, mısralardaki oynayışın, ya da nesirdeki vurgulamanın bir ölçüde aşırılığa vardırılmış olduğunu ileri sürerler. Bu görüşü paylaşmıyoruz biz. İkinci Cumhuriyetle, özellikle 2 Aralık 1851 hükümet darbesinden sonra, Victor Hugo'nun eseri, açıktan açığa demokratik bir nitelik kazanır. Var olan duruma cesaretle karşı çıkar. *Küçük Napolyon* adlı yergi kitabı, *Cezalar*'ı, Bonapartistlere karşı olan tüm şiiri, dehayla damgalanmıştır. Hugo'da düşünce-rine ve duygularına bildirici bir ton veren, ama hep soyluluk taşıyan bir soyutlama vardır. Öyle de olsa, son günlerine kadar Victor Hugo, Fransız edebiyatının, sosyal ilerlemede ilk hatları tutan öncü kanadının temsilcisi olarak kaldı. Hugo, Stendhal, Balzac, Flaubert ve Zola ile beraber, XIX. yüzyıl Fransız edebiyatının devleri arasındadır pek haklı olarak.

Server TANILLI

victor hugo

BİR DEHANIN ROMANI

SAY YAYINLARINDA

1984'TEN 1985'E BAKARKEN

BİLİM YAŞAMI İÇİN BEKLENTİLER

■ İlhan TEKELİ

Türkiye'nin bilimsel yaşamını etkileyen ve onu yavaş yavaş yeni bir yapıya götüren süreçler 1984 yılında oldukça belirgin bir biçimde ortaya çıkmıştır. Bu süreçlerin 1985 yılında değişeceği konusunda hiçbir belirgin ipucu yoktur. 1985 yılında genel çizgileriyle iktidarın yapısında önemli bir değişimin olmayacağı, büyük kentlerde sıkıyönetimin varlığını sürdüreceği vb. kestirimler 1984 yılında varolan süreçlerin 1985 yılındaki bilimsel yaşamı da belirleyeceğini ortaya koymaktadır.

Bu süreçleri şöyle sıralayabiliriz. Birincisi, YÖK'ün getirdiği üniversitenin hızla niteliksizleşme sürecidir. Yöneticilerce artan öğrenci sayıları, taşra üniversitelerinde artan öğretim üyeleri sayıları vb. niceliksel göstergelere dayanarak YÖK sistemi ne denli savunulursa savunulsun, üniversitenin hızla niteliksizleştiği her gün daha iyi anlaşılmaktadır. Bu çok yönlü bir süreçtir. Öncelikle üniversite çok değişik yollarla büyük sayılarda yetişmiş üniversite öğretim üyesi kaybetmiştir ve halen kaybetmektedir. Bir kesimi değişik yönetsel kararlarla üniversiteden uzaklaştırılmıştır. Bir başka kesimi yeni yönetim sistemine tepki duyarak istifa etmiştir. Diğer bir kesimi ise hem maddi olanakları hem de sağladığı bilimsel araştırma olanakları daha iyi olan yurtdışı üniversitelere gitmektedir. Türk özel kesimi de bu çözülmeden önemli ölçüde yararlanmaktadır. Bu hızlı öğretim

üyeleri kaybı eğer yerleri yeni ve nitelikli kadrolarla doldurulabilse çok önemli olarak görülmeyebilir. Oysa durum farklıdır. Öğrenci sayısı ve ülke içindeki yaygınlığı artırılmış olan üniversite sisteminde en düşük düzeyde bir işlerliğin sağlanabilmesi için bile o öğretim üyesi sayısının artırılması gerekmektedir. Gerçekte sayılar artmaktadır. Ama nitelikler sorunu ortaya çıkmaktadır. Oluşan bu büyük kadrolar nasıl yetişecekler, nasıl nitelikli öğretim ve araştırma elemanı haline geleceklerdir? Bu sorular açıkta kalmaktadır. Üniversitelerin yetişmiş öğretim üyelerini kaybetmesi, yeni gelen kadroların yetişmesini daha güç hale getirmiştir.

YÖK sisteminin üniversiteye getirdiği bir başka önemli sorun yönetim biçimine ilişkindir. Üniversite yönetimleri tamamen üstleri atamaya gelmektedir. Üniversite kendi yöneticilerini seçmemektedir. Bu ise üniversite öğretim üyelerini önemli ölçüde bir yabancılaşma sorunuyla karşı karşıya bırakmaktadır. Bir yandan öğretim üyelerinden eğitim yükü bakımından daha yüksek fedakarlıklar beklenirken öte yandan yönetime yabancılaştırılması kendilerinden yaratıcı bilimsel çalışmalar istenen üniversite öğretim üyelerini gün geçtikçe heycansız bilgi aktarıcı makineler haline getirmektedir.

Bütün bunların dışında üniversite öğretim üyelerinin kendilerini artık özgür araştırmacılar olarak gördükleri söylenemez. Bu koşullarda üniversitelerde kalan öğretim üyeleri kendi kendilerine bir sansür uygulamaktadırlar.

Tüm bu faktörlerin yanı sıra uygulanan ekonomik politikanın doğal bir sonucu olarak bir kamu görevlisi olan öğretim üyeleri hızlı bir yoksullaşma sürecini de yaşamaktadırlar. Bütün bunlar birlikte üniversiteleri hızlı bir niteliksizleşme süreci içine sokmuş bulunmaktadır.

Yaşanan ikinci süreç, özel kesimin ya da kapital çevrelerinin bilimsel yaşam üzerindeki denetimlerinin çoğalmasındır. Bu da tek kanaldan değil çok yönlü olarak gerçekleşmektedir. İş çevreleri, holdingler ve bankalar oluşturdukları dernekler, vakıflar ve benzeri kurumlar eliyle araştırmaları yönlendirmek konusunda gün geçtikçe daha önemli etkilere sahip olmaktadır. Bu kuruluşlar yaptıkları araştırmalar, koydukları ödüllerle bilim alanında bir hareket yarattıkları kadar da hegemonik bir denetim kurmaktadır.

Kuşkusuz bu yolda atılan en önemli adım özel vakıf üniversitelerinin kurulması olacaktır. Türkiye 1960'lı yılların ikinci yarısında yaşadığı Özel Yüksek Okullar fiasco-sundan sonra bu konuda ikinci kez bir denemeye girecek. Vakıflar eliyle girilecek bu denemede güdüler çok farklı olacak. Kapkaççı bir sermayenin kâr güdüsü ön planda olmayacak. Bu güdünün ötesinde yüksek eğitimin denetimi ve belli yönlerde etkilenmesi güdüsü ön plana geçecek. O nedenle de kuruluşunda getirilecek en az kaynak sınırlamaları vb. denetimlerle vakıf üniversitelerinin belirli bir ciddiyeti olacak. Bu tür girişimlerin etkinliği geçmekteki özel okullar örneğinde olduğu gibi kolayca yapılamayacak. Bu nedenle böyle bir uygulamanın toplumsal sonuçlarını kavramak için soruna daha kapsamlı olarak yaklaşmak gerekiyor.

Kamu hizmetlerinin görülmesinin özelleştirilmesi salt Özal'ın politikası olmanın ötesinde bir süreç. Tüm dünya kapitalist sisteminde bu yönde eğilimler var. Özal politikası bunun bir uzantısı. Kuşkusuz bu politika dünya kapitalizminin bunalımından çıkmak için izlediği politikanın eleştirisi paralelinde eleştirilebilir. Ama burada yapılacak olan böyle bir değerlendirme değil. Bunun ötesindeki toplumsal sonuçlarına Türkiye açısından yaklaşılacak.

Böyle kamu hizmet ve malları üretimi konusunda bir sektörde kamu ve özel kesimin birlikte çalışmasına olanak verildiğinde ne tür sonuçların elde edildiği konusunda sağlık hizmetlerinden, orta eğitime kadar uzanan çok değişik örnekler var. Bir kamu hizmetleri kesiminde ikili yapıya olanak verdiğinizde özel kesim bu hizmetleri belli bir ücret karşılığında üretirken kamu kesimi ya ücretsiz ya da çok az ücretle üre-

tiyorsa, ortaya çıkan hemen bir kalite farklılaşması olmaktadır. Bu hizmeti fiyat karşılığı alanlar daha iyi ayrıcalıklı bir hizmet isteyecektir. Özel olarak bu hizmeti üretecekler bir yandan bunu sağlamak için devlete göre daha yüksek ücret ödeyerek yetişmiş olan öğretim üyelerini kendilerine çekecektir. Öte yandan devletin bu konuda yaptığı yatırımların dışsalıklarından yararlanarak bu hizmet üretiminin kendilerine olan maliyetini azaltmaya çalışacaklardır.

Yeni Vakıf Üniversitelerinin kurulması her iki bakımdan da Devlet Üniversitelerinin aleyhine olacaktır. Üniversitenin zaten yaşadığı öğretim üyesi kayıp süreci hızlanacaktır. Burada Özel Yüksek Okullar deneyinden farklı bir durum ortaya çıkacaktır. Özel Yüksek Okulların Üniversitelere göre akademik prestijlerinin bulunmaması 1960'ların ikinci yarısında böyle bir etki doğmasını önlemiştir. Oysa bugün durum tamamen farklı olacaktır. Ayrıca 1960'ların Özerk Üniversitesinin çekiciliği yoktur. Hattâ üniversitenin bugünkü baskıcı ortamı yanında birçok üniversite öğretim üyesi için Vakıf Üniversitesi daha serbest bir çalışma ortamı olarak görülebilecektir. Böyle üniversitelerin sorunlu bulunduğu bir dönemde Vakıf Üniversitelerinin kalite farklılığı yaratması çok kolaylaşacaktır.

Belli bir süre sonra niteliğini büyük ölçüde kaybetmiş tüm ülkeye yaygın bir devlet üniversiteleri siste-

mi yanında daha nitelikli eğitim yapan büyük kentlere toplanmış bir Vakıf Üniversiteleri sisteminin ortaya çıkması beklenebilir. Eğer ikili üniversite statüsüne olanak tanınsa bu durumun doğması kaçınılmaz olur.

İşte bu noktada sorulabilir: Böyle ikili bir yapının doğuşunun Türkiye kapitalizminin gelişimi açısından bir rasyoneli var mıdır? Bu soruya olumlu yanıt verilebilir. Hızla niteliksizleşen bir üniversite sistemi kapitalizmin kendisini yeniden üretimi için gerekli insan gücünü üretmekte yetersiz kalacaktır. Bu darboğazın aşılması gerekir. İşte bunun en az yatırımlı çözümü böyle bir kalite farklılaşması yaratmak olacaktır.

Türk bilimsel yaşamını etkileyen üçüncü süreç beyin göçü olacaktır. Türkiye'de yaşanan ekonomik bunalımdan çıkmak için uygulanan ekonomik önlemler ister kol, ister kafa emekçilerini hızlı bir yoksullaşma süreci içine sokmuştur. Eğer açıklanan milli gelir rakamları doğruysa Türkiye'nin milli geliri düşük bir hızla da olsa bir artış göstermektedir. Tüm emekçiler kaybettiğine göre sermaye kesiminin ve rantiyelerinin gelirleri artmaktadır. Hatta biliniyor ki sanayi sermayesi önemli sorunlarla karşı karşıyadır. Esas olarak geliri artan rantiyeye kesimi olmaktadır. İzlenen ekonomik politika hiçbir şey üretmeyen rantiyeleri ödüllendirirken, emek kesimini kayba zorlamaktadır. Böyle bir politi-

kayla bunalımdan çıkılacağı sabırla beklenmektedir. Bu ne için olduğu belli olmayan sabrı göstermesi kafa emekçilerinden de beklenmektedir. Bunun sonucu çok hızlanan bir beyin göçü olmaktadır. Dünyanın dört bir yanına hızla Türk bilim adamları yayılmaktadır. Dünyanın dört bir yanındaki üniversitelerde sayısı artan Türk bilim adamları bir tür tohumlama etkisi yaratarak o araştırma enstitülerine o üniversitelere yeni Türk bilim adamlarının girişini kolaylaştırıcı bir etki yapmaktadır. Bu geri besleme etkisi ile gün geçtikçe daha çok bilim adamı yurtdışına çıkmaktadır.

Türkiye'de bilimsel yaşamın gelişimini etkileyen dördüncü süreç, üniversite dışı bir bilim çevresinin oluşmasıdır. Değişik yollarla üniversite dışında bırakılmış bilim adamlarının bir kesimi ülke dışına gitmek, özel kesime yönetici olmak ya da siyasete girmek gibi kendilerine açık olan seçenekleri kullanmadan, Türkiye içinde kalarak bir yandan bilimsel etkinliklerini sürdürmek, öte yandan yaşamları için gerekli geliri kazanmak arayışı içindedirler. Böyle bir çevre üreteceği bilimsel çalışmalarını piyasa koşulları içinde değerlendirme durumundadır. Bunların yolları ortaya çıkmıştır. Bu bilim adamları belli dergiler ve yayın evleri etrafında toplanmaktadır. Öte yandan çok ortaklı şirketleşmeler giderek, araştırma, yayın ve gösteri alanında etkinliklerde bulunmaktadır. Üniversiteler artık bu grupların ciddi bir yarışmasıyla karşı karşıyadır. Türkiye piyasası içinde bu yayınlar çok büyük sayılarda satmasa da ekonomik olarak yaşamlarına olanak veren tirajları sağlayabilmektedir. Türk aydın çevresinde bu yayınların prestiji üniversite yayınlarına göre gün geçtikçe artmaktadır. Üniversite dışındaki bilim çevresinin Türkiye'nin bilimsel yaşamındaki ağırlığı artmaktadır.

Eğer bu çözümlemede ulaşılan sonuçları özetlemek istersek, 1985 yılında da yukarıda anlatmaya çalıştığımız dört süreç etkinliğini sürdürecektir ve toplumdaki bilimsel üretim yapısını yeni bir yapıya doğru dönüştürecekler. Bu yeni yapıda bilimsel üretim tek düze bir kurumsal yapı içinde olmayacaktır. Değişik kurumsal yapılarda, farklı niteliklerde, çeşitli ideolojik yönelimlerde, farklı olanaklara sahip olarak ya da baskular altında kalarak çeşitlenmiş bilimsel üretim yapısının oluşmasına doğru yol alınacaktır.

"BİRAZ KÜL BİRAZ DUMAN" AMA GENÇLİK UMUTTUR

■ Nihat AKSOY

GÜZEL GENÇLİK

Yıllar önce okuduğum çeviri bir romanda, olayın kahramanı şöyle diyordu: "Ben ABD Başkan adayı X ... beni seçerseniz Kongreye sunacağım ilk yasa tasarisında, askerlik yaşının elliye çıkarılmasını önereceğim. Çünkü, savaşa karar verenlerin yaşları ellinin üstünde, savaşılanlara yirmi-yirmiki yaşlarında. Karar verenler kendileri savaşılanlar daha iyi...". Yazar, insanın en güzel çağına verdiği önemi dile getirmeyi amaçlamış olmalı. Gerçekten de gençler bunca suçlamanın hedefi olurken, onların yetişkinler tarafından her fırsatta kötü yola itildiklerine tanık oluyoruz. Kuşkusuz gençleri iyi işler için yönlendiren yetişkinler de vardır.

Gençlik yaşını 15-24 arası kabul eden düşünürlerin sayısı oldukça yüksektir. Bunu, son gençlik dönemi adı altında 25-29 yaş arası ile tümleyenler de var. Çeşitli olaylar hatırlanırsa, bunların yönlendiricilerinin 24 yaşın altında olmadıkları, 25-29 arasında olanlarınsa oldukça az olduğu görülür. Silah kaçakçılığı yapan "babalar", arasında genç yok denecek kadar azdır. Ama buna alet edilen gençler oldukça çoktur. Kan davalarına katılanların yaşları genç, yönlendiriciler yaşlıdır. Genç kızları para ve vaatlerle kandırırlar, sübyancılar, arkadaşlarına ihanet edenler, bir ülkenin bağımsızlığını zora sokanlar, güvenlik güçlerini isyana sevkedenler vd. genellikle yetişkinlerdir. Antidemokratik yasaları yapanlar ve bunları uygulayanlar da genç değildirler. Çoğunlukla gençler, ya bu olayların hedefi ya da eylemcisidirler.

Gençler güzel işler de yapmışlardır. 1100 yıllarında Bologna kentinde kilisenin safsata eğitimine başkaldırıp, ilk üniversite sayılan loncayı oluşturan ve burada laik eğitimi başlatanlar gençlerdir. Demekki çağdaş üniversiteyi gençlere borçluyuz. "Çanakale geçilmez" i yaratanlar, akıllı komutanların yönetimindeki gençlerdir. Onun devamı olan Kurtuluş Savaşı, güçlü emperyalistlere karşı kazananlar da yine aynı örgütlenmedir. Kurtuluş Savaşında Anadolu'ya silah kaçırınlar emperyalist güçler denetimindeki İstanbul okullarını terk edip Kuvayı Milliye'ye koşanlar gençlerdir. 1922 yılında çağdaş hocalarına başkaldırıp laik üniversite isteyenler de gençlerdir. Gençecik kocalarını Yemen'e, Batı Cephesine gönderip sırtında bebesi ile üreten ve mermi taşıyanlar..

BÜYÜKLERİMİZ NE DİYOR?..

Geçenlerde TV'de yapılan bir oturumda bir YÖK yetkilisi gençlerin çalışmadıklarından yakındı. Yetkiliye göre batıda gençler hem işte çalışıp hem okuyorlarmış. Onlar çok çalışırken, bizimkiler tembellik ediyorlarmış, siyasete karışıyorlarmış. Bu kanda olanların sayısı, hem siyasetler arasında hem üniversite çevrelerinde oldukça kabarıktır. Köylü yurttaşlar arasında da bunların sayısı artıyor. Oysa gençleri "siyasete sokanlar" hep yetişkinlerdir. Geniş anlamda gençleri siyasete "bulaştırma" o kadar kötü birşey de değildir. Hiç siyasetten haberi olmayan insanları (olmaz ya!) örneğin Kurtuluş Savaşına nasıl sokardınız? Sonra siyasetler kimden oyu topluyorlar? Kore'de kim savaştı? O zaman kimlere 'türban' giydirilir? Ülkemizin siyasal kurumlarını düzenleyen en önde gelen belge Anayasadır. Bu Anayasanın gençlik ve eğitimle ilgili maddelerine bakılırsa, gençlerin geniş anlamda siyasete sokuldukları görülür. Bir örnek: Din kültürü ve ahlâk bilgisi derslerinin ilk ve orta eğitim kurumlarında okutulması bir anayasal zorunluluktur. Bu ilkeyi Anayasa'ya koyanların bir kısmı dinin, dar anlamda siya-

sete alet edilmesini engellemeyi hedeflerken, bazıları tam tersine dar anlamda siyaset yapmak istemişlerdir. Bu yaptırımın ne sonuç vereceğini zamanla göreceğiz.

Acaba, "öğrenciler tembel" diyenler öğrencilere hangi olanakları sağladılar? Almanya'da aranılan emekçiler için Türkiye'de tembel olsunlar? Suyundan mı, yoksa havasından mı?.. Acaba Ankara'da Ulus meydanını, sokaklarını doldurup emeğini mezata çıkaranlara iş bulamayan iktisat "hocaları" üniversite öğrencilerine hangi açık işleri önerirler? Öyle gençler tanıyoruz ki, "amcalar, apartmanınızı silip süpürünüz, yeter ki bodrumunuzda bizi ucuza oturtun" diye yalvarıyorlar. Sormak gerekir, "ey amcalar! verdiğiniz 4100 TL kredi ile sizler kaç gün yaşayabilirsiniz?". Açıköğretimde okuyan gençlerin acaba ne kadarı iş bulup çalışabiliyorlar?..

85'DE ...

1985 yılı "Dünya Gençlik Yılı". Türkiye'de ne olacak? Perşembenin gelişi çarşambadan belli değil mi? İstendiği kadar eteğinden aşağı çekilsin, işsizlik ve enflasyon tirmanacak. Yatırımlar azalacak. Zamlar artacak. Ulus Meydanı işsizleri almaz olacak. Satılan köprülerin altından sular, üstünden işsizler akacak. Alınlar kırılacak, yürekler kederlenecek. Bunlara, hapislik sürelerini dolduranlar da katılacak. Türbanlı ve takunyalı ideolojiler işsizliği önlemeye yetmeyecek. Ama bu arada yeni "alternatifler" de doğacak.

Üniversitelerimize gelince... YÖK, büyük sorunların oluşumuna çanak tutmakla meşguldür. Kendi başına demokratik örgüt kuramayan, eğitim kurumunun yönetiminde söz hakkı olmayan, medreseye taş çıkartacak kadar çağdaş bir eğitim uygulanan, spor, sanat ve sosyal etkinlikleri kaldırılmış, öğretim üyesinin saygınlığı kaldırılmış bir eğitim kurumu (bilim kurumunu diyemiyorum) eninde sonunda büyük sorunlar ortamına dönüşür. Bunu yalnız ben söylemiyorum, üniversitenin kendi mensupları da söylüyorlar. YÖK Başkanı da bütün bunları biliyor ki, bir kez ağzından kaçırıldığı "vakıf üniversitesi"ni şimdi ne yapacağımı kara kara düşünüyor. Çünkü bu üniversitede de gençler olacak.

BİRAZ KÜL BİRAZ DUMAN, BİR PARÇADA SİMİT ...

Üniversiteli gençliğin durumu zordu. Aldıkları burs ve krediler son derece komik. Komik bile değil, acıklı. Üstüne üstlük bir de öğrenim harcı almıyor. Yurtlar girilecek gibi değil. Gençlik tam anlamıyla sigara dumanı ve simitle besleniyor. Sonunda bir meslek garantilenebilse belki bu çile çekilmeye değer. O da olmayınca tam anlamıyla düş kırıklığı ve geleceğe güvensizlik. Okul kantinleri, yurtlar, ev denilen bodrumlar, otobüs durakları bitkin ve bezgin bir gençlikle dolup taşıyor. Şimdiden bu kadar sağlıksız yetişen bir gençlik, yaşamın daha katı kurallarına nasıl katlanır, bilemeyiz. Böylesine yalnızlığa ve çaresizliğe itilmiş gençler, yine dar anlamda politikanın içine düşecekler, çaresiz. Şimdi en masum isteklerini yöneticilere ulaştıramayan, hoca ile arasına aşılmaz duvarlar çekilmiş bu insanları nasıl barışçıl yarınlara hazırlayabiliriz? Göstermelik günlerle, TV programları ile, gençleri kollamak isteyen bir iki göstermelik "cici aile" ile gençlerin sorunları çözülemez. 1971 öncesinde bilimadamlarının gençlik sorunları ile ilgili (az da olsa) önerileri yöneticiler tarafından gözardı edilmişti. Şimdi bu tür öneriler bile antipatiyle karşılanıyor. Dönemin özellikleri gereği kullandığımız olan sorunlar, bir buzul gibi büyüyor. Herşeye karşı gençlik yarınları aydınlığa çevirecek umut demektir.

Gençlik Yılında merhaba gençlik!..

SANATSAL KÜLTÜRÜMÜZDE VE SANATTA GELİŞME SORUNU

■ Aziz ÇALIŞLAR

“Kârlılık ile kültürel gelişme arasında uzlaşmaz bir çelişki yatar. Daha doğrusu burjuvazinin kendi siyasal, dinsel, estetiksel taleplerine bağlı kıldığı sanatsal kültür ürünleri kârlılıkla bağdaşabilir. Buysa, sanatın niteliğini sanatsal - estetiksel ölçüler değil, “para kesesi” belirliyor demektir ki, zaten bu yüzden sermayenin, kârlılığın büyümesi ile sanatsal gelişme arasında temel bir çelişki yatar, çünkü sanatın gelişmesi paranın kârlılık gelişimiyle sınırlıdır.”

I. GELİŞME SORUNUNA KURAMSAL YAKLAŞIM

Sanatsal kültürümüzün ve sanatın geleceği açısından neler söyleyebiliriz, ne gibi öngörülerde, önbelirlemelerde ve önsaptamalarda bulunabiliriz? Bu yazımızda bu sorunsala yaklaşmaya çalışacağız. Geleceğe bakış ise, hiç kuşkusuz, bugünün bir değerlendirmesinden, daha doğrusu, gelişme yasalarının bugün içinde belirlenerek ileriye bağlanabilmesinden geçer. Bizler gelişmenin genel yasalarını saptayabildiğimiz ölçüde geleceğe ilişkin öngörü ve saptamalarda bulunabiliriz ancak. Sanatsal gelişme ise, tüm toplumsal süreçlerdeki gelişmelerle karşılıklı bağıntısı içinde yer alan çok karmaşık ve çökyönlü, çelişkin bir süreçtir. Dolayısıyla, sanatta geleceğe bakış, bu çok karmaşık, çökyönlü ve çelişkin, ama yasalılık taşıyan süreçlerin saptanabilmesini içine almaktadır. Hiç kuşkusuz, bütün bu süreçlerin bir çözümlemesini yapabilmemiz bu yazımızın kapsamını aştığı kadar, sanatta gelişme sorununu tüm kuramsal boyutlarıyla ele alabilmemiz de yine bu yazımızın kapsamını aşan bir

konudur. Bu nedenle, ancak günümüzdeki en belirgin çizgileri içinde toplumsal gelişmeler ile sanatsal gelişmeler arasındaki ilişkileri belirleyerek geleceğe bakmaya, güncel sorunlar altında yatan yasaklıkları ileriye doğru çözmeye çalışacağız.

a) Toplumsal Gelişme ve Sanatsal Gelişme

Ancak, burada öncelikle toplumsal gelişmeler ile sanatsal gelişmeler arasındaki bağıntının vurgulanması gerekmektedir. Çünkü, ileride de değineceğimiz gibi, günümüz burjuva sanat kuramları kadar, ülkemizdeki sanat kuramına ilişkin burjuvaca görüşler de, toplumsal gelişmeler ile sanatsal gelişmeler arasında yasalılık gösteren herhangi bir bağıntı kurmak istemedikleri gibi, böyle bir şeye de karşı çıkmaktadırlar. Bilindiği gibi, “sanatın bazı en parlak dönemlerinin, ne toplumun genel gelişmesiyle, ne de toplumun adeta iskeletini oluşturan maddi temel arasında bir uygunluk görülür”. Toplumsal gelişme ile sanatsal gelişme arasındaki diyalektik ilişkiye ilişkin bu maddeci sav, ne yazık ki, çoğu zaman, bilimsel

maddeci görüşün karşısında yer alan ya da onu çarpıtmaya çalışan sanat kuramlarınca yanlış yorumlanmakta ve sanatın toplumsal ilişkilere bağımlı olmadığı ya da toplumsal gelişmelerce koşullu olmadığı sonucu çıkarılmaktadır. Burda bunun altını önemle çizmek gerekir, çünkü tüm burjuva sanat kuramları, kendi karşıtı bilimsel maddeciliğin bu savını kendine destek bilerek, sanat ile toplum arasındaki canlı bağları kesmeye, sanatsal gelişmeleri toplumsal gelişmelerden ayırarak, sanatın toplumsallık ve tarihsellik karşısında mutlak özerkliğini kanıtlamaya, böylelikle de toplumsal nesnel gerçeklikle ilişkilerini kesmeye çalışmaktadırlar.

Oysa, sanatsal gelişmeler ile toplumsal gelişmeler arasındaki “eşitsizlik” dile getiren bu yukardaki savda, sanat ile toplum arasındaki özgül ilişkiler vurgulandığı kadar, sanatın gelişmesinin kendine özgü yasalıklar taşıdığı da vurgulanmakta, en önemlisi de böylesine bir karşılıklı ilişki dolayısıyla, sanatsal gelişmeler ile toplumsal gelişmeler arasındaki bağıntı, “görece bağımlılık” ya da “görece bağımsızlık”, yani “diyalektik belirlenme” ortaya konmaktadır. Bunun burda sanat tarihi boyunca tüm karmaşık görünüşleri içinde bir kanıtlanmasını yapamayacağımızdan ancak şunu belirtmekle yetinelim, toplumun çetritli alanlardaki değişmeler eşsüremlili yürümekle birlikte, bunlar ancak genel tarihsel süreçle bağıntısı içinde bir birlik halinde kavranabilirler. Dolayısıyla, toplumsal gelişmeler ile sanatsal gelişmeler arasında bir bağ vardır, buysa düzçizgili değil, karmaşık, diyalektik bir bağ olup, görece bir bağımlılık (bağımsızlık) taşır; yani bu anlamda, ülkemizdeki sanatsal gelişmeleri toplumsal gelişmelerden soyarak ele alamayız.

- b) Sanatsal Kültür ve Sanatsal Gelişme

Aslında sözkonusu bu savda görülen en büyük bir başka özellik, sanatsal gelişme ile toplumsal gelişme arasındaki bu eşitsizliğin ve çelişkinliğin uzlaşmaz çelişkili toplumlara özgü bir özellik olduğunun söylenmesidir. Buysa bizlere uzlaşmaz çelişkili toplumlarda, toplumun altyapısal üretim tarzından kaynaklanan maddi kültürü ile onun üzerinde yükselen ve karşılıklı bir etkileşim içinde olan manevi üretimi dayalı kültürü arasında derin bir

çelişkinin yattığını gösterir. Nitekim, Batı'nın büyük bir “maddi-tek-nik ilerleme”, ama derin bir “manevi çöküş” içinde bulunduğunu ileri süren tüm burjuva kültür kuramları ve savları da burdan kaynaklanır. Ancak, burjuva kuramcılarının göremedikleri, göremeyecekleri, görmeye de yansımayaacakları en büyük açmaz, bu “manevi çöküş”ün ya da “manevi bunalım”ın “maddi-tek-nik ilerlemeler”den kaynaklanmadığı, tam tersine, bu maddi-tek-nik ilerlemelerin de temelde dayandığı toplumsal-ekonomik üretim biçiminin kendi çelişken özünden kaynaklandığıdır. Başka bir deyişle, manevi çöküşün, gerilemenin nedeni, maddi-tek-nik gelişmeler değil, kapitalist üretim tarzının kendisidir. Onun için, “kapitalizm bir takım manevi üretim biçimlerine, örneğin sanat ve şiire düşmancadır”, denmiştir. Bu gerçek kavranmadıkça, “manevi-kültürel bunalım”ın, gerileme ve yozlaşmanın nedeni de kavranamaz. Başka bir deyişle, bizde özellikle İslâmcı-milliyetçi görüşlü kişilerin saplantı halinde öne sürdükleri gibi, “millî ruh” a ya da “İslâm” a dönüşle “manevi bunalım” ı çözmeye olanağı yoktur. Çünkü, toplumda manevi etkinliğin kendi bir tarihi ve gelişmesi yoktur; maddi (ekonomik) üretim ve üretim ilişkileriyle gelişen insanın kendisi kadar, kendi düşüncesi ile düşüncesinin ürünleri de bu maddi üretim ve üretim ilişkilerine bağlı olup onunla birlikte gelişime uğrar, dolayısıyla ancak bu ilişkilerin ileriye doğru geliştirilebilmesiyle manevi etkinlik de ileriye doğru geliştirilebilir.

Anlaşılabileceği gibi, burjuva sanat kuramı görüşleri, manevi bir üretim tarzı olan sanatı, maddi üretim tarzından ayırdıkları, kopardıkları için, toplumsal gelişmeler ile sanatsal gelişmeleri de birbirinden koparmakta, böylece bu soruna hiçbir olumlu yanıt getirememektedirler. Oysa, gelişme sorunu tümüyle toplumsal-tarihsel bir sorun olup, toplumsal-ekonomik oluşumların tarihi olarak tarihle sınırsız bağıntı içinde olduğu kadar, bu toplumsal-ekonomik oluşumların kendi tümel üretim tarzıyla, yani kültürüyle de bağıntı içindedir. Onun için biz sanatta gelişme dediğimiz zaman bunu ancak sanatsal kültürde gelişme olarak kavrayabiliriz; yani bu anlamda, sanatsal kültürde gelişme olanaklarını ancak temel maddi üretim biçimi ve onun yönlendirilmesiyle olan bağıntısı içinde ele alabiliriz,

c) Sanatsal Praksis ve Sanatsal Gelişme

Yukarda değindiğimiz maddi kültür ile manevi kültür arasındaki çelişki ise bize aslında insanın, bireylerin toplumsal üretim biçimleri arasındaki çelişkenliği gösterir. Maddi üretim tarzının kendisinden kaynaklanan bu çelişki aslında sözkonusu bu üretim tarzının kendi insanlık niteliğiyle doğru orantılıdır. Başka bir deyişle, manevi gerilemeye yol açan şey, maddi üretim tarzının özünde yatan çelişkiden, yani o üretim tarzının sonunda bireyi kendine yabancılaştıran çelişkin özünden kaynaklanır. Dolayısıyla, bizler, bireylerin toplumda gerek maddi, gerek manevi gelişmişliğinden söz ediyorsak eğer, böyle bir şey, onların maddi üretimlerinin insanlık ölçüsü ile manevi üretimlerinin insanlık ölçüsü arasında ne gibi bir bağıntı olduğunu sözkonusu etmemizdir. Nitekim, bu doğrul-

“Kapitalizm, meta üretimini, toplumdaki ekonomik yaşamın evrensel ve her şeyi içine alan biçimi haline sokmuştur. Hele modern kapitalist dünyada sanatsal üretimin durumu, sanatın kapitalist meta üretimi yasalarına daha da sıkı, daha içli dışlı bağlı oluşturma kendini belli eder.”

tuda baktığımızda, örneğin, tüm modernist sanatın kendi içindeki gelişiminin bize ileri gelişmiş kapitalist toplum yaşamındaki yabancılaşmayı biçimlide olsa yansıtmakta olduğunu görürüz. Bu nedenle, sanatsal etkinlikler ve sanat yapıtlarının içeriği ile toplumsal yaşam arasında kaçınılmaz bir bağıntı vardır. Bu her ikisi arasındaki bağıntıyı kuran şey, insanlık olgusudur. İnsanın gerçeklikle estetiksel ilişkisini yansıtmada durumunda olan sanat, ister istemez, gerçeklikle estetiksel ilişkinin kendi bir biçimini de oluşturur. Buysa dünyanın (doğanın ve toplumun) güzelliğinin yasaları uyarınca biçimlendirilişinden başka bir şey değildir. İnsan sanatta bu yolda kendi özgüçlerini ne denli gerçekleştirebiliyorsa, toplumda da o denli gerçekleştirebiliyor demektir. Onun için, sanatsal praksis ile tüm öbür toplumsal praksis biçimleri ara-

sında ayrılmaz bir bağ vardır. Gerek sanatsal praksise bağlı sanatsal gelişme, gerekse toplumsal praksise bağlı toplumsal gelişme, bu her ikisi de toplumda bireyin üretici, kendini gerçekleştirici etkinliği olup, bu her iki etkinlik biçimi de bu etkinliğin kendi insanlık derecesiyle, yani insanın kendi toplumsal özünüyle uygunluk içinde kendini geliştirme ölçüsüyle doğru orantılıdır. İnsanın bu toplumsal-sanatsal gelişmişlik düzeyi ise, sanatsal-kültürel gelişmelerin toplumda nedenli gerçekleşme olanağı içinde olduğuna, yani toplumsal ilişkilerin somut durumuna ve düzeyine bağlıdır. Ancak bu somut durumun ve düzeyin bir çözümlemesini yaparak sanatsal kültürde ve sanatta gelişme olanağı saptayabiliriz.

II. DÜNDEN BUGÜNE BAKIŞ

Sanatsal kültürde ve sanatta gelişme olanağının gerçekleşebilmesi koşullarının bugün açısından bir değerlendirmesini yapabilmemiz, önce dünden bugüne nasıl baktığımızı bağlar. Yukardaki kuramsal yaklaşım bağıntısında ancak dünden-bugün-yaşam arasındaki süreçsel bağ kurabildiğimiz ölçüde gelişme sorununa bir yanıt getirebiliriz.

Çok yakın bir geçmişe ilişkin olmakla birlikte, dünden bugüne bakışımızı daha önceki yazılarımızda ortaya koymaya çalışmış, bugüne ilişkin öngörü ve saptamalarda bulunmuştuğumuz. Aslında, sanatsal kültürümüzde ve sanatta gelişmelere ilişkin yasalıklar günden güne değişmemekte, ama günden güne belirginleşen görünüşler bu yasalıkları gittikçe pekiştirmektedir. Nitekim, dünden bugüne yapmış olduğumuz öngörü ve saptamalara baktığımızda bugün bunların açıkça doğrulanmış olduğunu görmekteyiz. Toplumumuzun kültürel gelişimiyle ilgili bu saptamalarımızı burda şöylece yineleyerek ortaya koyabiliriz.

1) İdeolojik Düzlemde: Toplumlarda egemen düşünce biçimi egemen kesimlerin düşünce biçimidir. Bizde egemen kesimleri oluşturan az gelişmiş dışı bağımlı burjuvazinin ise kendi içinde uyumlu bir düşünce biçimi (uyumlu bir ulusal burjuva kültür düşüncesi) olmamıştır. Burjuvazinin dayandığı maddi kültürün kendi iç çelişkisinden kaynaklanan, onun bir yansıması ve anlatımı olan bu görünüş, Batı'cı-yenilikçi burjuva düşüncesi ile İslâmcı-milliyetçi burjuva düşüncesi

arasındaki çatışma biçiminde süre gelmiştir.

"Bugün bu iki ideoloji arasında ki çatışma burjuva düşüncesine artık birinden birinin egemen olması için verilen savaşımdır; bunu, resmi düşünce mücadelesi olarak da tanımlayabiliriz."² Burjuva kültür ideolojisinde bu ikilik karşısında güç birliği de önerilmektedir.³ Ancak (Nadir Nadi'nin "Ben Atatürkçü Değilim" sözlerinde de dile geldiği biçimde), başlarda Batı'cı-yenilikçi burjuva düşüncesinin egemenlik gösterdiği "resmi düşünce" el değiştirme yoluna girmiştir. Bu yolda da, "İslâmcı-milliyetçi burjuva görüş, bölünmesiz bir sınıfsal düşünce yapısı olarak, giderek resmi düşünce biçimi olarak tüm topluma uygulanmak istenmekte; yani, güç birliğindeki eklettik tavırın aşılarda tekleşmesi istenmekte, bunun da ancak İslâmcı-milliyetçi doğrultuda olanaklı olacağı düşünülmektedir."⁴

2) Toplumsal-ekonomik düzlemde: a) "Ulusal burjuva kültürümüzü oluşturabilme aşamasında, Batı'nın egemen toplumsal-ekonomik ilişkileri karşısında kalmamızdan ötürü, geleneksel kapitalizm-öncesi kültürümüzü uyumlu ve geliştirmiş burjuva kültürü haline dönüştürmemişizdir."⁵ "Dışa bağımlı az gelişmiş kapitalist toplum tarzı içinde kendi kültürünü yaratmamış olan burjuvazi, bu nedenle, kültür emperyalizmi olgusunun dışına çıkarmaktadır. Çünkü, Batı kültür emperyalizmi için önemli olan, toplumsal-ekonomik temel maddi kültürün kendine bağımlı kılınmasıdır."⁶ İşin ilginç yanı da, "Avrupa'nın modern ekonomisini ülkeye sokmakta birinci derecede rol ve mevki sahibi olanlar çoğunlukla 'muhafazakâr' dediğimiz insanlardır; bunların geleneksel yerli kültür unsurlarına bağlılıkları inkılâpçılara göre çok fazladır."⁷ Dolayısıyla, "kültür ile üretim arasındaki dolaylı ilişki anlaşılmalıdır, yani kültür donmuş değerler kalıbı ya da ithal değerler kalıbı olarak ele alındıkça; tarihsellik toplumsallıktan, toplumsal üretim tarzı ve ilişkilerinden bir soyutluk halinde tutuldukdça, sonuç kültür emperyalizminin şu ya da bu biçimde millileştirilmesinden başka bir şey olmayacaktır. Burda önemli olan şey, sözünü ettiğimiz ideolojilerin çatışması doğrultusunda, kültür emperyalizminin kalıbının ne olacağı çatışmasıdır."⁸ b) "İster gelenekçi görüş, ister yenilikçi görüş çerçevesinde olsun, böylesine

bir görüşün uygulanmaya konmasının yönverici ekonomik tabanı ne olacaktır? Bu konuda her iki görüş de devletin bu işi özel teşebbüse, yani kapitalist ilkelere terketmesi konusunda, yani sorunun özünde birleşmektedirler."⁹ Bu doğrultuda da şunları saptayabilmekteyiz: "1) sanatsal-kültürün yönlendirilmesinde liberalizm dönemi başlamıştır; 2) sanatsal yaşamın özel teşebbüse devri öngörülmektedir; 3) büyük kuruluşlar bu önemli görevin bilincine vararak çok daha etkin davranmalıdırlar."¹⁰

3) Sanatsal-kültürel düzlemde: a) Toplumda kendi uyumlu kültürünü yaratamamış, toplumda "sanatsal-kültürel etkinliklerin yürütülmesine eşlik eden demokratikliği, siyasal özgürlüğü sağlayamamış, sanatsal-kültürel etkinlikleri sırtlayabilen ekonomik gücünden yoksun,"¹¹ Batı'nın kültür emperyalizmiye butünleşmiş, kısacası, "topluma egemen kılamamış olduğu kendi manevi kültürel durumu ile dışa bağımlı az gelişmiş kapitalizmin yerleştirmiş olduğu çarpık maddi kültür arasındaki çelişkiyi yaşayan burjuvazinin toplumda yaratmış olduğu gerçek kültür, kitle kültürüdür. Bu nedenle kaygımız kitle kültürünün neredeyse tüm bir toplum kültürü haline git-tikçe dönüşmesidir; çünkü, yeniden üretimi, gerçek ilerlemeye yönelik üretimi elinden alınmış olan burjuva kültürümüzü sanırız gittikçe daha çok kültürsüzleşmeden, aranlanlaşmadan başka bir son beklemiyordur. Bu yolda kitle kültürü gittikçe daha çarpıklaşarak derinleşecek, kurumsallaşacak, toplumsal yaşamın temel kültür biçimi halinde pekişecektir. Buysa, toplumun gittikçe daha çok zihniyetsizleşmesinden, edilgin bir kitle haline dönüşmesinden başka bir sonuç vermeyecektir; çarpık kapitalizmin insanı içine sokmak istediği durumun koşulları gittikçe daha da güçlenecektir."¹² b) Bu genel duruma bağlı olarak sanat da ikili bir özellik gösterecektir: 1) toplumun geneline egemen kitle sanatı¹³, ve 2) seçkin burjuva sanatı. Burjuva sanatı ise, yukarıda değin-dığımız ideolojik ayrımlar dolayısıyla iki ayrı özellik göstermektedir: 1) İslâmcı-milliyetçi sanat, daha doğrusu sanat anlayışı¹⁴, 2) modernist sanat ve sanat anlayışı. Yine yukarıda açıkladığımız *status quo*'yu korumaya yönelik olan bu her iki sanat anlayışı da, sanatı toplumsal praksisten, tarihsellik ve toplumsallıktan soymaya çalışan, "gerçeklik-

ten kaçış" sanatları olup, sanatta yeni'yi getiremeyecek durumdadır-lar."¹⁵ Dolayısıyla, burjuvazinin sanatsal kültüründe kitle sanatı ile seçkin sanat birbirlerinin ayrılmaz bileşenlerini oluşturmaktadır.

Dünden bugüne ilişkin bu açıklamalarımızdan çıkan sonuçsa sırasıyla şudur:

- 1) "Resmi düşünce biçimine egemen olmaya çalışan gelenekçi-tutucu İslâmcı-milliyetçi kültür anlayışının sanatsal kültürde ister istemez "gelişme düşüncesi"ne set çekici, tutucu bir tavır getireceği; yani ideolojik düzlemde, "gelişme düşüncesi"ne karşı durulacağı.
- 2) Toplumsal-ekonomik yönlendirme ağırlığını koymuş bulunan özel teşebbüsün sanatsal-kültürel etkinliği kendi egemenliğinde yürütmeye çalışacağı, ancak bunun toplumsal koşullarını gerçekleştirebilecek güçte olmadığından, toplumsal sanatsal-kültürel "gelişmeye yol açamayacağı", tam tersine, maddi kültürde bağımlı bulunduğu uluslararası kitle kültürünün toplumda uygulayıcısı durumuna düşeceği, ama aynı zamanda bunu bir kâr mekanizmasına dönüştüreceği.
- 3) Dolayısıyla, sanatsal kültüre git-gide kitle kültürünün egemen olacağı, yani sanatsal kültürde gelişme yerine, "gelişme" olgusuyla, gerileyerek yozlaşma olgusuyla karşılaşılacağı; burjuva sanatın ise, kendi sınıfsal özelliği dolayısıyla, bu "gelişme" doğrultusunda bir çizgi izleyeceği.

III. BUGÜNE BAKIŞ

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, sanatsal kültürümüze ve sanatta gelişmelere ilişkin yasallıklar günden güne değişmemekte, ama günden güne belirginleşen görünüşler bu yasallıkları pekiştirmektedir. Nitekim bugün saptayabildiğimiz olgular, dünden bugüne ilişkin bu saptamalarımızın doğruluğunu bize göstermektedir. O halde, sanatsal kültürümüzün bugüne ilişkin saptamalarımızı yukarıki ayrımlama içinde ortaya koyarak açmaya çalışalım:

a) İdeolojik Düzlemde:

Batı burjuvazinin toplumsal prak-

sisine bağlı olarak burjuva sanat kuramlarında "gelişme kavramı"ndan artık çoktan vazgeçilmiş olduğunu görürüz. Çünkü, çok kez belirttiğimiz yolda, ileri kapitalist toplum kendi düzenini "nihai" olarak gördüğü için, toplumsal değişme ilkesini çoktan yitirmiş olduğu gibi, bu kendi değişimeme ve gelişmemeye bağlı ideolojilerini egemenlikleri altına aldıkları az gelişmiş kültürle de kabul ettirerek uyumlu hale getirmişlerdir. Dolayısıyla, ülkemizde "gelişme düşüncesi" de, maddi kültürde dışa bağımlılık (bağımsızlık) doğrultusunda kendi özelliğini kazanmıştır. Yukarıda da değindiğimiz gibi, "Batı'nın modern ekonomisini ülkeye sokmakta birinci derecede rol oynayan "muhafazakâr insanlar", yani gelenekçi burjuvazi, ister istemez, dayanmak zorunda olduğu "milli kültürü (manevi kültürü) maddi kültürden ayırmak, ve bu temel dışa bağımlılık doğrultusunda bunu bir "az gelişmişlik ideolojisi" olarak kullanmak zorunda kalmıştır. Bu düşünce biçimi ise, yine yukarıda saptadığımız gibi, "resmi düşünce" olma mücadelesi vermektedir son zamanlarda, nitekim bugün için de bu düşünce biçiminin savunuculuğunu yapan kişiler sanatsal kültürümüze yön verme durumuna gelmişlerdir. Bu bağlamda aldığımızda, Sayın Kültür Bakanımızın şu sözlerinin "gelişme sorunu"na ideolojik düzlemde bütün bütüne bir açıklık kazandırdığını görürüz: "Milli politikamızı, milli kültür politikamızı şöyle özetleyeyim: kendi geçmişimizle, tarihimizle, örf-adet ve yaşantımızla ilgili eserlerimizi korumak, meydana çıkarmak, yurt içinde ve dışında tanıtmak."¹⁶ Nitekim, ancak "müzecilik" düzeyinde katılma-bilecek bu sözlere baktığımızda, "gelişme" ile ilgili hiçbir söze rastlanmadığını görmekteyizdir. Çünkü, sanatsal-manevi üretimle doğrudan ilişkisi içinde düşünülmemektedir kültür, dolayısıyla, gelişme ufku içinde bakılmakta, ancak "müzecilik" sınırları içinde korunacak bir şeymiş gibi ele alınmaktadır.

Bu düşünce tarzı, İslâmcı-milliyetçi sanat ve kültür anlayışının bütün bütüne bir anlatımdır: "Doğu" da geleneğin maddi ilerlemeye karşı geniş bir kontrol mekanizması kur-

duğu müşahade edilir... Hezarfen Ahmet Çelebi'nin bekası caiz değildir, çünkü Osmanlı'nın henüz uçmaya ihtiyacı yoktur.. Batı medeniyeti eşyanın kanunlarını insana tatbik etmekte beis görmez.. Batı eğer Ortaçağdaki ilerleme hızını muhafaza etseydi... İslâm dünyası istikrarını muhafaza edecekti."¹⁷ Dolayısıyla, "devlette, yönetimde, ekonomide, ilimde, fikirde 'ihtilâl' belki olur ama, kültür ihtilâli olmaz."¹⁸ Olmaz çünkü (aslında bütün bu sayılan şeylere bağlı ve onun bir anlatımı olan) "milli kültür" değişmez, değişmeden kalır hep! Aslında bu sözler her ne denli "resmi düşünce"ye egemenlik yolunda Batı'cı burjuva kültür anlayışına karşı söylenmiş sözler olursa olsun, bizlere ne denli "Batı" ya (yani, kapitalizme — A.Ç.) yönelikçe, manen Doğu'ya (yani, gelişmemeye — A.Ç.) yönelmiş olduğumuzu gösterdiği kadar, Batı'nın maddi-ekonomik egemenliğini ülkeye sokmakta birinci derecede rol oynamış muhafazakâr kişilerin "milli kültür ideolojisi"ne o denli sarıldıklarını göstermektedir. Burda, daha önce üstünde durduğumuz ve yukarıda da nedenlerini açıkladığımız bu görüşlerin yeniden bir çözümelemesi yapacak değildir. Ancak bizim için burda önemli olan olgu, kültürün toplumsallıktan ve üretim tarzından, yani toplumsal gelişmelerden soyutlandığı kadar, kültüre "gelişmeyen" bir olgu olarak da bakılması, ayrıca, geleneğin ilerlemeye karşı kontrol mekanizması kurmasından yana çıkılmasıdır. Aslında, (gazetelerde yayınladığı yolda, O.E.C.D. raporlarına göre, son dört yılda yüzde elli yoksullaşmış olan) bugünün az gelişmiş dışa bağımlı bir toplumundaki egemen kültür anlayışından da ancak bu beklenir; donuk bir kalıp olarak "kültürde gelişme", tüm bir "dışa bağımlı az gelişmiş kültür ideolojisi"dir.

b) Toplumsal-ekonomik düzlemde:

İdeolojik düzlemdeki görünüşsel ayrımlara karşın, gerek Doğu'cu-gelenekçi, gerekse Batı'cı-modernist düşüncelerin ekonomik alanda birleştiğini, sanatsal-kültürel yaşamın özel teşebbüse yönlendirilmesinde uyduklarını yukarıda belirtmiştik. Nitekim, "milli kültür"ü korumak başlıca devlet (bakanlık) katlarına düşerken, "sanat" geliştirmek başlıca özel teşebbüse, büyük kuruluşlara düşmektedir. Özellikle son zamanlarda çok büyük kuruluş-

ların özellikle milyonluk ödüller düzenleyerek sanatsal-kültür yaşamına ağırlıklı olarak el attıklarını (hattâ bakanlık ve TRT gibi katlara da ödüller vererek devlete destek olduklarını) yakından görmekteyiz.

Nitekim (bir holding genel koordinatörünün de belirttiği gibi), "günümüze" gerekse tarihe baktığımızda, sanatın hep surplus (artık değer) olan dönemlerde ve ortamlarda geliştiğini görürüz. Dolayısıyla bugün de farklı olmasa gerek. O surplus neyin kontrolünde, o çerçevenin etki-tepki ilişkilerinde sanat yönlendir.. Tüm yapılan surplus'tan bir pay ayırmak. Onun karşılığında da burjuvaya özgü beğenileri, zevkleri geliştirmek."¹⁹ Gerçekten de, "sanatsal üretimin toplumsal işbölümü ve mübadele sistemi içindeki yeri sanatı, ayrıcalıklı kesimlerin siyasal, dinsel, etnik ve estetik taleplerine bağlı kılar. Kapitalizmde, manevi, özellikle de sanatsal üretim, acimasızca meta üretimi alanına girmiştir artık; burda sanatçının çalışması artı-değer üretme yeteneğiyle ölçüldür."²⁰ Hiç kuşkusuz, kapitalizm ile sanatın gelişmesi arasında yakın bir bağıntı vardır; ancak kapitalist üretime kendi temelinde yatan uzlaşmaz çelişki dolayısıyla kapitalist üretim, manevi üretime düşmanca hale gelmiş; burjuva sanatçıyı para kesesine müteşebbise bağımlı kıldığı kadar, onun beğeni ve değerlerine de bağımlı kılmıştır. Ancak bizim bu çerçevede değinmek istediğimiz konu, ülkemizde sanatı geliştirmeyi üstlenmiş bulunan burjuvazinin bunu ne denli başarabileceği sorusudur. Önce şunu belirtelim ki, sanatsal kültüre burjuvazinin büyük bir istekle el atması iki nedene dayanmaktadır: 1) Şimdiye kadar kuramamış olduğu kendi kültürünü yaratma kaygısı (Nitekim, "cumhuriyet döneminin 'zenginleri' burjuvanın moral niteliklerine sahip değillerdi. Hele burjuvazinin imbiğinden geçmiş kültürün yanına bile yaklaşmamışlardı. İşte bu koşullar altında kimi piyasaların oluşması mümkün olmuyordu.. 70'li yıllara gelene dek çok rafine bazı istisnalar hariç tutulursa Türk burjuvazisi, devletin kanatları altında zenginleşen ve yükselen bir kültürsüz kesimdi. Fakat bunları izleyen 'ikinci kuşak' çağın kültür ve uygarlığını benimsediler."²¹) Devletin sanatsal alanı liberalleşme dolayısıyla bütün bütüne özel teşebbüse açmasının da bunda büyük payı olmakla birlikte, aslında, "burjuvazi kendine

kültür aramaktadır" diyebiliriz. 2) Sanatsal kültür yaşamının aynı zamanda kâr getiren bir alan olması. Geçmişte gerek kitle iletişim araçlarının bugünkü denli çok yaygın olmaması, gerek sanatsal yaşamın ağırlıklı devletten yönetilmesinde olması, gerekse "sanatsal-kültür endüstrisi"nin git gide kurulmaya başlaması, burjuvaziyi bu alana da itmiştir ister istemez. Dolayısıyla, "Türk zenginini, sanatına sahip çıkma zorundadır".²² Ancak, Türkiye'de sanatsal üretimin ekonomik düzeyi ve koşullarının düşüklüğü sanatı pek kârlı, çekici bir alan görünümüne kavuşturamamıştır. "Koçman'a göre, sanatın, sinemanın gelişmemişliği, kendi dışındaki sorunlardan ileri geliyor. Özellikle sinemamız endüstrileşmediğinden filmciliğimiz istenilen, aranan düzeye ulaşmıyor. Yayıncılığımız için de aynı kaniyi taşıyor. Bir gün gelecek, bir iş adamı sevgiyle değil, ekonomik hesaplarla bu işi halledecek. Çünkü para kazanmak için bu olayı yapacak, para kazanmamak için değil".²³

O halde, karşımadaki soru, az gelişmiş kapitalizm koşulları içinde sanatın kendi kültürünü arayan burjuvazi eliyle ne denli geliştirilebileceği sorusudur. Şunu da belirtelim hemen, "kapitalizm, meta üretimini, toplumdaki ekonomik yaşamın evrensel ve her şeyi içine alan biçimi haline sokmuştur. Hele modern kapitalist dünyada sanatsal üretimin durumu, sanatın, kapitalist meta üretimi yasalarına daha da sıkı, daha içli dışlı bağlı oluşturma kendini belli eder". Bu yüzden; günümüzde sanatsal kültür üretimini yaygınlaştırmamanın yolları olan kitle iletişim araçlarına uluslararası tekelin egemen olması, kapitalizmin kendi evrensel niteliğine bağlıdır. Sanatsal üretim gitgide bu sürece bağımlı olmaktadır ister istemez. Özellikle, televizyon, sinema ve video gibi uluslararası pazarlara seslenen alanlarda "yerli burjuvazi" mizin sanatı geliştirme olanakları oldukça sınırlıdır. Burjuvazimizin bu konuda en çok girişkenliği, dolayısıyla, plastik sanatlar alanında olmaktadır. Bu eğilimse şunlara bağlanmaktadır: "a) zevklerdeki gelişme, b) yatırım özelliği, c) ayrıcalık duygusu, d) gösteriş ve moda olgusu".²⁴

Ancak, kârlılık ile kültürel gelişme arasında, yukarıda belirttiğimiz nedenlerle, uzlaşmaz bir çelişki yatar. Ya da daha doğrusu, ancak

burjuvazinin kendi siyasal, dinsel, etiksel ve estetik taleplerine bağlı kaldığı sanatsal kültür ürünleri kârlılıkla bağdaşabilir. Buysa, sanatın niteliğini sanatsal-estetiksel ölçüler değil, "para kesesi" belirliyor demektir, ki zaten bu yüzden sermayenin, kârlılığın büyümesi ile sanatsal gelişme arasında temel bir çelişki yatar, çünkü sanatın gelişmesi paranın kârlılık gelişimiyle sınırlıdır. Nitekim, Sayın Kültür Bakanımız da bu çelişkiyi çok açıkça şöyle dile getirmektedir: "Ama özel kesimin kâr etmek amacıyla bastırıp yaymaya çalıştığı kitaplar var. Gerçi bunların içinde kültürle ilgisi çok az, Tom Miks mom mikse edebiyatı fazla gidiyor".²⁵

İşte, özel kesimin sanat geliştirme girişimleriyle sanatın gelişmesi arasındaki temel çelişki de burda yatmaktadır bizce. "Değerli menkul" ve bir "gösteriş aracı" olarak resmin dışında, özel kesimin başlıca kâr alanı olarak gördüğü yayıncılık, bu yüzden, sanatsal kültüre değil, ama tam tersine, kitle kültürüne hizmet etmektedir. (Yaptığımız hesaplara göre, dedikodu-porno yayınlarının yıllık toplam cirosunun Merkez Bankası'nın bir emisyonuna karşılık verdiği) kitle kültürüne hizmet eden yayıncılık, özellikle fotroman gibi yapay sanatsal ürünleri de yedeğine alarak, geniş kârlar peşinde koştuğu kadar, bu yolla kitleleri de düşünsel ve estetiksel beğeni düzeyiyle etkisi altına almaktadır. Bu nedenle, aynı büyük kuruluşların hem sanata hizmet yolunda "sanat ödülleri" koymasına, hem sözde kitleleri aydınlatacak "paket ansiklopedi" yayınlamasına, ama hem de aynı zamanda kitle kültürünü yaygınlaştırıcı yayımsal etkinliklerde bulunmasına hiç şaşmamak gerekmektedir. Böyle bir şey, toplumda seçkin burjuva kültürü ile kitle kültürü çelişkinin birarada yeşermesini bize gösterdiği kadar; burjuvazinin sanatta "ayrıcılık duygusu", "gösteriş ve moda özenti"ne bürünme, yani sanki kendi kültürünü oluşturma kaygısı yanı sıra, aslında topluma kitle kültürünü dayatmakta olduğunu görürüz. Onun için, örneğin, "bayağı pornografiye varan kaba erotizmin propaganda edilişi, burjuvazinin siyasal çıkarlarına olduğu kadar, ideolojisine de uygun düşmekteyse de, aslında burjuva sanatın bu yönde gidişinin temelinde yatan derin neden, kazançtan başka, artı-değer peşinde koşmaktan başka amaç tanımayan, sermaye arttı-

rımı için hiçbir engel ve yasak tanımayan kapitalist üretimdeki ekonomik yasalara sanatın bağlı kılındığıdır. Bu yüzden kapitalizmin sanata karşı düşmanca oluşu, her şeyden önce, ekonomik ilişkiler alanında ve ancak ondan sonra da, siyasal, ideolojik ve psikolojik alanlarda kendini belli etmektedir".²⁶ Az gelişmiş dışa bağımlı kapitalizmin sanatı geliştirme konusunda da ancak bu beklenir!

c) Sanatsal - kültürel düzlem:

Sanatsal gelişmelerin açıklanışını, burjuva sanat kuramları ve görüşlerinin benimsendiği biçimde, hiçbir zaman sanatçıların tek tek başarılarına, sanatçıların kendi kişisel becerilerine, yani bireylerin yaratımsal yazgılarına bırakamayız. Ancak sanatsal kültür içinde ve tüm bir sistem olarak bakabiliriz sanata; tek tek başarılar ne denli önemliyse de hiçbir zaman toplumlarda sanatsal gelişmenin ölçütü olamazlar. Dolayısıyla, toplumda sanatsal gelişmenin gerçekleşmesi olanaklarını ele aldığımız zaman, gerek bir toplumsal bilinç biçimi olarak sanatın öbür bilinç biçimleriyle olan ilişkisine, gerekse toplumsal bir praksis biçimi olarak toplumdaki yerine bakmamız gerekir. Burda birçok etken sözkonusu olmakla birlikte, en önemlisi, sanatın gelişmesine olanak verebilecek düşünsel özgürlüğün, toplumun demokratiklik düzeyinin bulunduğu durumudur.

Bir önceki maddede söylenenlerle bağlantısı içinde ele alınacak olursa, yani "sanatın ayrıcalıklı kesimlerin siyasal, dinsel, etniksel ve estetik taleplerine bağlı kılındığı" ve sanattan beklenen şeyin "burjuvaziye özgü beğenileri, zevkleri geliştirmek oluşu" içinde ele alınacak olursa, sanatsal gelişmelerin burjuvazinin düşünsel özgürlük ve demokrasi anlayışıyla sınırlanmak istendiğini görürüz. Nitekim bu konuda burjuvazinin başlıca sözcüleriyle geniş karşılıklı söyleşiler yapan bir yazarımız, burjuvazimizin düşünce özgürlüğü ve demokratiklik anlayışının yalnızca kendi dayandıkları sınıfsal boyutuyla sınırlı tutulmasını istediklerini açıkça ortaya koymaktadır.²⁷

Sözkonusu yazarın yapıtında yer almayan, burjuvazimizin bir başka önde gelen temsilcisi de bu konuya ilişkin olarak şunları söylüyor: "Milli kültür ve birlik hedefine ayrı-
kayı

davranışta bulunan, inkâr eden bir sanatçının da desteklenmesinden yana değilim. O kişi esasen sanatını diğer amaçlarının gerçekleşmesinde bir araç olarak görüyor ise, karşı çıkılmalıdır. Sanatın alet edilmesine müsaade edilmemelidir".²⁸ Ancak burada şunu sormamız gerekiyor, (yukarıdaki alıntılarımızı da hatırlarsak burda), "eğer sanat para kazanmaya hizmet edecekse, o zaman diğer amaçların gerçekleşmesinde bir araç olmayacak mıdır, sanat kâr peşinde koşmaya alet edilmiş olmayacak mıdır o zaman?" Hiç kuşkusuz, çok açık bunun yanıtı, ne var ki burda asıl söylenmek istenen, gizli kapalı dile getirilen şey, "burjuvazinin beğenilerine, zevklerine hizmet etmek zorunda olan sanatın burjuvazinin düşünce anlayışı dışında bir düşünceye ve beğeniye hizmet etmemesi, burjuvaziyi karşı çıkan düşünceleri içermemesidir (yoksa hiç kimse milli kültürü inkâr edecek değil, çünkü bir sanatçının ürünü ister istemez milli kültür bağlamında değerlendirilmek zorundadır zaten). Aslında, burjuvazinin isteği, tıpkı burjuva sanat kuramları ve görüşlerinde olduğu gibi, sanatı düşünceden ve siyasalaktan koparmak, ancak kendi düşünceleri sınırları içinde ona böyle bir hak tanı-
maktır.

Düşünce özgürlüğü olmaksızın, yani demokrasinin tüm toplumsal kesimler için geçerli olduğu kabul edilmeksizin sanatın gelişmesi de düşünülemez. Düşüncenin olmadığı yerde yaratım da sözkonusu değildir, yaratım olmaksızın da gelişme olamaz (onun için zaten düşünceye bağlı sanatsal yaratımların değil, geleneksel uygulamalı sanatların geliştirilmesi eski değerlerin "müzecilik" anlayışı içinde korunması istenmektedir).²⁹ Kısacası, (bu konuyla ilgili, örneğin, sansür uygulamaları, vs. gibi önlemleri, sanatı geliştirici temel bir öge olan eğitimdeki YÖK'sel önlemleri,³⁰ vs. de buraya katarsak), sanatsal gelişmenin temel itici güçlerinden biri olan düşünce özgürlüğü ve demokrasi anlayışının burjuvazinin gelişmeye set çeken kendi çıkarlarıyla sınırlı tutulmak istendiğini açıkça görürüz.

Sanatsal kültürün gerçekleşmesi ne tüm bir sistem içinde baktığımızda sanatsal alımlamanın da çok önemli bir yeri olduğunu görürüz. Yani, sanatın tüm toplumca ne denli özümlediği, topluma ve halka ne denli malolduğu da çok büyük bir önem taşır. Örneğin, bir sendi-

kacı şöyle diyor: "Toplum tümüyle insani değerlere, insanı insan yapan erdemlere yöneltilmelidir. Bu nasıl olur? İyi şeyler okuyarak, iyi şeyler dinleyerek, iyi şeyler izleyerek. Bunlar olası mı? sorusunun yanıtı politik olacak galiba. Sendikacılar ise politikayla uğraşamaz!"³¹ Türkiye Başkanı da şunları söylüyor: "Sanat, karnı tok, sırtı pek kişilerin işidir".³² Bu durumda, yukarıda da belirttiğimiz gibi, sanatın yalnızca burjuva kesimlerle sınırlanmak istendiğini bir başka yüzüyle gördüğümüz kadar, sanatsal kültürün toplumun geniş kesimlerine yayılmadığını, daha doğrusu toplumun maddi-teknik yönden gelişmesine hizmet eden kesimlerin, "manevi gelişme"den gereken payı alamadıklarını görmekteyiz. (ki zaten manevi-kültürel bunalımın asıl bir nedeni de buna dayanmaktadır).

Bu durumda toplumdaki geniş kesimlerin, burjuvazinin kâr amacıyla yaygınlaştırdığı kitle kültürünün tüm yozlaştırıcı etkilerine açık bırakılmakla ilgili olarak da açık bir gerçek olarak ortaya çıkmaktadır. Nitekim, kimi vazarlarımızın incelemelerine göre³³ toplumumuzda genelde gerek gazete, gerek kitap okuma sayısı çok düşük olduğu gibi gittikçe de düşerken, buna karşılık özelde kitle kültürü içinde yer alan yayınların sayısı ve genel toplamı gittikçe artmakta; öte yandan, çeşitli pazarlama politikaları içinde, kitle iletişim araçlarının satışı artmakta, bu kitle iletişim araçları ise nitelikli sanatsal ürünleri yayacak yerde, kâr amacı güdüldüğünden, bütününü yoz ve niteliksiz sanatsal kültür ürünlerini tüm topluma yaymaktadır.³⁴ Böylece, (daha da derinlerine ve ayrıntılarına girmesizin), kitle kültürünün toplumumuzda gitgide kurumsallaştığını, "modernleştiği"ni, tüm bir toplumun "sanatsal kültür tipi" haline geldiğini söyleyebiliriz. Bu tür bir kültür tipi ise, kültürün kendine yabancılaşmasından başka bir şey olmayıp; bireylerin üretici-yaratıcı, kendilerini özgürleştirici, kendi özgüçlerini gerçekleştirici etkinlik biçiminin tam karşısına karşılık veren "kültürsüzlük"ün bir anlatımı olan kültür tipi de diyebiliriz. Bireyleri (insanları) "kişisizleştirir", "düşüncesizleştirir", "çürüten" bir kültür, aslında, çağımıza özgü, ileri kapitalizmin evrensel ölçülerde gerçekleştirdiği "kültür tipi" olduğu kadar, burda en önemlisi, "insan ögesinin yozlaşması"dır,³⁶ çünkü gerek toplumun, gerekse sanatın

başlıca işlevlerinden biri, "insan ögesinin gelişmişliği"dir; bireyin, insanın gelişmemiş olduğu toplumlarda sanatsal gelişmeden söz etmek tam bir aldatmacadır.

Sanat iletişimsel, aydınlatıcı-yapıcı, eğitsel, haz verici, kültürel işlevleri içine alan çok-ışlevli bir sistemdir.³⁷ Sanattan, yalnızca "burjuva beğeniye ve zevklere hizmet etmesi" beklenemez. Sanatsal kültürün toplumda gelişebilmesi için sanatın tüm bu işlevlerini uyum içinde, insanların yaşamal etkinlikleriyle uygunluk içinde yerine getirmesi gerekir. Oysa, yukarıda açıkladığımız nedenlerle sanatın tüm bu işlevleri çarpıtılmış, sınırlandırılmış, insanları yozlaştırıcı doğrultuda yönlendirilmiştir. Bir toplumda sanatsal-kültürel üretim ve alımlama ile sanatın toplumsal işlevi arasında doğrudan bir bağlantı vardır bu nedenle. Dolayısıyla bu üretim ve alımlama biçiminin düzeyi ne denli düşükse, sanatsal gelişme olanağı da o denli azdır. İnsanlar gerçekliği "güzellik" in değil ama "çirkinlik" in yasalarına göre biçimlendiriyorsa, o toplumda sanatın "çirkinleşmesi"nden başka bir şey beklenemez. Bu nedenle, gerek kitle sanatının kendinden "çirkinliği" ne, gerekse seçkinli burjuva sanatta, çirkinliğin başlıca estetiksel kategori olarak alınmasına hiç şaşmamak gerek.

Nitekim sanatta ilerlemenin en önemli koşulu, gerçekliği "aldatıcı bir yansı" içinde çarpıtan ne varsa ondan kurtulması;³⁸ yani, gerçeklik karşısında sanatsal praksisle toplumsal praksis insanı daha çok özgürleştirip geliştirici karşılıklı bağlantısının kurulabilmesidir. Burjuva sanattan bunu beklemekse boşunadır. Çünkü bireyciliğe dayanan burjuva sanatı, gerçekliğin "güzelliğin yasaları uyarınca biçimlendirilmesi"nden, birey ile toplum arasındaki uyumun kurulmasından çok, bireyin toplum karşısındaki özerkliğini öngörür. Burjuva sanat kuramlarının da desteğinde, değil gerçekliği değiştirebilmeyi, toplumsal yaşamı ıleriye doğru dönüştürüp geliştirmeyi, gerçeklikle ilişki bile kurmak istemez, yaşama karşı salt bir edilgin tavır içinde kendi yerini almaya bakar. Sanatçının yalnız sanatın değil, ama aynı zamanda toplumun da bir öznesi olduğunu kabul etmek, bulunduğu sanatsal praksisle toplumsal praksis arasında herhangi bir bağlantı kur-

mak istemez. Bu yolda da ne denli "özerkleşme"ye, "edilginleşme"ye çalışırsa o denli "bilinçsizleşir", yani aslında egemen olması gereken sanatsal gelişim yasalıklarının o denli egemenliği altına girerek, gerek "iletişimsel", gerek "aydınlatıcı-yapıcı", "eğitsel" işlevleri dışına düşerek, kültürel yaratıcı-dönüştürücü önemini yitirir.

"Sanat kendi gelişme süreci içinde hep bir şeyler kazanmış, ama, kaçınılmaz biçimde bir şeyler de yitirmiştir... Sanat tarihi, yalnız başarı ve kazançların bir tarihi değil, ama aynı zamanda kayıpların da bir tarihidir.. Dolayısıyla, sanat tarihinin her aşaması, bir öncekinden bir bakıma üstesinde olduğu gibi, bir bakıma da gereksinmedir".³⁹ Ancak ülkemizde gerek İslamcı, gerek Batı'cı-burjuva modernist sanata baktığımızda, yitirdiklerinin kazandıklarından çok daha az olduğunu görürüz. (Bunun burada ayrıntılı bir çözümlemesini yapamayacağımızdan) ancak bunu söyleyebiliriz, bunun nedeni, burjuva sanatın ve sanat anlayışının gitgide toplumsal gerçeklikten kaçışı, gitgide sanatı gerçeklikten, toplumsal yaşamdan soyuşu, gitgide insanı sanattan kovuşu, toplumsal-insancıl ükülerden vazgeçişidir. Ama, "Nerde ve ne zaman sanat büyük insancıl ve toplumsal sorunları bir yana bırakmışsa, bunalım ve düzeysizleşme dönemine girmiştir".⁴⁰

IV. GELECEĞE BAKIŞ

Bütün bu yukardaki açıklamalarımızdan sonra sanatsal kültürde ve sanatta gelişmenin geleceğine bakış konusunda en genelinden şu saptamalarda bulunabiliriz:

1) Gerek ideolojik, gerek toplumsal-ekonomik, düzlemler içinde, sanatsal-kültürel gelişmenin toplumda gerçekleşebilmesi olanakları son derece sınırlıdır; çünkü dışa bağımlı az gelişmiş burjuva-kapitalist toplumsal praksisin ve onun üstünde yükselen düşünsel yapının kendi sınırlarıyla bağımlıdır. Zaten gerek ideolojik, gerekse toplumsal-ekonomik düzlemde, genel dışa bağımlı üretim (üretimsizlik) tarzı içinde, "gelişme istenmemekte"dir. (Bu anlamda, sanatın hiç de parlak olmayan dönemlerinin, gerek toplumun genel gelişmezliğiyle, gerekse toplumun adeta iskeletini oluşturan maddi temeli arasında tam bir uygunluk görülür).

2) Uluslararası kapitalist kitle kültürüyle bütünleşme doğrultusunda kâr getirici tüm kitle iletişim araçları ve alanlarında uygulanan kitle kültürü, gitgide gerçek "sanatsal-kültür tipi"ne dönüşmeye yazgındır. Dolayısıyla, gelecek açısından ancak bir "modern yekpare kitle kültürü"nden söz edilebilir.

3) Seçkin burjuva sanatsal alanda, gelenekçi sanat ile modernist sanat yanyana gelerek, "ulusal burjuva kültürü"nü oluşturma yolunda bir "amalgamasyon"a ("Barış içinde birarada yaşama dönemi"ne) girecek, bu arada, kendi bütünlüğünü pekiştirme doğrultusunda, kendi yapısına katacak ne varsa tümünü kapitalist ilkeler ve burjuva ideolojisi uyarınca "kendine bağlama" ve "kendini içinde eritme" yoluna gidecek, eritemediğini "toplumdan dışlama"ya bakacaktır. (Dolayısıyla, sanatsal praksis ile sanatsal gelişme arasındaki bağıntı bu ikincisinin zararına işleyecektir.

4. Ancak çelişkin toplumlarda bilindiği gibi, kültür ikili bir özellik gösterir. Bir yanda, egemen kültür biçimi olarak burjuva kültürü varola gelirken, bir de egemen olmayan demokratik ve halkçı kültür öğeleri varlığını sürdürür. İşte toplumumuzda da sanatsal kültürün ve sanatın gelişmesi bu kültür öğelerinin varlığına ve gelişme düzeyine bağlıdır aynı zamanda. Buysa, toplumun her alanı ve düzleminde "demokratikleşme"nin gittikçe daha çok gelişmesiyle doğru orantılı bir süreç olduğu kadar; sanatta da gelişme özünde bu tür, gerçekliği güzelliğin yasalarına göre biçimlendirmek isteyen gerçek sanatın varolup gelişmesiyle doğru orantılıdır. Ancak bu tür insancıl ve gerçekçi demokratik ve halkçı, ilerici ve toplumcu bir sanat sanatsal gelişmenin kendi bir itici gücü olacağı kadar, toplumda da "insanlaşma"nin anlamı olacaktır.⁴¹

1. bkz. Aziz Çalışlar, *Günümüzde Sanatsal Kültür ve Estetik*, Cem Yayınevi, 1983.
2-15. a.g.e., s. 112,146,113-15, 121,48 123, 51-67, 124-47, 170-82.
16. M.Taşçıoğlu, "Kültürel Kalkınma-

nın Hızlı Olmaz", *Sanat Olayı Dergisi*, Ekim 1984.

17. Beşir Ayvazoğlu, "Teknoloji ve Kültür", *Türk Edebiyatı Dergisi*, Şubat 1984.
18. Ahmet Kabaklı, "Kültür İhtilâli Olmaz", *Türk Edebiyatı Dergisi*, Şubat 1984.
19. Vural Akışık, "Sanatçının Satıcı Yayın Olması Da Önemli", *Gösteri Dergisi*, Mayıs 1984.
20. M.Kagan, *Estetik ve Sanat*, s. 518, çev. Aziz Çalışlar, Altın Kitaplar, 1982.
21. Toktamış Ateş, "Yeni İnsanlar, Farklı Beklentiler", *Milliyet Sanat Dergisi*, 1 Aralık 1984.
22. Bülent Berkman, "Ressamlar ve Galeriler", *Milliyet Sanat Dergisi*, 1 Aralık 1984.
23. Doğan Hızlan, "Ali Koçman ile Sanat Üstüne", *Gösteri Dergisi*, Şubat 1984.
24. Toktamış Ateş, a.g.y.
25. M.Taşçıoğlu, *Milli Kültür Politikası*, *Milliyet Sanat Dergisi*, Ocak 1984.
26. M.Kagan, a.g.e., s. 520.
27. Ahmet Kahraman, *İşte Biz*, Kaynak Yayınları, 1984.
28. Suna Kıraç, "Kâr Amacıyla Yatırımı Doğru Görmüyorum", *Gösteri Dergisi*, Mayıs 1984.
29. bkz., a.g.y.
30. bkz. Gündüz Vassaf, "Türkiye'de Liberal Üniversitenin Çöküşü", *Bilim ve Sanat Dergisi*, Ağustos 1984; Haldun Özen-Mete Tunçay, "1933 Darülfünun Tasfiyesi", *Bilim ve Sanat Dergisi*, Ekim 1984; Güney Gönenç, "Yeni Ders-Yılı Başlarken", *Milliyet Sanat Dergisi*, 15 Eylül 1984.
31. Etem Cankurtaran (Yol-İş Sendikası Genel Sekreteri), "Türkiye Geçiş Dönemi Yaşıyor", *Somat Dergisi*, 25 Kasım 1983.
32. Şevket Yılmaz, "Sanat Karnı Tok, Sırtı Pek Kişilerin İşidir", *Gösteri Dergisi*, Şubat 1984.
33. bkz. Alpay Kabacalı, "Meçhuller Alemi", *Varlık Dergisi*, Aralık 1984; Demirtaş Ceyhan, "Kitap ve Pazarlama", *Gösteri Dergisi*, Kasım 1984.
34. bkz. "İletişim Araçları ve Sanat", *Gösteri Dergisi*, Nisan 1983.
35. bkz. Türker Alkan, "Kültürel Yozlaşma", *Bilim ve Sanat Dergisi*, Kasım 1984.
36. bkz. Refik Zerengil, "Birey, Toplum ve Kültürel Yozlaşma", *Düşün Dergisi*, Temmuz 1984.
37. M.Kagan, a.g.e., s. 475.
38. A.Yegerov, *Asthetik und gesellschaftliches Leben* (Estetik ve Toplumsal Yaşam), s. 205, 1976.
39. M.Kagan, a.g.e., s. 508-510.
40. M.Krapçenko, *The Writers Creative Individuality and the Development of Literature* (Yazarın Yaratıcı Bireyselliği ve Edebiyatın Gelişmesi), s. 338, 1977.
41. bkz. "Sanatta Yenilik Nedir?", Aziz Çalışlar, *Günümüzde Sanatsal Kültür ve Estetik*.

TAHSİN SARAÇ'IN "BOYUTLAR" I

■ Georges ASTALOS

Çeviren: Necati ENGEZ

Leopold Sedar Senghor'un başkanlığında Marakeş'te yapılan Dünya Ozanlar Kongresi'nde dikkatimizi çeken nokta, pek çok Avrupalı ozanın açıklanması güç yokluğu, özellikle de Türk ozanlarının bulunmaması oldu; çünkü Türkiye'nin Avrupa Konseyi üyesi olması bir yana, Türk kültürü, tarih boyunca kıtamızın büyük bölümünün düşünce evrenine somut biçimde damgasını vuran bir Avrupa öğesi olarak, kendi benliğini bulma peşinde koşan bir Avrupa'da tamamlayıcı bir "koz" oluşturmaktadır. Marakeş Kongresi'nde Türkiye'nin bulunmamasına üzülmeyenlikle, Doğu kökenli Avrupa şiiri ile çağdaş Batı şiiri arasında bir köprü oluşturan Tahsin Saraç akla geliyor. Louvain'deki Avrupa Şiir Festivali (1981), SARAÇ'ın kişiliğinde bize, olağanüstü boyutları olan bir ozanı tanıtmış, Madrid'teki Dünya Ozanlar Kongresi de (1982) bu kanımızı pekiştirmişti.

Fransızca çevirisi, İtalyan ozan Mimmo Morina yönetimindeki "Euroeditor" yayınları arasında yakında çıkacak olan "BOYUTLAR: DIMENSIONS" adlı son şiir kitabına şöyle bir göz attık. Estetik yönden gözalcı bu kitabın sayfaları söylenes (efsanevi) bir Türkiye ile dolup taşıyor. Tahsin Saraç, ustaca ve nüansları ortaya seren bir tutumla, "Osmanlı" sözcüğü ile "Türkmen" sözcüğünün anlamsal kökenleri arasında, Andre Gide'in korunmasını öğütlediği ayırımı gözler önüne seriyor. İmgeler, şeytansı tempolu ritimler içinde titizlikle düzenlenmiş "naşlar"ın göz kamaştırıcı etkisiyle birbirini izliyor. Sözler de, bir şiir dünyasının devinimini dile getirmek üzere pınarlarından coşkuyla fıskırarak, "Dimensions: Boyutlar"ın tüm metinlerine capcanlı ama hiç de ölçüsüzlüğe kaçmayan bir soluk veriyor.

Saraç'ın kahramanları tek parçadan oluşuyor. Dürüstlük, onur, verilen söze güven, gurur ve özveri, ozanın kişilerine verdiği erdemlerdir. Ateş, su, yıldırım, fırtına, kaya, mızrak demiri ve daha pek çok güç sim-

gesi, Tahsin Saraç'ın şiirinde birbirleriyle kaynaşıyor. Sanırsınız ki ozan, çözülmeyen çözebilmenin sihri anaharını elinde tutan tek kişidir. Söylenceler Anadolu'sunun dip köşelerinde, sizi, masalla gerçeğin birbirinden daha iyi ayırdedilecek biçimde içiçe girdiği başdöndürücü bir özelemler dünyasına götüren isteklerle yüklü bir güç vardır. Allak bullak edici düşler ve dizginlenmemiş güncel gerçekler, ozanın kalemi altında eski dansların ve görkemli şöenlerin kösnüllüğü ile bir örülüp bir çözüyor.

Ama "BOYUTLAR: DIMENSIONS"daki egemen duygu kuşkusuz sevidir. Ozan burada, şiir öğesi olarak "erotizm" in ne olması gerektiği konusunda gerçek bir ders veriyor. Söz, sanki kutsal bir tören yönetiliyormuşcasına, ayınlara özgü bir nitelik gösteriyor, davranışlar da, sanki büyü, yalnız bu ipnotizmacının el hareketlerindeki gibi, dille anlatılamaz görünüyor. Gerçekten de, ozan, bizi yalnız sözün o dokunsan kırılacak inceliğiyle büyüleyen bir gözbağcıdır. Ama söz ve davranışın da ötesinden gelen başka bir şey daha var: Sezinletme; ustaca kullanılan söz diziminden fıskıran o ayrıcalıklı duygu... Bu da bizi şaşırtmıyor; çünkü Tahsin Saraç, Fransızca'yı tüm incelikleriyle bilen bir kişi olarak, olaylara bakmasını ve dille anlatımı hiç de şaşırtmayacak biçimde veren Descartes usulüğü

(rasyonalizm) ile dil zorlamalarından olabildiğince sıyrılmış Doğu'ya özgü sıfat kullanımı arasında bir sınır çizmesini bilebilmiştir. Esasen Tahsin Saraç, pek çok yapıtı Türkçe'ye çevirerek Fransız edebiyatına büyük hizmetler yapmıştır; bu nedenle, kendisine Fransız Hükümeti'nce Fransız Cumhuriyeti "Liyakat Nişanı" verilmiştir. Tahsin Saraç, aynı zamanda bir Fransızca-Türkçe sözlüğün de yazarıdır; bilgilerimiz doğru ise, şu sıralarda, ozan, Rimbaud'un "Mektuplar"ının çevirisini tamamlamak üzeredir.

Tahsin Saraç, "Dimensions: Boyutlar" adlı şiir kitabıyla, gelenekleyle evrensel şiirde belirleyici bir rol oynayan bir edebiyatın çerçevesi içinde bir boşluğa doldurarak çağdaş Avrupa şiirine temel bir katkıda bulunmaktadır.

ACININ İMGE DÜZENİ

Gün daraldı
Ozan, sesine tünemiş bir kuş.

Çiçeklerde
Yürek hop hop.

Gece atmacasının pençesinde
Ak tüyler
Didik didik.

Tarih sakallı bir bilge
Burnunu tıkamış geçiyor
Dikensiz gül bahçesinden.

Ölümün tarlasında
Tırpan yasası egemen.

Tahsin SARAÇ

KONUŞUR

Gece susar, evren karanlığından
Sızır ışık
Tan konuşur.

Su susar bataklıkta
Baharda sel sel, ve dağda
Çağlayan çağlayan konuşur.

Yaprak susar, kıpırtısız
Yangınlar, kasırgalar dilinden
Bir gün orman konuşur.

Halk susar
Ozan konuşur.

Tahsin SARAÇ

Fotoğraf: Jerome DUCROT

REAGAN NASIL SEÇİLDİ ?

■ Türkkaya ATAÖV

Başkan Reagan üstün bir çoğunlukla ikinci dönemi de kazandı; hem de F.D.Roosevelt'in yaklaşık elli yıl önceki rekorunu eşitleyerek. Nasıl oldu da, eski bir Hollywood oyuncusu, bir çeşit film senaryosu uygular gibi, en güçlü Batı devletinin yürütme erkinin başına getirilmiştir? Reagan (Minnesota federe devleti ve Washington, D.C. dışında) her yerden ve her sınıfta da ara tabakadan oylar almış olabilir, ama Beyaz Saray'ın anahtarları 1980

başından bu yana, Atlantik kıyısının Wall Street diye anılan milyarderlerini geride bırakmış olan "California oligarşisi"nin elindedir. Başkan Reagan, her şeyden önce, onların temsilcisidir; bu gerçek gizlenmez.

Kitaplarda "California oligarşisi"ne ilişkin çok fazla bilgi de bulunmaz. Daha çok işitilmiş olan Ford, Rockefeller, Morgan, Mellon ve Du Pont oligarşileridir. Califor-

nia grubu da, var olmasına, yetmiş beş yıldır vardır ama, asıl güçlenmesi İkinci Cihan Savaşını izleyen yıllarda uçak, gemi ve sonra füze endüstrisinin hızla gelişmesi sayesinde olmuştur. Reagan'ın yer aldığı elli kadar filmi parasal yönden destekleyen de, onu başkanlığa iten de bu çevreydi.

CALIFORNIA: "GERÇEK AMERİKA..."

Reagan'ın kişisel yeteneği bunca aday içinde seçilişinde, kimin niçin ve nasıl hareket etmesini bilmesinde yatar. Üçüncü sınıf oyunculuktan sonra bu kez siyaset sahnesinde yer almış, "gerçek Amerika" olarak gördüğü California'nın dünyaya "yol gösterdiğine" inanmıştır. Bir basın toplantısında 20 milyon nüfuslu bu federe devletin 100 milyonluk Japonya kadar ürün ve hizmet yarattığını, Amerika'nın tükettiği meyve ve sebzenin yüzde 40'ını yetiştirdiğini ve bu arada Amerikan Silahlı Kuvvetleri'nin kullandığı uçak ve füzelerin çoğunu sağladığını söylemiştir.

California iş çevreleri 1966'da Reagan'ı valiliğe aday gösterdiklerinde o zamanki rakibi Demokrat Parti adayı E.G.Brown, bir televizyon programında, eski bir Hollywood oyuncusunun California gibi büyük bir federe devleti nasıl yönetebileceğini, bu iş için gerekli deneyim ve yeteneklere nasıl sahip olabileceğini sormuştu. Reagan'dan hemen orada şu yanıtı aldı: "Ben çok

kral rollerine çıktım. Valiliği haydi haydi oynayalım". O yıllarda Reagan'ın adaylığını destekleyecek olan mâli komitenin başkanı Henry Salvatore idi. Adı, Reagan kadar duyulmamış bu iş adamı çok güçlü "Bank of America" grubunu ve büyük silah fabrikası Litton Endüstri Kuruluşlarını elinde tutuyordu. Daha valiliğe bile aday gösterilmeden önce, bir milyarlar dolarlık toplantısında Reagan'ı "geleceğin başkanı" diye tanıtmış, şerefine kadeh kaldırmıştı. Reagan'ı valiliğe de, başkanlığa da o çevre seçti.

Oyuncululuğunu henüz sürdürdüğü yıllarda "yumuşama"yı gereksiz bir düş diye tanımlamış, meslektaşlarının bir kısmını "kızılık"la suçlamıştı. California milyarlar dolar çevresiyle olan ilişkisini hiç bozmadı. 1968'de vali olarak yazdığı resmi raporda onları Vietnam savaşına modern silahlar sağlamış olmaktan ötürü kutladı bile.

Reagan'ın şampiyonluğunu yaptığı California'yı avuçları içine alanlar kimdir? San Francisco'da üslenen Amerika Bankası ve onunla temelden ilişkili California askeri-endüstri grubu... "Amerika Bankası" yalnız California'nın, yalnız Amerika'nın değil, sermayeci dünyanın en büyük ve en güçlü banka kuruluşudur. Rockefeller'ler ve Morgan'lar çok gerilerden gelir. Onların seçimi ve desteği olmadan ne Reagan, ne de başka biri ne vali olabilir, ne de başkan! California A'dan Z'ye, Cumhuriyetçi Parti'nin tüm örgütü bu grubun elindedir.

İTALYAN GÖÇMENİN BAŞLATTIĞI

Bu banka üç çeyrek yüzyıldır iş dünyasının içindedir ama, tüm rakiplerini geçmiştir. İlk kurucusu İtalyan göçmeni Amadeo Giannini bankanın bugünkü durumunu görse gözlerine inanamaz. Onun başlattığı meyve ve sebze ticareti çok gerilerde kalmış, banka (Jesuit mezhebinin de desteğiyle) sırtını füzelere dayamıştır. Akdeniz ikliminin egemen olduğu California çevresinde toprağın çok verimli olduğu ve Pasifik'e açıldığı bir öge emeğin ucuz oluşudur. İtalya, Çin, Japonya, Meksika ve Filipinler'den kopup gelen talihsiz göçmenler "bir hurka ve bir lokma"ya değerleri asıl üreten sınıfı oluşturmuşlardır. "Helva"yı başkası yemiştir ama, orayı "California" yapan onlardır. Banka az

gelirliğin biriktirdiklerini yatırımları için çeşitli azınlıklara yönelik şubeler açmıştır. Hollywood'a da el atmış, ünlü film yapımcısı Cecil B. de Milli grubun birleşmiş bankalarının başkan yardımcılarında biri olmuştur.

İkinci Cihan Savaşı patlayınca, Giannini grubu Pentagon ile peşpeşe kontratlar imzalamıştır. Lockheed, Rockwell, Litton, McDonnell-Douglas, Bechtel, Hughes ve Kaiser gibi askeri siparişler alan en büyük uçak ya da gemi endüstrisi kuruluşları bu bankanın çevresinde toplanmaya başladılar. Amerika'nın İkinci Cihan Savaşına girdiği yıl Califor-

gazetesi yayımcısı ve Walt Disney filmleri yöneticisi gibi...

California oligarşisine ilişkin en önemli gerçek bu grubun büyük bir savaş endüstrisini denetlemekte oluşudur. Bu olmasaydı, Amerika Bankası ve çevresindekiler Rockefeller ya da Morgan'larla boy ölçüşecek duruma gelemezlerdi. Amerika'nın bugünkü Başkanı da Lockheed, Rockwell, Litton, Northrop, McDonnell-Douglas ve Hughes gibi en güçlü silah şirketlerinin desteği sayesinde Beyaz Saray'dadır. Aralarında ikincil bazı çıkar çatışmaları olsa da, bu grup üçlü bir çıkar bütünüdür.

"NÜKLEER FÜZE" BANKASI

Bu güçlerini teknolojiye, daha doğrusu savaş teknolojisine borçlu oluşlarında şaşılacak bir şey yoktur. Amerika'daki oligarşilerin hepsi teknoloji sayesinde büyümüş, güçlenmişlerdir. Rockefeller'i bugünkü durumuna getiren petrolün makinelerde kullanılmasıdır. Mellon'lar çeliğe duyulan gereksinim sonucu dev bir şirket olmuşlardır. Vanderbilt'i büyük bir tröst yapan demiryollarıdır. Daha önceki kuşakların bu milyarlar dolarlık Atlantik kıyısının egemen gücü yapan teknoloji, bu kez, Pasifik tröstlerini söz sahibi etmiştir. Bugünün Lockheed firması yalnız otomatik tüfek üretse, her birini Pentagon'a ancak 100 dolara satabilecektir. Öte yandan, sıradan bir savaş uçağının fiyatı iki milyon dolar. Savaş bu kârları katbekat arttırır; ülkenin ekonomisi ne düzeyde olursa olsun. California'da üslenen Amerika Bankası'nın 1940'lardan sonra birdenbire yükselişinin sırrı da buradadır. Bu banka, artık, bir çeşit "nükleer füze" bankasıdır.

Silah satışlarının getirdiği kâr öylesine büyüktür ki, eski Başkanlardan Eisenhower'ın "askeri-endüstri kompleksi" dediği çevrelerle banka sermayesi birleşmiştir. Önde gelen silah tröstlerinin geçmişi ve bugünü bu gerçeği yadsınamaz bir biçimde ortaya koymaktadır. Örneğin, 1916'da tek motorlu, ahşap nakliye uçakları yapan Lockheed şirketi 1962'de savaş uçakları ihalelerini kazanan birinci kuruluş durumuna gelmiştir. 1940-45 yılları arasında (Boeing'in tasarımlarını çizdiği) 19 200 bombardıman uçağı yapan Lockheed asıl Kore ve Vietnam savaşlarında öne çıkmış, 1950'lerin son yıllarında da Polaris füzeleri yapar duruma gelmiştir. Amerika Bankası

■ Silah satışlarının getirdiği kâr öylesine büyüktür ki, eski başkanlardan Eisenhower'ın "askeri-endüstri kompleksi" dediği çevrelerle banka sermayesi birleşmiştir. Önde gelen silah tröstlerinin geçmişi ve bugünü bu gerçeği yadsınamaz bir biçimde ortaya koymaktadır.

nia'da üslenen bu şirketlerin uçak üretimi savaşın başladığı yılın rakamlarına göre yirmi kattan fazla artmıştı. Bugün, California işçilerinin üçte-birinden çoğu savaşa yönelik fabrikalarda çalışmaktadırlar. Kore ve Vietnam savaşlarıyla hızlanan silah yarışı bu gruba milyarlarca dolar kazandırmış ve kazandırmaktadır.

Amerika Bankası'nın ambleminde bir dünya haritası vardır. Bankanın tüm dünyaya nasıl yayıldığını gösterir. Hedef, mali yönden ve bunun gerektirdiği başka yönlerden de her tarafı ele geçirmektir. Bankanın 32 kişilik Yönetim Kurulunda dünyanın en zengin adamı olan Paul Getty, Litton silah endüstrileri kurucusu Roy L. Ash, California Standard Petrol Şirketi sahibi John R. Gary ya da California çelik ve alüminyum tröstlerini elinde bulunduran E.F.Kaiser gibi kişiler vardır. Birkaç da "California kültürü patronları"; Los Angeles Times-Mirror

1943'de verdiği ilk 20 milyon dolarlık krediyle bu kuruluşu hep desteklemiştir. Yalnız banka ile şirket değil, Cumhuriyetçi Parti ile yürütme ve yasama organları da içiçe girmişlerdir. Lockheed Yürütme Kurulu'nda şunlar görev yapmışlardır: Eski Dış İşleri Bakanı Herbert Hoover, Jr., Donanma Bakanı Charles Thomas, Senato Silahlı Hizmetler Komitesi Başkanı Richard Russell, Hava Kuvvetleri Araştırma ve Geliştirme uzmanı William Burden... Uzayıp gidecek olan bir listenin dışında kalmakla birlikte, "Lockheed adamı" olarak bilinen önemli kişiler de vardır. Örneğin, CIA Müdürü William Raborn. Bu kişiler Lockheed'in patronu Robert Gross'un lüks villasında sık sık konuk olmaktadır. Lockheed'in nerede bitip Amerikan devletinin nerede başladığını söylemek kolay değildir. Şirketin önemli resmi yerlerdeki kişilerle bu yakın ilgisi bir ara Japon Başbakanı Tanaka'yı da (rüşvet çerçevesinde) içine almıştır.

Öteki şirketlerdeki durum bundan farklı değildir. Douglas firmasının ilk yönetim odası bir berber dükkanının arkasındaydı. Bugün, güdümlü füze, roket ve uçak gemilerine bağlı çeşitli savaş araçları yapıyor. Yirmi beş yıl önce kârı 3 milyon doları geçmeyen Litton bugün her yıl 4 milyarın üstünde kazanıyor. Öte yandan, "General Electric", "General Motors" ve "Ford Motors" gibi Atlantik kıyısı çevresinde yerleşmiş olan başka dev şirketler de çok sivil yaşama yönelik üretim yapmaktadırlar. Amerikan savaş endüstrisinin belkemiği Başkan Reagan'ın içinden çıktığı California'dadır. İşte, bu grup silahlanmada ve silah yarışında kendi için büyük kârlar görmektedir. Bunun için de bir siyasal kuruluş içinde çalışmak gerekir. Bu kuruluş Cumhuriyetçi Partisi, daha doğrusu bu partinin içinde güçlü olan sağ kanattır.

Cumhuriyetçi Parti'nin nispeten ilerici bir tavır takındığı yıllar da olmuştur. Çiftçiler, zanaatkarlar ve işçilerce desteklendiği ve 1860'lar da köleci Güney'e karşı çıktığı da bilinir. Ancak, Başkan Lincoln'ün öldürülmesinden sonra, parti büyük sermayenin denetimi altına girmiştir. Amerika'da 100 milyon dolar ya da daha fazla servete sahip büyük zenginlerin çoğunluğu bu partinin aktif destekçileridir. Morgan'lar ya da Du Pont'lar gibi sayıları az bazı servet çevreleri de Demokratları tutmaktadır.

GOLDWATER, NIXON VE REAGAN'IN KABİNESİ

Amerika Bankası daha 1926'da Cumhuriyetçi Parti adaylarını desteklemeye başlamıştır. Giannini bu seçimlerde tuttuğu aday California Valisi seçti, o da bankanın 136 şubesinin açılma iznini hemen vermişti. Uzak Doğu'da Kore Savaşı'nı Çin'i de içine alacak biçimde ve daha şiddetli sürdürmekten yana olan General MacArthur'u ABD Başkanlığına getirmek isteyen de bu gruptu. Barry Goldwater onların tuttuğu biriydi. Ailesinin hiçbir kitap okumadığını söylediği Goldwater Amerika Bankası'nın yakın dostu,

"Amerika Bankası" yalnız California'nın değil, yalnız Amerika'nın değil, sermayeci dünyanın en büyük ve en güçlü banka kuruluşudur. Rockefeller'ler ve Morgan'lar çok gerilerden gelir. Onların seçimi ve desteği olmadan ne Reagan başkan, ne de başkaları vali olabilir."

Senato Silahlı Hizmetler Komitesi üyesi ve zincirleme dükkanlar sahibiydi. Atom bombası kullanma tehditlerine sık başvuran Goldwater gene bu çevreyle ittifak etmiş olan Texas'dandı. 1960'larda Goldwater'ın seçim kampanyasına bir milyon dolar yatıran Salvatori yirmi yıl sonra Lockheed'in sahipleri ve Texas'lı milyarder Haroldson Hunt ile birlikte, bu kez, Reagan için keselerin ağızlarını açtı.

1965-69 yıllarında Başkan Yardımcılığı yapmış olan eski Demokrat Senatör Hubert Humphrey Cumhuriyetçi Parti'yi küçük bir azınlığın ele geçirdiğini söylemişti. Aynı konuşmada Goldwater'ı nükleer bombayı harekete geçirecek düşmanın üstünde parmağı olmakla suçladı. Gerçekten, Goldwater Cumhuriyetçi Parti'nin ılımlı kanadını yok etmiş, denge Rockefeller ya da Morgan'ların elinden kurtularak "yeni zenginler"e geçmişti. Bugün, dünyanın en büyük bankası New York'taki Chase Manhattan Bank değil, Reagan'ı seçtiren California kökenli "Bank of America" dir.

Goldwater'dan Reagan'a giden yolun üstündeki bazı kilometre taşlarına da bakmak gerek. Cumhuriyetçi Richard Nixon'un avukat olarak çalıştığı günlerdeki yazıhanesi Amerika Bankası ile aynı binadaydı. Eşi Thelma Ryan tanınmış bir aéronotik şirketi sahibinin kızıydı. Demokrat Carter'in başarısız yıllarından sonra Cumhuriyetçilerin bu kez Reagan ile Beyaz Saray'a dönmeleri zor olmadı.

Reagan'ın kabinesi en yüksek düzeyde bir hükümet organından çok bir banka ya da silah fabrikası yönetim kurulunu andırıyor. Savunma Sekreteri Caspar Weinberger Bechtel-McCone Şirketinin eski Başkan Yardımcısıdır. Hem Bechtel'lerin, hem de Weinberger'in yakını olan John McCone Hava Kuvvetleri Müsteşarlığı ve CIA Başkanlığında bulunmuştur. Dışişleri Sekreteri olarak Alexander Haig'in yerine gelen George Shultz Bechtel Şirketinin başındaydı. Şimdi Başkan Yardımcısı olan George Bush önceleri CIA Başkanıydı; hem Texas, hem de California siyaset çevrelerine yakındır. Başsavcı William Smith, Dışişleri ve Savunma Sekreterlerini kabineye vermiş olan Bechtel'ler ve Crocker'lerle bağlantılıdır. Bu göreve gelmeden önce Crocker-Citizens National Bank Yönetim Kurulundaydı. Konut ve Kent Gelişmesi Sekreteri Samuel Pierce siyah renkli olduğundan bu genel dokunun dışında sanılabılırsa de, daha önce silahlanma üstünde çalışan General Electric Şirketinin yöneticilerinden biriydi.

Yukarıda söylenenler içinde maddi yanlış bulunabileceğini sanmam. Her önder tarihsel bir sürecin hem ürünü, hem de aktörüdür. Herhangi bir önder için onun nasıl olup da bu duruma geldiğine şaşmak bilimsel bir tavır olamaz. Halk ağzındaki "her toplum kendi sistemine, kendi önderine layıktır" biçiminde söz temelde doğrudur. Bu nedenle, önderin dünya görüşü bir anlamda "ulusal görüş"tür de... Demek ki, devlet sisteminin birtakım sınırları vardır. Önder de bu sınırlar içinde hareket eder.

BAĞIMSIZLIĞIN SINIRI

Ancak, önderin ya da önderliğin hiçbir özgürlüğü olmadığını söylemek de yanlıştır. Aynı toplumsal sınıfın büyük etkisi altında olan birçok ülke farklı politikalar gütmüştür ve gütmektedir. İngiltere'de parlamenter sistem, Amerika'da başkan-

lık sistemi ve Brezilya'da askeri rejim olması gibi, siyasal üst-yapılardaki farklılıklardan başka, Amerika ile Fransa ya da Sovyetler Birliği ile Çin Halk Cumhuriyeti değişik görüşlere sahiptiler. Daha önemlisi, bir ülkenin içinde aynı toplumsal kökenden gelmelerine karşın, farklı siyasal görüşleri olan önderlik grupları da vardır. Değişik siyasi partiler, hattâ onların içlerindeki hiziplerde kendini gösteren bu gerçeğin klasikleşmiş bir örneği 1930'larda İngiliz dış politikasına ilişkin olarak bir türlü anlaşamayan Chamberlain ve Churchill'dir. Oysa, her ikisi de İngiliz soylu sınıfındandır; her ikisi de Tutucu Partidendir. Ancak, Hitler Almanyasına ilişkin izlenecek siyaset konusunda temelden ayrılmışlardır. Aynı biçimde, Amerikan Başkanlarından F.D.Roosevelt o ülkedeki sistemi ekonomik bunalımdan kurtarmak için "New Deal" adı verilen bir sistem getirmiştir; gene aynı sistemi savunduklarına inanan rakipleri yeni önlemlere "komünizm" deyip çıkmışlardır. Başka bir örnekle, Sovyetler'de Stalin de Trotski'den başlayarak farklı uygulamalar önerenleri saf-dışı etmiş, aynı mücadele Çin'de Mao'nun ölümünden sonra yer almıştır.

Öyleyse, iktidara ağırlığını koyanlar kimler olursa olsun, kararları gene onlar adına kimin vereceği her zaman söz konusu olmuştur: Chamberlain mi, Churchill mi? Stalin mi, başkaları mı? Bir partinin liberalleri mi, başka bir kanadı mı? İlimliler mi, aşırıları mı? Şahinler mi, güvercinler mi? İktidar mücadelesi bu noktada olmaktadır. Yoksa ne Hitler, ne Stalin, ne Roosevelt, ne De Gaulle ve ne de Reagan konulan sınırları aşamaz, siyasal sistemin dışında bağımsızlık gösteremez.

Önderin kişisel özellikleri kendi deneyimi mahareti, akılcılığı ya da deneyimsizliği, kısa görüşlülüğü ve akılsızlığından doğar. Yalnız uluslararası gerçekleri değil, kendi ulusunun değerlerini anlayışı bile kendine özgü olabilir. Hele Reagan örneğinde, Amerikan Anayasasına göre üçüncü bir kez aday olamayacağı için kendini seçtirenlerden bir ölçüde bağımsız kalabilir de. Önderliğin bu "bağımsızlığı" ancak belirli koşullarda söz konusu olabilir. Tarihte öyle dönemler olmuştur ki, birer istisna olarak, devlet gücünün kendi içindeki denge, önderliğe her zamankinden daha fazla bağımsız hareket etme olanağı sağlamıştır. Ancak, duyarlı dengelerin bozulması-

la bu sınır yeniden ve bu kez daha sert biçimde çizilebilir. Bu sınır genelde tutucudur ve kendini duyurur. Örneğin, eski Başkan Nixon'un kabul edilmiş birtakım sınırları zorlaması "Watergate skandalı" ile sonuçlanmıştı. Sınırları her aşma girişimi bir tepki ile karşılaşır. Başkan Reagan da önümüzdeki dört yıl, geçmiş döneme göre, biraz daha "özgür"dür. Amerikan toplumunda büyük şirketlerin en güçlü baskı grupları olmalarına karşın hükümet siyasetini uygulayanların onların olmadığını anımsarsa, eski Başkanlardan Kennedy gibi zaman zaman onlarla çatışması bile olasıdır. Anaya-saya göre hukuksal birçok yetkileri

"Başkan Reagan dünya sisteminin getirdiği sınırlar ve onun içinde "nükleer mantığın" da ağır baskısını duyacak, bu baskıyla Amerikan iç politikasından gelen baskı arasında bir denge kurmaya çabalayacaktır."

olan başkanın (hele dış politikada) geleneğe dayalı küçümsenmeyecek yaptırım gücü vardır.

DÜNYA SİSTEMİ

Ancak, kararları uygulama mekanizmasının zirvesinde oturan Amerikan Başkanı yalnız içindeki değil, uluslararası gerçeklerin de baskısı altındadır. Bir Amerikan Başkanı'nın ne yapıp neyi yapamayacağına dünya sistemi açısından da bakmak gerekir. Politika çağımızda, belki ilk kez, "uluslararası" olmuştur. Ulaşım, silahlar ve etkileşim gerçekleri ilk kez evrenselidir. Dünya sorunları, dünya bunalımı, dünya pazarları ve dünya politikasından bundan böyle rahatça söz edilebilir. Geçirdiğimiz iki dünya savaşı bile bir üçüncüsünün yer alması olasılığı karşısında "sınırlı" kalır. Batış da, bu yüzden, artık "bölünmez"dir. Birkaç bin kilometre ötedeki bir olay birkaç dakika içinde herkesi dehşete düşürebilir.

Bu "dünya sistemi"nin belirgin bir özelliği "nükleer mantık" diye-

bileceğimiz bir gerçeğe dayalı olmasıdır. Nükleer silahların yok edici gücü karşısında ABD de, Sovyetler Birliği de ittifak bölünmelerini aşan bir tutum içinde olmak zorundadırlar. Amerika 1958'de Başkan Eisenhower zamanında müttefikleri Fransız Devlet Başkanı de Gaulle'ün dünya stratejisini üç Batı devletinin saptaması önerisine karşı çıkmıştı. Aynı biçimde, Kennedy de gene müttefikleri İngiltere'ye 1962'de bu ülkeyi bağımsız bir nükleer güç durumuna getirecek olan Skybolt füzelerini vermeyi reddetti. Daha az bilinen bir gerçek Kruşçov'un 1959'da nükleer alanda bilgi alışverişini öngören Sovyet-Çin antlaşmasını sona erdirmesidir. Demek ki, nükleer silahlar kendi "mantığı"nın da birlikte getirmiştir. Çin'in Helsinki'de kabul edilen Avrupa güvenlik sistemi yerine güçlü bir Batı Avrupa savunma sistemine inanması da bu "mantığın" başka bir görüntüsüdür. Gene bu "mantık" çerçevesinde Japonya'nın Amerikan nükleer şemsiyesi altına girmesini hem Amerika, hem Japonya, hem de Çin istemmektedir; Japon sosyalist partileri ve Japon Komünist Partisi bu duruma karşı olduğu halde.

İşte, Başkan Reagan da dünya sisteminin getirdiği sınırlar ve onun içinde "nükleer mantığın" da ağır baskısını duyacak, bu baskıyla Amerikan iç politikasından gelen baskı arasında bir denge kurmaya çabalayacaktır. Ancak, bu denge hâlâ sermayeci dünyadan, onun tercihlerinden yanadır. Ulusal düzeydeki radikal değişiklikler uluslararası sistemi ve onun dayandığı kurumları temelden değiştirmemiştir. Doğu blokunun ortaya koyduğu "alt-sistem" dünya politikasına bir bütün olarak yön vermiyor. Dünya ticaretinin yüzde 10'undan biraz fazlası onların elindedir; dünya endüstri üretiminin yüzde 40'ı Doğu blokundan çıkmaktadır; yeryüzünün yaklaşık üçte-biri onların elindedir. Dünya pazarının biri sermayeci, öteki de sermayeci olmayan bir pazar biçiminde ikiye bölündüğü de doğru değildir. Dünya sistemi içinde birtakım "alt-sistemler" de vardır ama, egemen olan sermayeci dünya pazarıdır ve Doğu Avrupa da bu pazar içinde marjinal biçimde yer almaktadır. Doğu Avrupa ülkelerinin Batı bankaları ve hükümetlerine bunca borçlanmış olmalarının nedeni de budur.

Başkan Reagan dünya sistemindeki bu gerçeklerin kuşkusuz farkında olarak hareket edecektir. ■

İşsizlik: BÜYÜK SORUN

■ Cahit TALAS

Türkiye'de 1970'li yılların başından beri bir bunalım dönemi yaşanıyor. Bu bunalımın süregelen bir nitelik kazanmış iki önemli sorunu var. Bunlar, tehlikeli boyutlara ulaşmış olan enflasyon ile işsizliktir. Her ikisi ile savaşım da çok dikkatli, birbiri ile yakından bağlantılı ve uyumu sağlanmış ekonomik politikaları ve özverileri gerektirir. Özveriler hakça yayılmaz ve bölüşülmezse siyasal ve sosyal huzursuzlukların nedeni olur. Örneğin, enflasyonla savaşım önlemleri işsizliği besliyorsa hükümetlerin kimi riskleri göze almaları zorunlu doğar. Önemli olan bu riskleri yaratan önlemlerin sınırlarını iyi belirlemek ve patlamalara götürebilecek durumlar yaratmamaktır.

İşsizlik yaygın ve sürekli olduğu zaman enflasyon kadar, bazan ondan da tehlikeli bir sosyo-ekonomik hastalıktır. Bu hastalıktan, başta ücret gelirli olmak üzere toplumun birçok kesimi etkilenir. Fakat enflasyon, geliri durdurmaz. Ücretleri ve aylıkları yıpratır. Bununla birlikte, özellikle demokratik bir toplumda, ücret ve aylıkların enflasyona ayarlanma olanağı vardır. Enflasyon aşırı canlı bir ekonomik durumu belirlediği için işçiler, memurlar,

emekliler, topraksız ve az topraklı köylüler ve küçük esnaf onlarla birlikte yaşamayı durgunluğa ve doğal olarak, gelirin birden yokolmasına neden olan işsizliği tercih ederler.

İşsizlik olayını kişi ve toplum açısından olmak üzere iki durumda düşünmek gerekir. Kişi açısından işsizlik, çalışma gücünde ve isteğinde olup da mesleğine uyan ve gelir sağlayan bir işe sahip olamamaktır. İş aramayan kimseler işsiz sayılmazlar. Ülkemizde işsizlerin, özellikle genç işsizlerin önemli bir bölümü iş aramıyorlar. Bu, ağır ve tehlikeli bir durumdur. Çünkü umutsuzluğu belirleyen bir ruhsal bunalımı yansıtır. Gençlerin gelecek bakımından umutlarını yitirmiş olmaları sosyal ve siyasal barışı da sarsar.

Toplum açısından işsizlik, üretken bir kaynağın (emek gücünün) kullanımının boş tutulmasıdır. Oysa bizim gibi geri kalmış ve sermaye birikimi az ülkeler için var olan emek gücünün sonuna kadar üretim içinde (kalkınmada) yer alması gerekir. Şu halde durum bütün yanları ile değerlendirildiğinde, Türkiye'de işsizlikle savaşımın enflasyonla savaşım kadar önemli bir sorun olarak önümüze çıktığı görülür. İşsizlikle savaşımında başarıya ulaşıldığı ve tam çalıştırma sağlandığı zaman üç temel amaca ulaşılmış olur. Bunlar, 1) gelir bölümü adaleti, 2) toplam istemde elverişli ve yeterli bir düzeye gelmiş olması, 3) emek gücünden tam olarak yararlanılmasıdır.

Günümüzde gelişmiş ülkeler gibi, gelişmekte olanlar da yeni ekonomik bunalımın getirdiği ve etkilerini birlikte sürdüren enflasyon ve işsiz-

likle karşı karşıya bulunuyorlar. Ne var ki gelişmekte olan ülkelerin sıkıntıları daha derin, durumları daha çelişkili ve sorunları daha da çeşitlidir. Az gelişmişlik darboğazını aşamamış olmanın yanında içsel ve dışsal ekonomik konjonktürün de elverişsizliği nedeniyle enflasyon ve işsizliği yoğun bir biçimde yaşamaktadırlar. Bu ülkeler genellikle nüfus artış hızı yüksek, kaynakları ve yatırım olanakları kıt, insan gücünün mesleki nitelikleri yetersiz, sosyal politikaları iyi oluşmamış, sosyal güvenlik sistemleri eksik ve işsizlik sigortasını genellikle kuramamış durumdadırlar. Bu nedenlerle iş bulamama ve işsiz kalma yaşam hakkı ile iç içe girmektedir. Çünkü, böyle bir ortamda işsiz ancak aileye sığınabilmekte ya da açlıkla karşı karşıya gelmektedir.

Ülkemizde işsizlik yaygın ve süregelen bir durum gösteriyor. Bu durum ülkenin az gelişmişliğinden ve nüfus artış hızının yüksekliğinden yüzde 2,5 dolayında kaynaklanıyor. İşsizliğe ilişkin sayısal verilerimiz kalkınma planlarının hazırlanması sırasında yapılan tahminlere dayanıyor. Bu tahminlere göre işsizlik sürekli yığılma eğilimi gösterdiğinden yıldan yıla büyümektedir. İşgücü sunumunun yaklaşık yüzde 20'si işsiz durumdadır. Bunun sayısal ifadesi dört milyona yaklaşan işsizdir. Ancak bunu belirlemekte yarar var. İşsizliğe ilişkin, sağlıklı sayısal veriler genel işsizlik sigortaları eliyle toplanır. Ülkemizde işsizlik sigortası olmadığından tahminlerle yetinmek zorunluğudur.

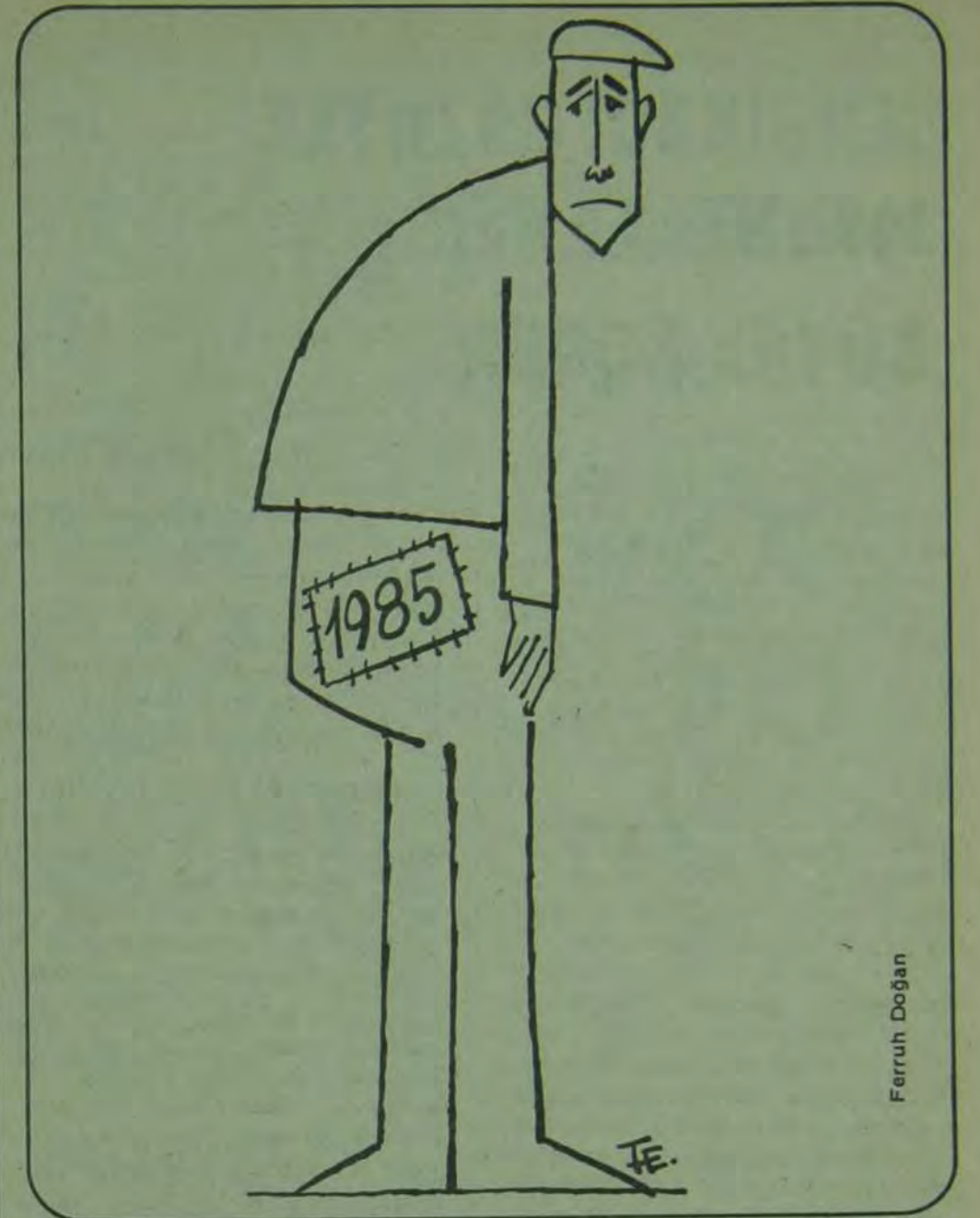
Bu durumlar, yüzdeler ve sayılar herkesçe az çok bilinmektedir. Fakat çoğu kez bilinmeyen ya da önemsenmeyen işsizliğin doğurabileceği çok yanlı bunalımlar, sosyal huzursuzluklar ve yıkımlardır.

Bu durumlar karşısında ve yeni bir yılın eşliğinde işsizlikle başarılı bir doğrultuda savaşabilmek için neler yapmamız gerektiği üzerinde düşünmeliyiz. Demokrasiye geçiş döneminin kısa sürede tamamlanması, çoğulcu ve özgürlükçü nitelikler kazanarak ilerde yeni olumsuzluklarla karşılaşılmasını için düşünmeye yeni önlemler ve politikalar geliştirmeye yoğun bir gereksinim vardır. Ne var ki, izlenmekte olan ekonomik politikalar gelecek için çok aydınlık getirmiyor. Genel yapısal ve demografik koşullar savaşımını zorlaştırıyor. Ancak, ne hü-

kümet programında, ne de 5. Kalkınma Planında, işsizlikle savaşımı öngören belirgin ve üzerinde düşünülmüş bir istihdam politikası var. Durum her yıl biraz daha ağırlaştığı işsizler ordusuna yılda 200 000 dolayında yeni işsiz katıldığı ve tahmin olunduğu halde, uygulanmakta olan ekonomik politikalar ters yönde işliyor. İşsizliğin büyümesine neden oluyor. Bu konuda hükümet bir tercih yapmıştır ve enflasyonla savaşım öncelik tanımıştır. Bunun için de özellikle toplam istemi daraltmaya dönük politikalar izlemeye koyulmuştur. Ashnda 24 Ocak 1980 kararlarından bu yana bu yola girilmiştir. Bir kez yalnız emekçi kesiminin ve ekonomik bakımdan öteki güçsüz kesiminin satın alma güçlerini kısırarak enflasyonla savaşımın başarıya götürmesi güçtür ve doğru değildir. Güçtür, çünkü, istem yoğunluğu dışında enflasyonu yaratan ve körükleyen başka etkenler de vardır. Örneğin, açık veren bütçeler, sürekli devalüasyonlar, yüksek faizler, dışalım tıkanıklıkları ve tekel bunlardan bazılarıdır. 1985 yılında bu etkenlerden çoğu Türk toplumunun önüne gelebilecektir. Doğru da değildir. Çünkü, istemi daraltmaya dönük politikalar enflasyonla savaşım toplumun dar gelirlerinin omuzlarına yıkılmaktadır. Böylece özveri hakça yayılmamakta ve sosyal adalet ilkesi bir yana itilmiş bulunmaktadır.

Toplam istemi sınırlı tutma politikası ulusal gelir artış hızını yavaşlattığı, yatırımları caydırıcı nitelikler taşıdığı için ayrıca durgunluk da yaratmaktadır. Bütün bunların sonucunda ise istihdam hacmi daralmakta, işsizlik gittikçe daha çok genişleme eğilimi içine girmektedir. Şu halde işsizlik durumunda da 1985 yılı büyük kaygularla ve acılarla dolu olabilecektir.

Fakat, ülkemizde işsizliğin boyutları konusunda izlenen ekonomik politikalarından bağımsız olarak kaygılı olmanın iki önemli nedeni daha var. Bunlar hızlı nüfus artışı ile ulusal savunma harcamalarının sürekli artması ve ağırlaşmasıdır. Gerçekten, gelişmekte olan öteki ülkelerdeki gibi ülkemizdeki aşırı hızlı nüfus artışı kalkınma çabalarımızın başarıya ulaşmasının başlıca engeli olarak kabul edilebilir. Yapılan araştırmalara göre yüzde bir oranının üzerindeki nüfus artışları kalkınmanın önemli bir engelidir. Bu artış hızı yüzde iki ve daha yüksek oranlara

Ferruh Doğan

ulaştığı zaman ülkeler her 15-20 yılda bir büyük savaş geçirmiş gibi yıkıma uğramaktadır. Yeterli bir eğitim düzeyine ulaşamayan nüfus ekonominin üzerinde bir yük olarak kalmaktadır. Geri kalmış ülkelerdeki işsizliğin büyük bir bölümü bu tür işgücünden kaynaklanıyor. Ne hükümet programında ne de 5. Kalkınma Planında (1985-1989) nüfusun çok hızlı artması üzerinde bir politika öngörülmüştür.

Savunma harcamaları yatırımlarla yarışan bir öğedir. Gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerin çoğunda silahlara gereğinden fazla, çok fazla kaynak ayrılıyor. Bu harcamalar arttıkça yatırımlar daralıyor. Yatırımların daralması, yeterli istihdam yaratılmaması ve işsizliğin büyümesi demektir. Bu durum aslında ekonomiyi ve savunma gücünü zaafa uğratar. Komşu Yunanistan'ın sürekli olarak Türkiye ile olan ilişkilerini gergin

bir havada tutması bilinçli olarak ve bu amaçla yürütülmektedir. Kalkınmanın bu engelini, ülkemiz bir yolunu bulup aşmak zorundadır.

Yukarıda değindiğimiz iki temel sorun ve onlara eklenebilecek olan başkaları sağlıklı çözümlere bağlanamazlarsa, uzun bir dönemi kapsayan bir istihdam-işsizlikle savaşım politikası zaman yitirmeden hazırlanıp özenli bir uygulama ile yürütülmezse, işsizlik önümüzdeki yıllarda ağırlaşarak büyüyecektir. Böyle bir durum ise ülkeler için büyük sosyo-ekonomik ve siyasal tehlikelerle dolu olabilir. Sonuçta şunu söyleyebiliriz. Ülkemiz, nüfus artış hızını denetim altına almadıkça, savunma harcamaları sorunu çözülmedikçe ve enflasyonla savaşım politikalarının işsizliği ağırlaştıracak nitelikleri sürdükçe önümüzdeki yıllarda daha büyük sıkıntılarla karşı karşıya gelebilir. En azından kalkınması çok uzar. Az gelişmişliği sürüp gidebilir.

SENDİKACI GÖZÜYLE 1985 BEKLENTİSİ

■ Etem CANKURTARAN

Sendikacılık hareketi açısından zor bir yılı daha geride bıraktık. Çalışma yasalarının getirdiği sorunlar, sendikaların içine düştüğü çıkmazlar bu yıl süresince artan oranda kendini hissettirdi. Bir dizi çözümsüzlükler sendika liderlerini yılmaya sürükledi. Kuşkusuz bu yılın bütün sendika önderlerine yaygınlaştırmak yanlış olur. Ama mücadele gücünü yitirmeyenlerin büyük bir oran tuttuğunu söylemek de mümkün değil. İstifa eden, toplu sözleşmeyi imzalamamak için ortadan kaybolan sendikacılar ne yazık ki sorunların ağırlığını kaldıramayan bir işçi hareketinin simgeleri halinde geçen yılın anılarında yer ettiler. 1985 yılının daha da ağır koşulları, engelleri gündeme getireceği daha şimdiden kendini göstermektedir. Bunu ileri sürmek falcılık sayılmamalı; şu anda uygulanan ekonomik politika eskilerin deyimiyle perşembenin gelişini çarşambadan belli etmiştir.

1985'de sendikal hareketin karşılaşacağı sorunları kestirmek için uygulanan ekonomik politikanın temel ilkelerine şöyle bir göz atalım. Bu ilkeleri şöyle sıralamamız mümkündür:

- "Üretim dışı aşırı kazançlar"ı arkalayan, bunları her biçim altında teşvik eden böylece birikimini sağlamayı hedefleyen bir yaklaşım.
- Enflasyonla mücadeleyi, onun nedenlerinden sadece biri olan para-

sal faktör üzerinde durarak çözme-ye çalışmak.

- Kamu harcamalarını özellikle sosyal hizmet harcamalarını indirerek kısmak.

Bu üç temel ilke birlikte ele alındığında mevcut ekonomik modelin bütünüyle sendikal harekete karşı olduğu ortaya çıkmaktadır. Nitekim, son bir yıllık uygulamada bunu kanıtlayacak bir dizi örnekler doludur. Bu ilkeler ücretlerin artırılmasını, sosyal güvenlik harcamalarının azaltılmasını, toplumsal tüketimin minimuma inmesini adeta emretmektedir. Bu önkoşullar altında, diğer siyasal ve ekonomik programlarda bir değişiklik olmadığı varsayımıyla 1985 yılında işçi sınıfının gündemi şu maddelerden oluşacaktır.

i- Toplu Sözleşmeler: Yıl içerisinde işyerlerinin önemli bir kısmı yeni toplu sözleşme yapma durumundadır. Özellikle Yüksek Hâkimin bağıtladığı eski sözleşmelerin içerdiği olumsuz maddelerin çokluğu bu sözleşmelerin sıkıntılı geçeceğinin ilk belirtisidir.

Ayrıca YHK tarafından geriye götürülen bazı hakların yeniden alınması konusunda da sendikaların ısrarlı olacağı ortadadır. Böylece sendikalar açısından 1985 toplu pazarlık döneminin beklentileri fazladır ve bu beklentilerin hiçbiri de yersiz sayılmaz.

Öncelikle akçalı haklarda istenilen düzeye erişilemeyeceğine ilişkin kanıtlar vardır. Kamu Koordinasyon Kurulu yüzde 25-30'un üzerine çıkmamak için direnecektir. 1984 yılında yapılan Maden ve Çimento sözleşmeleri akçalı haklardaki kısıtlama çabasının tipik örneğidir. Önümüzdeki yıl enflasyon hızının en iyimser tahminlerle yüzde 30 olması halinde gerçek ücretler 1983'deki gerilemiş düzeylerini koruyabilecek-

lerdir. Fakat enflasyon hızının bu düzeyin üstüne çıkması durumunda gerçek ücretler daha da gerileyecektir. Sonuçta 1985'de sendikaların akçalı haklar yönünden verecekleri savaşında hedef, bir anlamda gerçek ücret seviyesini bulunduğu seviyenin de gerisine götürülmemesi olacaktır. Sosyal haklarda ise, YHK'nun geride kalan dört yıl içerisinde inatla geriletmeye çalıştığı kazanımları yeniden almak söz konusudur. Bu sosyal haklar işyeri ve sendikaya göre değiştiği için önem sıralarına göre belirlenmeleri mümkün değildir. Tatil harcamalarına işverenin katılması yani sıra evlenme, doğum, ölüm, eğitim vb. gibi çeşitli haklara kadar uzanan bu yitirilmiş hakların geriye alınması da (özellikle kamu işyerlerinde) bugünkü politika çerçevesinde mümkün görülmemektedir.

ii- Yetki İhtilafları: Çalışma Bakanlığınca düzenlenen istatistikler üzerindeki tartışmalar 1985'de daha da keskinleşerek devam edeceğe benzemektedir. Ayrıca Bakanlığın yetki belgesi vermede yanlış tutumu birtakım yapay ve sarı sendikaların artan oranda etkinleşmeleri sonucunu da verebilir. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının bazı sendikalara yönelik tutumu yansızlık ilkesine ters düştüğü gibi, sendikalararası sirtışmelerinin bunun da ötesinde çalışma barışını zedeleyecek boyutlara gelebilecektir. Bu tartışmalara Ocak istatistiklerinin yayınlanmasıyla birlikte başlanacaktır. Çünkü, adı geçen bakanlığın bu sayısal bilgileri toplamada yaşanan istediği titizliği gösterdiğini söylemek mümkün değildir.

iii- Grev'in işlerlik kazanamaması: 1984 yılında gerçekleşen ve operatik niteliğini tüm boyutlarıyla sergileyen küçük grev denemesi (buna deneme bile demek doğru olmayabilir) toplu pazarlık çalışmalarını sürdüren sendikaları ciddi olarak düşündürmüştür. 1985 yılında kamu ve özel kesimde yapılacak pazarlıklarda uyuşma her durumda söz konusu olmayacaktır. Ne var ki sendikalar bu uyuşmazlığın çözümünü ve pazarlığın kendi isteklerine yakın doğrultuda çözümlenebilmesi için grevden nasıl yararlanabileceklerini tayin edebilmiş değillerdir. Her ne kadar bugünkü koşullarda grev hakkı sözde kalan bir hak görünümünde de sendikaların mevcut haliyle grev yapma zorunda kalmaları da zayıf bir olasılık sayılmamalıdır. Bu

olasılığın gerçekleşmesi halinde çok önemli sirtışmelerin doğması kaçınılmaz olacaktır. 1985 yılı belki bir grev dalgasını getirmeyecekse de bir uyuşmazlıklar yılı olmaya aday görülmektedir.

iv- 1984'den devreden sorunlar: Ülkedeki bütün emekçi yığınları yakından ilgilendiren üç temel sorun 1985'e daha da komikleşmiş olarak yansımaktadır. Bunların başında Kıdem Tazminatı fonu tasarısı gelmektedir. Anlaşıldığına göre Hükümet Çalışma Meclisine sunduğu ilk tasarıdan önemli bir gerileme göstermiştir. Bu durumda tasarı gerek işçiler, gerekse memurlar açısından Osmanlı'dan günümüze kadar uzanan bazı temel güvenceleri göz ardı etmekte, hatta bütünüyle ortadan kaldırmaktadır. Bunların başında anayasal hak olan sosyal güvenlik ve emeklilik hakkı gelmektedir. Tasarı kanunlaştığı takdirde 15 yılda işlerine son verilen ve kendilerine toplu ödeme yapılanlar emeklilik ve diğer sosyal haklarını bütünüyle yitirebileceklerdir. Bunun yanı sıra bu kişilere toplu ödeme yapılmasa bile, söz konusu kişiler daha sonra işe giremedikleri takdirde 15 yıl temelinden emeklilik maaşlarını ancak 65 yaşından sonra alabileceklerdir. Tasarı Sosyal Güvenlik haklarından çalışma güvencesine kadar bir dizi temel işçi hakkını ayaklar altına alacak niteliktedir. Dikkatle incelendiğinde kıdem tazminatı fonu tasarısı emeklilik yaşı ve süresini de emekçiler aleyhine kısıtlamaktadır. 1984'den devreden bir başka sorun da emeklilik yaşı konusunda son yıllarda ileri sürülen tasarımlardır. Anlaşıldığına göre bu tasarılar 1985 yılında bir biçimde yaşama geçirilecektir. Nihayet bir başka sorun da yaygınlaşan işçi çıkartmalarıdır. Bu işlem kıdem tazminatı fonu gerçekleştirildiğinde daha da yaygınlaşacaktır.

1985'in bu açık ve kolaylıkla farkedilebilen sorunlarının yanı sıra bir de emekçiler açısından hemen görülmeyen ve hissedilemeyen bir başka tuzağı da içerdiğine işaret etmeliyiz. Şöyle ki, Aralık ayı başında Köprü Gelir paylarının satışıyla bir yeni değer yargısı ortaya çıkmıştır. Bunu Günaydın Gazetesinde yayınlanan bir köşe yazısı, esprili bir biçimde "Köprüye zam, pay sahiplerini sevindirdi" şeklinde özetlemiştir. Bu yapay ve amaçlı satışlar sürdürüldüğünde Sümerbank ürünlerine, Tekel maddelerine, şekere, çaya vb. diğer ürünlere yapılan zamlar vatandaşların bir bölümünü sevindirecek-

"FON" TASARISININ ANLAMLI

■ İsmail AKMAN

İşçi çıkarma yasağının kaldırılmasından sonra, işçilerin tek iş güvenceleri olan kıdem tazminatı uygulaması, yeni bir yasa tasarısı ile oldu bittiye getirilerek, ortadan kaldırılmak isteniyor.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığınca hazırlanan, "Kıdem Tazminatı Fonu" yasa tasarısına göre, işyerinden ayrılan işçilere kıdem tazminatları ödenmiyerek, fona aktarılacaktır.

İşçilerin emekli olmaları veya ölmeleri halinde kıdem tazminatları fon tarafından ödenecektir.

Çalışma Bakanı ayrıca bir açıklama yaparak, Fonun kurulmasından sonraki bir yıl içinde yaklaşık 500 milyar liranın birikmesinin beklendiğini belirtmiştir.

15 yıllık bir işçinin kıdem tazminatı yaklaşık olarak 1,5 milyon lira tutmaktadır. Bakan 500 milyar liranın birikmesinin beklendiğini açıkladığına göre, önümüzdeki yıl 330 bin işçinin, üretimden kopararak işsizler ordusunun içine itileceği anlamı çıkmaktadır.

İşsizliğin ileri boyutlara vardığı, her geçen gün işsizlerin sayısının arttığı günümüz Türkiye'sinde işçilerin en acil ve yaşamsal sorunları işsizlik sigortasının kurulmasıdır. İşsizlik sigortasından hiç kimse söz etmezken, 50 yıldır uygulanmakta olan ve işçilerin kazanılmış hakkı olan kıdem tazminatı hakkının yok edilmesi çalışmalarını el altından yürütülmektedir.

Kıdem Tazminatı Fonu yasa tasarısı bu ocak ayı içinde Başbakanlığa sunulacaktır. Tasarının bu şekilde yasalaşması halinde ülkeyi-

zin toplumsal yapısında derin yaraların açılmasına neden olacaktır.

İşverenler, tasarı konusunda ileri giderek "Kıdem tazminatlarının işyerlerinde ayrı ayrı toplanmaları daha iyi olur" demektedirler. Açıklanan rakamlara göre işverenler S.S.K.'na 80 milyar borçlanmış durumdadırlar. Bu fonunda işverenler için taze para kaynağı olacağı bir gerçektir. Hükümet işverenlerin S.S.K.'na olan borçlarını tahsil yoluna gitmezken, Kıdem Tazminatı Fonu'nu kurarak, işçilerin kazanılmış haklarını ve iş güvencelerini tamamen ortadan kaldırdığı gibi işçiler üzerindeki işveren baskısında artmasına neden olacaktır.

İşçilerin çıkartılmasını yasaklayan sıkıyönetim kararları kaldırılır kaldırılmaz işverenler hemen harekete geçerek kendi istedikleri gibi düşünmeyen işçileri işten çıkartmaya başladılar.

Bir ay içinde bu rakam binlere ulaştı. İş yasağının 13. Maddesini sendikal örgütlenme yapan işçiler üzerinde bir baskı aracı olarak kullanan işverenler bunun en belirgin örneğini metal işkolunda veriyorlar. "Bizimle birlik olmayan sendikalar, işyerlerimizde örgütlenemez." diyen işverenler, sendikal örgütlenmede yer alan işçileri işten çıkarmaya devam ediyorlar.

Aldığı ücretten başka geçim kaynağı bulunmayan işçilerin ve onların ailelerinin açlığa mahkum edilmelerinin sorumluluğu daha da netleşecektir.

tir... Kısacası zamlara sevinen bir emekçiler grubunu karşımızda görebileceğiz. Bunun daha da kötüsü Sümerbank işçisinin ücretine yapılan zam, bu kurumun kâr payına sahip olan diğer emekçileri üzecektir. Bu çelişkili durum aynı işçide de görülebilir.

Böylece emekçilerin kendi konularına yabancılaşmış, faiz ve kâr paylarını düşünen ve ekonomik programları kendi sınıfları ve toplum ortak çıkarları açısından değerlendirmeyen birer kişi olmaları önlenemez hale gelebilecektir. İşçi hareketi açısından, sendikaların geleceği yönünden bu yeni değer yargıları, bu değer yargılarının ortaya çıkardığı yeni ahlak bir önce sıralanan sorunlardan da önemlidir.

Sorunların boyutlarına oranla sendikalarımızın olayın ciddiyetini farketmeleri aynı ağırlıkta olmamıştır. Değişen koşulların, açık saldırıların farkında olmayan ve karşılaşılacak meseleleri günlük iyi niyet görünümleri içerisinde çözmeye çalışan sendika liderleri işçi hareketinin temel bir saatli bomba koyduklarının farkında değildiler. Bu saatli bomba belli bir süre sonra tüm sendikal hareketi ortadan kaldıracak güçtedir. Bilmeyen, görmeyen, duymayan ve düşünmeyen sendika liderlerinin Türk işçi hareketini bu dar boğazdan güvenli sulara çıkarabilmesi mümkün değildir. Bu da Türk işçi hareketinin kanımca 1985 ve sonrasındaki en büyük talihsizliğidir.

İngiltere'de Maden İşçileri NEDEN GREV YAPIYORLAR?

■ Gürhan UÇKAN

İngiltere'de grev var. Ülke tarihinin, 1926'daki Genel Grev'den bu yana yaşadığı en büyük grev, 126.000 maden işçisinin direnişi ile sürüyor. Son 10 yıl içinde iki hükümet devirmiş işçiler, bu kez karşılığında, "Demir Leydi" denilen başbakan Thatcher'i ve Ulusal Kömür İşletmeleri Kurulu'nu (NCB) buldular. Kasım ayı sonunda 38. haftayı da geride bırakmış olan grev nedeniyle 136 kömür madeninde üretim durmuş ve toplam 60 milyon ton kömür yeraltında kalmıştır. İşçilerle güvenlik güçleri arasında çıkan çatışmalar sonucu 1.000'i aşkın kişi yaralanmış ve 7.000 işçi geçici sürelerle tutuklanmışlardır. Maden İşçileri Sendikası (NUM) ve onun başkanı Arthur Scargill "oylama yapmadan ülke çapında grev yapmak" suçuyla binlerce sterlin tutarında para cezasına çarptırılmışlardır. Tutucu ve büyük tirajlı yayın organları, haftalardır kömür işçilerini "ülke eko-

nomisini baltalamakla", "politik grev yapmakla" suçlamaktalar. Öte yandan, dünyanın birçok yerindeki meslek kuruluşları, sendikalar ve özel kişilerden işçilere ve ailelerine destek bildirimleri ve maddi yardım yağıyor. Bu durumda sormak gerekiyor: İngiltere'de acaba ne oluyor?

GEÇMİŞE KISA BİR BAKIŞ

İngiltere'de maden ocakları, aynı zamanda birer yerleşme merkezleridir. Bir ocak kapanırsa, ortalama bin "ocak" söner. Kömür endüstrisi 1947 yılında devletleştirildi. Labour (İşçi) Hükümetince gerçekleştirilen devletleştirme sırasında ülkede 1.000 kadar kömür madeni işletiliyordu. Bu sayı bugün 200 kadardır. 1960'lı yıllarda Labour hükümeti, başbakan Wilson'un girişimi sonucu 76 kömür ocağını kapattı. Bir tek 1968 yılında 57.000 maden işçisi işsiz kaldı. 1970'de Muhafazakârlar başa geçince, maden

işçilerinin iş ve yaşam koşulları daha da kötüleşti; bu ortamın yol açtığı 1972 ve 1974 grevleri sonucu tutucu Heath hükümeti düştü, yerine yine Wilson'un başkanlığında Labour hükümeti geldi. Bu kez, eskisi gibi ortalığın boş olmadığı bilincinde olan Wilson, İngiliz İşçi Sendikaları Konfederasyonu (TUC) çatısı altında yer alan Maden İşçileri Sendikası ile işvereni uzlaştırma görünümü altında "Kömür Plânı" önerisini getirdi. Bu plân, iş güvenliği ve ücret artışı getiriyor, buna karşılık, üretimde beklenen artışı gösteremeyen ocakların kapatılmasını amaçlıyordu. Gerçekten de, 1974 yılından bugüne dek 80 ocak daha kapatıldı. Ulusal Kömür İşletmeleri Kurulu, ülke çapındaki grevlerin oylama sonucu yapılması gereğini yasalaştırmayı başarınca, maden işçilerinin en önemli silâhi güç işler hale gelmiş oldu. Belirli bir ocağın kapanması söz konusu olduğu zaman, en çok ekmeğini o ocaktan kazanan işçiler etkilendiği için, bugüne dek yurt çapında yapılan tüm grev oylamaları, olumsuz sonuçlanmış. Ocakların kapatılması girişimlerine karşı yapılan direnişleri kırmayı en önemli görev olarak gören NCB başkanı Ian Mac Gregor'a işçiler, 1983 kasımından beri fazla mesai boykotu ile yanıt veriyorlardı. Boykot sırasında NCB, beş kömür ocağını daha kapattı. Geçtiğimiz şubat ayı içinde, birkaç bölgede birden yerel grevler başgösterdi. 1 Mart günü Ian Mac Gregor, Yorkshire'de bir ocağı daha kapattıklarını açıkladı. Beş gün sonra ise, kömür üretiminin dört milyon ton azaltılmasına karar verdiklerini bildirdi. Bu karar, 20 kadar ocağın kapatılması ve 20.000 işin yok olması demektir. İşçi temsilcileri ise, bir tek güvenlik derecesi düşük olan ocakların kapatılmaları gerektiğini ve bunca işsiz madenciye yapılacak işsizlik yardımının topluma, söz konusu "ekonomik yetersizlikten" daha fazlaya patlayacağını belirttiler. NCB'nin gelecek 5 yıl içinde üretimi 25 milyon ton azaltarak 70.000 maden işçisini daha işsiz bırakmayı amaçladığı, geçtiğimiz yıl sonunda açıklanan bazı görüşlerden dolayı ortaya çıkmıştı. Öte yandan şimdiki grev nedeniyle 60 milyon ton kömür üretiminin yitirilmiş olması, NCB'nin üretimi azaltma plânlarına ters düşmediği gibi, 25 milyon tonun epey üzerinde olmasından ötürü, NCB yönetimini sevindirmesi bile beklenirdi. Ne ki NCB yöneticileri, ilk önerilerinde ısrar ederek gerçek sorunun,

126 bin Maden İşçisinin 10 aydır sürdürdüğü direniş: Tarihün uzun grevlerinden biri olmaya aday.

ülkedeki kömür üretimini tümüyle ortadan kaldırmak ve yerine Kuzey Denizi petrolü ile nükleer santrallerde üretilen enerji getirmek olduğunu kanıtladılar.

Ülkedeki işsiz sayısının, 1970'te 580.000, 1981'de 2.5 milyonken bugün 3.029.700'ü bulması (çalışabilir nüfusun yüzde 12.3'ü) maden işçilerinin büyük direnişlerinin nedeni yerinde olduğunu gösteriyor.¹

HÜKÜMETİN GREV KIRMA TAKTİKLERİ

Şu anda grevde bulunan işyerlerinin dağılımı şöyle: Yorkshire'de 56, Güney Galler'de 28, İskoçya'da 13, Durham'da 12, Northumberland'da 5, Derbyshire'de 8, Kent'te 3, Kuzey Galler'de 1 ve North Western'de 4. Bunların dışındaki çeşitli bölgelerde de 6 kömür ocağında grev var. Grevin uzaması, sendika bütçesini doğal olarak sarsmış durumda. Arthur Scargill, çeşitli kaynaklardan yardım istemekte ve yapılan her katkıyı değerlilikle karşılamakta. Öte yandan Ulusal Kömür İşletmeleri Kurulu, aralıksız olarak grev kırıcılığına özendirme için, birbirinden albenili önerilerle işçilerin karşısına çıkıyor. Bunlardan en önemlisi, gönüllü olarak işinden ayrılan işçiye, 21 yaşından sonraki ve 45 yaşına dek olan her iş yılı başına yarım milyon lira vermek geliyor. Emekli olmak istemeyip, işbaşı yapanlara ise çeşitli ücret artışları, "Noel ikramiyeleri" ve fazladan ücretli tatil günleri vaadediyorlar. Geçinme minimumunun çok altında yaşam savaşı veren grevciler için bunlar, büyük para demek. Ne ki tüm bu çabalara, Thatcher'in ateşli söy-

levlerine ve basının büyük çoğunluğuna karşı grev kırıcıların—İngilizlerin deyişi ile "kara ayakların"—yüzdeleri, İskoçya'da 3.4'ü, Yorkshire'de 0.4'ü ve South Yorkshire'de 9'u geçmiyor.²

NACODS diye kısaltılan maden teknikerleri, kalfaları ve kontrolörlerinden oluşan sendikanın greve girip girmeyeceği, uzun süre merak konusu olarak kalmıştı. Kasım ayı sonunda tutucu eğilimiyle bilinen bu sendikanın, NCB başkanı Ian Mac Gregor'un "kömür ocaklarını kapatma kararını yeniden gözden geçirme" sözüne güven göstererek greve katılmama kararı alması, kömür işçilerinin önemli bir destekten yoksun kalmalarına neden olmuştur. Bu sendikanın üyelerinin grev yapması halinde, işlemlerde olan tüm ocaklara inmek olanaksız hale gelecek ve oralarda da üretim duracaktır.

VE THATCHER İNGİLTERE'Sİ

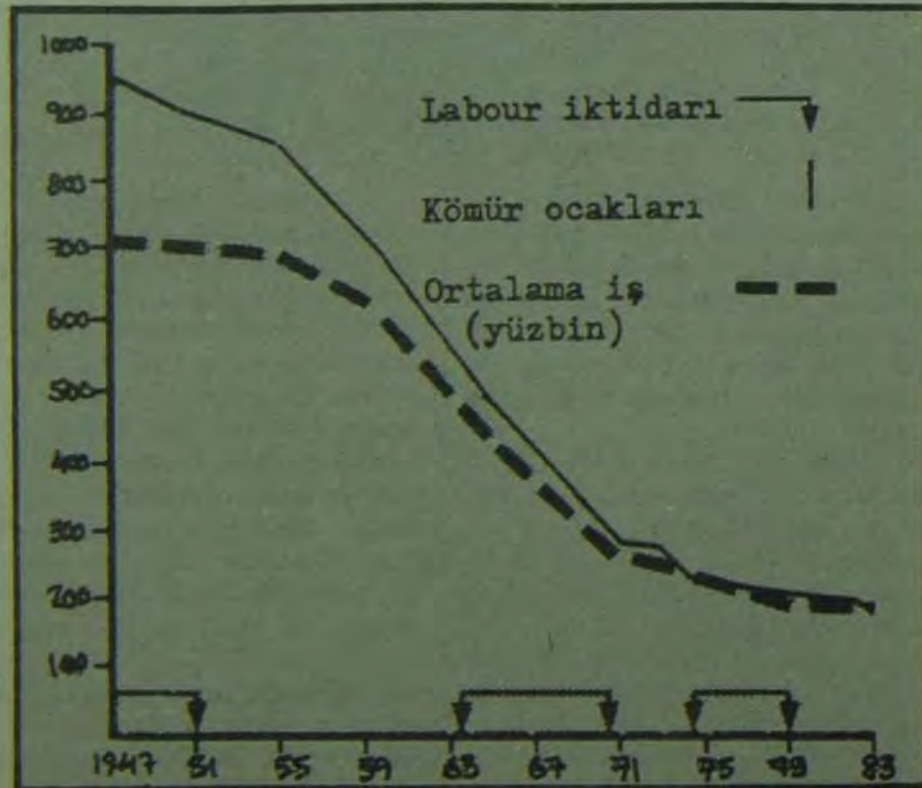
Büyük Britanya—ya da kendi sevdikleri adla Birleşik Krallık—kuzeyin güneye tepkisi haline gelmiş "ikinci büyük grevle" sarsıla dursun "Demir Leydi", Labour başkanı Neil Kinnock'un sözüyle "İngiliz halkına karşı savaş vermekte" kararlı. Thatcher'in önderliğinde Tutucu yönetim, iktidardaki ilk 2 yıl içinde, 1930'dan bugüne ülkenin içine düştüğü en büyük ekonomik bunalımı gerçekleştirdi. Endüstride üretim, 1973 düzeyine düştü ve 1980 yazında enflasyon yüzdesi, rekor seviyedeki 22'yi bulmuştu. Tutucuların en büyük seçim balonlarından olan gelir vergisini düşürme, işletme vergisini yüzde 8'den 15'e çıkarma ile karşılandı. Yapılan kamuoyu

yoklamaları, Tutucuları destekleyenlerin oranının, 1979'daki seçim öncesi yüzde 44'ten, 1981'deki yüzde 23'e düştüğünü gösterdi.³ Ne ki tam zamanında araya giren Falkland savaşı—neden gerçekleştiği hâlâ tartışılmakta—, Tutucuların 1983 seçimlerinden büyük zaferle çıkmasına yol açtı.

Bayan Thatcher, ikinci büyük zaferini işçileri yenmekten bekliyor. Geçtiğimiz kasım ayında kalbine yatan aslanı, şu sözlerle açıkladı: "Grev bittiği zaman, tutucu, anlayışlı ve yapıcı sendikalar kurmak için elimizden geleni yapmamız gerektiğine inanıyorum."⁴ Öte yandan, grevleri sesizce izleyen önemli bir kitle olan "yansızlar", yani hükümetin kömür ocaklarını kapatmasını kınayan ama işçilerin etken direnişlerini "şiddet" olarak yorumlayarak karşı çıkanlar, son gelişmelerden sonra bir karara varma noktasına geliyorlar. Gerek iktidardaki Tutucu Parti, gerekse muhalefetteki İşçi Partisi olsun, ülkedeki tüm politik güçler, bu sessiz çoğunluğa göre davranmayı yeğliyorlar. Tutucu Parti Kongresinin yapıldığı Brighton'daki bombalama olayından buyana "rüzgarı arkasında bulan" iktidara karşı muhalefet, grevleri "dozunda destekleyerek" ve "şiddeti kınayarak" çizgisini sap-tıyor.

15 milyon işsiz olduğu Batı Avrupa'da yöneticiler, emek sahibine iş bulmak yerine, Pershing füzeleri yerleştirmekle meşguller. Çalışabilir nüfusunun yüzde 18.5'i işsiz olan İspanya, NATO'ya nasıl katkıda bulunabileceğini kestirmeye çalışıyor. 2 milyonu aşkın işsizle Federal Almanya, Doğu'ya yönelik füzele-riyle savaş provaları yapmakta. Nükleer silâhlarını başkalarının sularında patlatarak tüm dünyayı hiçe sayan Fransa, her on vatandaşından birinin işsiz dolaşmasına göz yumuyor. Ve bu ortamda işçiler direnmiyorlar; emek karşılığı ekme, gelecek nesiller için içinde yaşanılabilir bir dünya için. Şu an İngiliz işçileri söz sonusu. Yarın başkaları olacaktır. Her şey, aynı zincirin halkaları gibi işlenmiştir ve mutlak bir yerinden kopacaktır. ■

- (1) The Statesman's Year-Book, 1982-1983.
- (2) The Economist, 24-30 Kasım 1984.
- (3) Nordlöf-Lagerkranz, U. Utblick, Nr.6, 1983. (Stockholm)
- (4) TIME, 26 Kasım 1984.

Kömür Ocaklarının Kapatılışı

DÜNYA ROKET DEĞİL, İŞ İSTİYOR

■ Kaya UMUT

UNO olağanüstü silahsızlanma toplantısı ve Dünya Barış Konseyi'nin kararları doğrultusunda, 24-31 Ekim 1984 tarihleri arasında yapılan "Barış İçin Silahsızlanma Haftası" dünyanın çeşitli ülkelerinde kutlandı. Sıcak bir sonbahar yaşadı dünyamız.

Günümüzde insanlığın yok olmasına karşı, nükleer felakete karşı, barış için, yaşam için verilen bu mücadele kadar, tarihin hiçbir devrinde, hiçbir olay dünyamızın dört bucağından bu sayıda yığınları bir amaçta toplamamıştı. Her kıtaya yayılan, zenci-beyaz, sarı-esmer tüm insanları saran, "Barış istiyoruz, çünkü yaşamak istiyoruz" diyenlerin sayıları giderek artıyor, yoğunlaşıyor.

Dünya halklarını hayatta kalabilmenin, yaşayabilmenin ve insanlığın sonu demek olan nükleer savaş tehlikesinin önüne geçebilmenin yanında, barış için, silahlanmaya karşı eylemlere çeken, sokaklara dökülen diğer sebepler nedir?

Federal Almanya'daki (FAC) emekçilerin hastane, kur ve tedavi için gerekli ilaç masraflarını kısmen de olsa kendilerinin finanse etme zorunluluğunun yasa ile getirilmiş olması, emekli ödeneklerinin belirli miktarda kesintiye uğraması, çeşitli vergilerin arttırılması, öğrenci burslarının kısıtlanması, malülere bu zamana kadar tanınan birtakım hakların ortadan kaldırılması, işsizlik parasının, sosyal parasal yardım miktarlarının azaltılması güdülen bu politikanın sonucudur.

Artan ekonomik kriz ve işsizlik Batı Dünya'sı ülkelerinde kazanılmış emekçi haklarının budanmasını ve sosyal alanlarda çeşitli kısıtlamaları da beraberinde getirmektedir. Örnekeleyecek olursak:

Batı Dünya'sı 10 yılı geçkin bir süredir göreceli bir ekonomik krizin ve kalıcı bir işsizliğin içindedir. Sadece Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ülkelerindeki açık ve gizli işsizler sayısı 15 milyonun üzerindedir. ABD'de resmi kayıtlara göre işsizlik 10 milyondur. Tüm kapitalist ülkelerdeki işsizler sayısı, Hollanda, Belçika, İsveç ve İrlanda'nın nüfus toplamından daha fazla, yani 40 milyonun üzerindedir.

ABD, İngiltere, İtalya, Fransa, Kanada ve diğer batılı endüstri ülke-

lerindeki durum FAC'den daha farklı değil, tam aksine yer, yer daha da kötüdür.

Burada resmen açlığın, sefaletin, hastalık ve ölümün kol gezdiği Afrika, Latin ve Güney Amerika ülkelerini saymayı gereksiz görüyoruz. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki kelimenin tam anlamıyla "Aç yatan, aç kalkan ve aç yaşayan 38 milyon" insanı, New York'da her 45 saniyede bir insanın öldürüldüğünü, Olimpiyat şehri Los Angeles'da yıllardır, günde ortalama 6 kez banka soyulduğunu, dünyada her yıl ortalama 110 milyon insanın açlıktan öldüğünü ise dile getirmeden geçiyoruz.

Bütün bunlara rağmen, yukarıda saydığımız bu ülkelerde ekonomik kriz ve işsizliğin yanında artan diğer başka bir şey daha var: "Silahlanma harcamalarının arttırılması" ...Ve buna paralel olarak da, daha doğrusu bunun sonucu olarak da, silah tekellerinin kârları...

ABD bütçesindeki silah harcamaları, 250 milyar Dolar bütçe açığına rağmen, 1985 yılında 380 milyar Dolar olarak planlandı. 255 milyar Mark olan FAC yıllık bütçesinin 80 milyar Mark'ı silahlanma harcamalarına aktılmakta. FAC hükümetinin borçları ise 500 milyar DM. 1985 yılı FAC bütçesinde bir yıl öncesine oranla ödeneği arttırılan tek bakanlık, Savunma Bakanlığı. Buna karşın en çok kısıtlamanın yapıldığı bakanlıklar ise, Çalışma-Sosyal İşler ve Sağlık Bakanlıkları. Ve bütün bunlar gizli-açık 3,5 milyon insanın işsiz olduğu bir ülkede yapılmakta.

Diğer batılı ülkelerdeki durum FAC'den daha parlak değildir.

İşsizlik, sosyal felaket, fakirin giderek fakirleşmesi, zenginin giderek zenginleşmesi saydığımız ülkelerde kol geziyor. Ülke gündeminden inmeyen kalıcı bir sorun oluyor. Bu ülkelerdeki halklar işsiz kalmanın, hükümetler eliyle sosyal felakete itilmenin yanında, her yıl arttırılan silahlanma harcamalarına tepki gösteriyor. Bu harcamaların işyerlerini ortadan kaldırdığını, işsiz kalma tehlikesiyle her an karşı karşıya kaldıklarını yakından görüyor, benliklerinde yaşıyorlar.

9 Aydır her türlü baskı ve zulme karşı, uluslararası dayanışma ile yi-

ğitçe sürdürülen İngiltere Maden İşçileri grevi korkunç yenge Madam Nu, diğer adıyla Margret Thetcher hükümetinin 20 bin işyerinin ortadan kaldırılmasına karşı veriliyor. İngiliz maden işçileri bunun yanında Thetcher hükümetinin silahlanma harcamalarını arttırdığının bilincindedir.

FAC emekçileri, 1983 başından, günümüze kadar ülkelerinde 18 bin işyerinin iflas (!) ederek kapandığını, buralarda çalışan yüzbinlerce insanın sokaklara döküldüğünü, sosyal uçuruma itildiğini, özellikle 45 yaşını geçkin emekçilerin mucize olmazsa yeni bir işyeri bulamayacağını, hele 50 yaşını aşkınların yeni bir ekmek kapısı ümitlerinin olmadığını görüyor, biliyorlar. Fakat bunun yanında FAC hükümetinin silah harcamalarını en hızlı tempo ile arttırdıklarını da biliyorlar. Ve bunun için de diğer ülkelerdeki emekçi kardeşleri gibi, demokrat insanlar gibi barış için silahsızlanma mücadelesi veriyorlar.

Barış için, silahlanmaya karşı mücadele veren tüm dünya insanları nerede olurlarsa olsunlar, din ve dünya görüşleri ne olursa olsun bir noktada birleşiyor ve soruyorlar: "Silahlanmaya harcanan para ile insanlık yararına neler yapılabilir?.."

Burada bu haklı soruya bir kaç örnek verelim:

- 1 Tornado uçağı bedeli ile 800 Konut,
- 1 AWACS uçağı bedeli ile 100 elektronik hastalık araştırma aracı,
- 1 Destroyer bedeli ile 440 Ambulans,
- 1 Atom denizaltısı bedeli ile 120 tam teşekküllü hastane,
- 1 Trident denizaltısı bedeli ile 200 bin konut veya 16 milyon çocuğun 1 yıllık okul masrafı,
- 1 F-104 uçağı bedeli ile 780 Traktör,
- 1 Leopard Tankı bedeli ile 60 bin kişinin bir yıllık et tüketimi,
- 1 Uçak gemisi bedeli ile 72 bin okul
- 1 Modern savaş uçağı bedeli ile 1 milyonluk bir bölgenin elektrik enerjisine kavuşması,
- 1 Pershing roketi bedeli ile 1 milyon Afrikalının bir yıl boyunca beslenmesi yapılabilirdi.

● Dünya'da silahlanmaya yapılan harcamaların yüzde 10 kadarlık bir bölümüyle: Açlık-hastalık ve okuma-yazma bilmemezlik ortadan kaldırılabilir.

● Bir saniyede silahlanma için yapılan harcama ile 75 kişilik bir çocuk yuvası yapılabilir.

● 1 milyar Dolar ile 187 bin kişiye işyeri açılabilirdi...

Ve dünya bütün bunlara rağmen hâlâ silahlanmakta...

İşte tüm dünya halkları bunun için bir amaçta birleşiyor ve sesleniyorlar: "Roket değil, iş istiyoruz"...

Rüştu Koray ÖDÜLLERİ

Prof. Sadun Aren, Prof. Bahri Savcı ve Doç. Dr. Gencay Şaylan'ın eşi Serpil Şaylan ödül töreninde.

ÖZGÜR DÜŞÜNCEYE KATKILAR

Bahri SAVCI – Gencay ŞAYLAN – Sadun AREN

Mülkiyeliler Birliği Vakfı'nca her yıl dağıtılan ödüller bu yıl, "Siyasal Gelişme Dalında" Prof. Bahri Savcı'ya, "Kamu Yönetimi Dalında" Doç. Dr. Gencay Şaylan'a, "Ekonomi ve Maliye Dalında" da Prof. Sadun Aren'e verildi.

Prof. Cevat Geray, Prof. Alpaslan Işık, Prof. Kurthan Fişek, Doç. Dr. Mete Tunçay, Doç. Dr. Metin Kazancı ve Salih Er'den oluşan jürinin 1984 yılı ödülünün dağıtılmasında temel aldığı gerekçeler şöyle açıklandı:

"SİYASAL GELİŞME DALINDA: Türkiye'de özgür ve demokratik düşüncenin gelişmesine yaptığı katkılardan ve tartışmaya açık, eleştirel düşünce yapıya sahip kuşakların yetişmesindeki hizmetlerinden ve bu alanlardaki yapıtlarından dolayı Prof. Bahri Savcı'ya;

KAMU YÖNETİMİ DALINDA: Türk kamu yönetiminin genel sorunlarını büyük bir cesaretle ve bilimsel dürüstlikle açıklayan ve çözüm getirme yolunda uğraş veren ve ayrıca kamu yönetimi alanındaki özgür yapıtlarıyla ve verdiği derslerle demokrasiye inanmış kamu görevlileri yetiştirme yolundaki katkılarından dolayı Doç. Dr. Gencay Şaylan'a;

EKONOMİ ve MALİYE DALINDA: Türkiye'de ekonomi politikası bilim dalının gelişmesine öncülük etmiş olduğundan; bu dalda ortaya koyduğu çalışmalarından, özellikle karşıt düşüncelerin hoşgörü ve saygıyla karşılanması konusunda yetiştirdiği kuşaklara örneklik ettiğinden, ayrıca en çetin sorunlara dahi bilim adamı dürüstlüğüyle eğilme özveri ve cesaretini göstermiş olduğundan Prof. Sadun Aren'e verilmesi oy birliğiyle kararlaştırılmıştır."

YARIN

YARIN 1985
ULUSLARARASI
GENÇLİK YILI'NDA
GENÇLİĞİMİZE
AYDINLIK GÜNLER
DİLİYOR.

uluslararası gençlik yılı

1985 GENÇLİK YILI
ÖZEL BÖLÜMÜ

- Cüneyt Canver, Hızır Ekşi, Nevzat Helvacı, Aysel Ekşi ● 18 yaş seçmen yaşı olmalıdır ● Gençlik gelişmenin öncülerindedir ● Yasalarda öğrenci dernekleri ● Çeşitli ülkelerde üniversite öğrencilerinin sorunları ● Almanya'da ikinci kuşak sorunları ● Türkiye Gençlik Yılı'na girdi mi? ● Dünyada Uluslararası Gençlik Yılı ● Çalışma yaşamının götürdükleri ●

- Arjantin: Demokratikleşme Süreci ve Halk Sağlığı ● "Sosyal Demokrasinin Temel Tercihleri Demokrasi" mi? ● Şiirde İmge Üstüne ● "Bir Zamanlar Amerika" ve "Kayıp" filmleri üstüne yazı ve konuşmalar ● Günümüz Türkiye'sinde Halkoyunları ● Üniversitelerden haberler, olaylar... ●

YARIN ABONE
KAMPANYASINDA
SON AY!

Abone Koşulları: Yurtiçi/Yıllık 1500 TL - Altı Aylık 800 TL. Yurtdışı/Yıllık 30 DM - Altı Aylık 16 DM. Tek istekler için 200 liralık posta pulu gönderiniz. Posta Çeki No: Yarın, 16486 0 Yazışma adresi P. K: 723, Kızılay - Ankara.

TİCARET FETİŞİZMİNDEN IMF VE GÜNEY KORE'YE UZANAN YOL

■ Sinan SÖNMEZ

Anadolu'nun bazı yörelerinde parkların girişine veya benzer yerlere asılmış bulunan "ticaretin kutsallığı"na ilişkin afişleri gördünüz mü? Ulusca tutulmuş bulunduğumuz "ticaret humması"nu yansıtan bu tür deyişler kanımca görüş ufukumuzu IMF'ye dek genişlettiği gibi aynı zamanda yerleştirilmek istenen değer yargılarını çok açık bir biçimde özetlemektedir. Emek kavramının giderek bir kenara bırakıldığını, unutturulduğunu ve ticaretin "görmekli" bir biçimde yükseldiğini görüyoruz. Artık ticaret ve bu bağlamda da ihracat-ithalat "best seller" oluyor. Bu satırları okuyanlar sakın Proudhon'un özel mülkiyete ilişkin düşüncesini "ticaret" açısından benimsediğimi sanmasınlar! İhracatla yatıp ihracatla kalktığımız, hep birlikte ülkemizin döviz sorununu çözmeye çaba gösterdiğimize göre şu ihracattaki "başarı"yı değişik boyutlarıyla ele almanın yararlı olacağına inanıyorum.

"OLUMLU" RAKAMLAR MI?

Önce modelin "olumlu" yönünün hareket edelim. Son veriler ihracatın geçmiş dönemlere göre genelde bir artış kaydettiğini göstermektedir. DİE verileri 1978-1983 kesitinde ihracatın cari dolar fiyatlarıyla ortalama yıllık yüzde 20.1 arttığını işaret ediyor. İthalat ise aynı dönemde yılda ortalama yüz-

de 15 dolaylarında bir artış gösteriyor. İhracattaki artış 1981'de yüzde 61.6, 1982'de yüzde 22.2 dolaylarında seyrediyor. 1983'de ise 0.3 oranında bir gerileme söz konusu. Dış ticaret açıkları ise milyar dolar olarak 1980'de 4.99, 1981'de 4.23, 1982'de 3.09, 1983'de ise 3.5'dir. İhracatın GSMH içindeki payı (sabit fiyatlarla) 1979'da yüzde 4.7 dolayında iken 1983'de yüzde 11.2'ye ulaşmıştır. Aynı dönemde ithalatın payı da yüzde 10.9'dan yüzde 18'e ulaşmıştır. Nitekim dünya ticareti içindeki pay da artmıştır. 1978'de yüzde 0.19 olan ihracat payı 1982'de yüzde 0.29'a, ithalat payı ise yüzde 0.37'den yüzde 0.45'e ulaşmıştır. 1983'deki duraklama hattâ gerilemeden sonra 1984'ün ilk sekiz ayının (ağustos sonu) sonuçları geçen yılın aynı dönemine göre ihracatın yüzde 31.9, ithalatın ise yüzde 12.7 oranında arttığını, dış ticaret açığında yüzde 16.3'lük bir gerileme olduğunu ve ihracatın ithalatı karşılama oranının yüzde 59'dan yüzde 69.4'e yükseldiğini göstermektedir. Rakamlara baktığımız zaman geçmiş dönemlere göre bir gelişme görülmektedir. Her ne kadar OECD Türkiye'de uygulanan model açısından 1983'ü başarısız ve 1984'ü de sorunlu olarak değerlendirse de yukarıdaki "olumlu" tabloyu tamamlamak için çok sözü edilen "dış ekonomik ve mali çevrelerin beğenisi" yönünde bir iki örnek verelim. Dünya Bankası'nın 1984 Dünya Gelişme Raporu'nda Türkiye'nin gerçekçi bir döviz kuru politikasıyla dış ticaretini geliştirdiği söyleniyor (bkz. s.32 ve 45). *World Development*'daki "Portekiz, Türkiye, Peru: IMF'nin himayesinde başarılı üç kararlılık programı" başlıklı yazıda (cilt 11, no.1, 1983, s.65-70) ise bu üç ülkedeki uygulamaya ilişkin "methiyeler" görülüyor. (Bu sonuncu makalede "veri yetersizliği" ileri sürülerek kararlılık önlemlerinin gelir bölüşümü üzerindeki etkilerinden hiç söz edilmemesi ilginçtir!). Başbakan yardımcısı K.Erdem'e göre ise "IMF

başkanı Türkiye'yi herkese, Arjantin'e, Brezilya'ya örnek gösteriyor" (*Cumhuriyet*, 24 Eylül 1984).

RAKAMLARIN GERÇEK DİLİ

Rakamları yorumlamak için uygulanan modelin amacını göz önünde bulundurmak gerekiyor. Modelin ekonomik kararlılığı sağlamak ve ekonominin dünya ekonomisiyle hızla bütünleşmesini sağlayarak "ihracatçı" bir yapıya kavuşmasını sağlamak ereğine sahip olduğu belirtiliyor. Yani oluşturulan uluslararası işbölümünde Türkiye'nin yerini belirlemek söz konusu. Bu erek doğrultusunda da özellikle iç talebi kısıtlayıcı buna karşın ihracatı özendirici bir dizi kararların Ocak 1980'den bu yana alındığı bilinen bir olgu. Ancak ve ancak bu bütünleşmenin, bu erek doğrultusunda alınan önlemlerin ortaya çıkardığı sonuçların ışığı altında saptamalar yapmak olanaklı.

a. Uygulanan politikayla birlikte Türkiye'nin dış ticaret hadlerindeki gerileme hızlanmıştır. 1973 yılı endeksi 100 olarak kabul edildiğinde endeksin 1983'de 44'e gerilediği görülmektedir (*DİE* 1982, 1983). Yani 1973'de 100 birim ihraç malı 100 birim ithal malı ile değiştirilmekte iken, 1983'de 44 birim ithal malı ile değiştirilmektedir. Dünya Bankasının 1984 yılı Raporuna göre ise 1980 yılı endeksi 100 olarak kabul edildiğinde 1982'de endeks 89'a gerilemektedir (tablo 9, s.234). 1981 ve 1982 ihracatın artmış olduğu yıllardır. 1983'de ise ihracatta artış değil küçük de olsa bir gerileme kaydedilmiştir. Genelde az gelişmiş ülkelerin dış ticaret hadlerinde gerileme olduğu bir gerçek. Uluslararası işbölümünün kaçınılmaz bir sonucu. Bu işbölümü çerçevesinde alınan ekonomik kararlar, uygulanan modeller söz konusu gerilemeyi hızlandırıyor. Nitekim ülkemizdeki model çerçevesinde bir yandan "gerçekçi" denilen düşük döviz kuru diğer yandan kredi, vergi iadesi ve benzeri önlemlerle ihracata yönelik firmalara aşırı sübvansiyon verilmiş ve yüksek kârlılık sağlanmıştır. Her ne kadar sanayi ürünleri ihracatının arttığı görülseyse de dış pazarlarda rekabet nedeniyle firmalar önemli fiyat indirimlerine başvurmuşlardır. Özendirme önlemleri nedeniyle yüksek kârı koruyan firmalar "ihracatı artırmak" politikası ardında ulusal kaynakları savurganca kullanmakta kaynak transferi yapılmasına neden olmaktadır. Ayrıca imalatçı sanayinin yüksek oranda dış girdiye bağımlı olduğuna dikkat etmek gerekiyor. Örneğin otomobil üreten üç firmanın bilançoları 1980-82 kesitinde toplam 63 milyon dolarlık ihracat için 122 milyon dolar dolaylarında ithalat yapıldığını gösteriyor (*Cumhuriyet*, 24.6.1983). Kaldı ki,

ihracatın ithalatı karşılama oranı artsa bile dış ticaret hadlerinin aleyhe dönmesi nedeniyle uğranılan kaybın GSMH'ya oranı artıyor. Bu arada "hayali ihracat" furyasını unutmamak gerekiyor.

b. İhracatı özendirme önlemlerinin tekelci kesime yönelik olduğunu görüyoruz. Kısıtlı sayıda da olsa yapılan araştırmalar Türkiye'de tekelci bir yapının olduğunu işaret ediyor. Bir araştırmaya göre Türkiye'de sanai mal piyasalarının yalnızca yüzde 12'sinde rekabet koşullarının yerine getirilmesi söz konusu. Sınai ürünler ihracatında, büyük holdinglerde yer alan firmaların giderek daha fazla pay aldıkları görülüyor. Bu saptamayı yalnızca modelin tümünü eleştiren iktisatçılar yapmıyor. Modelin en üst düzeydeki Türkiye sorumluları açık seçik bu noktayı belirtiyorlar. Sayın Pakdemirli'ye kulak verelim: "Ben Türkiye'nin ihracatında tek şahıs şirketlerine şans tanıyorum. ENKA'nın 350 personeliyle yaptığı çalışma ve sağladığı süratle, tek tek küçük ihracatçılar rekabet edemezler... Geçen yıl ihracatımızın yüzde 25'i 26 ihracatçı sermaye şirketi tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu yıl aynı şirketlerin toplam ihracatımızdaki payları yüzde 35'e ulaşacaktır. Hattâ umuyorum ki, önümüzdeki yıllarda bu şirketler kendi aralarında da ihtisaslaşacak, örneğin biri sadece dayanıklı tüketim malı, diğeri tekstil, bir diğeri gıda maddesi ihraç eder duruma gelecektir (*Cumhuriyet*, 8 Temmuz 1983). Nitekim 1984 Ağustos sonuna dek toplam 17 şirket ihracatın yaklaşık yüzde 40'ını gerçekleştirmiştir. Odalar Birliği Başkanı Yazar da geçtiğimiz eylül ayı sonlarında "17 ihracatçı şirketten oluşan kartel" in desteklenmesini eleştirmekteydi. Doların normal bir ihracatçıdan yüzde 43 fazlasına, ihracatçı sermaye şirketlerinden ise yüzde 59 fazlasına alındığını belirten Yazar, karteli oluşturan şirketlere 1985'de 1 trilyon TL dolayında fon aktarılacağını vurgulamaktadır. Yazar'ın gösterdiği hoşnutsuzluk kaynak aktarımının paylaşımına ilişkindir. Tekeller "normal ihracatçı"ya göre daha fazla kaynak elde etmektedir. Evet ama ihracatçı kesime sağlanan bu kaynaklar kimin cebinden çıkmaktadır? Hangi kesim söz konusu ihracat artışını finanse etmektedir? Bunun yanıtını bulmak güç değil. Şöyle ki; yurtiçinde üretilen mal ve hizmetlerin yüzde 30'undan fazlası ihraç ediliyor. Yani iç tüketiminin kısıldığını belirlemek için ücretlerde ve fiyatlardaki gelişmeye bakmak yeterli oluyor. 1977 yılı gerçek ücret endeksi 100 olarak kabul edildiğinde 1984 yılında söz konusu endeksin yüzde 49 dolaylarına gerilediği saptanıyor. Bunun anlamı, emeklerini satarak geçinmeye

çalışan kitlelerin giderek daha az tükettikleri, yaşam düzeylerinin hızla düşmesidir. İhracatın finansmanının nereden sağlandığı böylelikle ortaya çıkıyor.

c. Uygulanan model TL'nin yabancı para birimleri karşısında giderek hızlanan bir değer yitirme sürecine girmesine neden olmuştur. Bir yandan konvertibiliteye geçiş hazırlıkları yapıldığı söylenirken (buna ilişkin açıklamalardan en "müthiş"i sanayi bakanı tarafından yapılmıştır. Sayın bakan şöyle diyor: "Bir sabah bakacaksınız ki Türk parası konvertibl olmuş"!) (*Cumhuriyet*, 23 Ağustos 1984). TL değer yitiminde, enflasyonist baskı sürmektedir. Sürekli değer yitiren TL ve yüksek enflasyon ile mi konvertibiliteye geçilecektir? Bu arada sürekli "gerçekçi" olarak nitelendirilen döviz kuruna ilişkin bir saptama yapmak istiyorum. Her ne kadar güvenilirliği son derece kuşkuyla olsa da veri olarak aldığımız Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın toptan eşya fiyat endeksleri, ABD toptan eşya fiyat endeksleri, dolar/TL oranı te-

Ülkemizde uygulanan "ihracatı özendirme" olarak nitelendirilen "kararlılık politikası" sürekli devalüasyonla ihracatçı kesime, özellikle tekelere ve yurtdışına kaynak transfer etmektedir.

melinde yaptığımız bir hesaplama ilginç sonuçlar vermektedir (Türkiye ve ABD için 1980 yılı toptan eşya fiyat endeksleri ortalaması 100 olarak kabul edilmiş ve hesaplamada IMF'nin kullandığı yöntemte başvurulmuştur. ABD ve Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın verileri düzeltilerek ve sonuncusu geriye yanıtılarak kullanılmıştır). Nisan 1984 sonuna dek yaptığımız bu eksik kalan hesaplamamızın ayrıntılarına girmeksizin kısım 1983 sonuna ilişkin sonuçları vermek istiyorum. 1983 kısım sonuna Türkiye/ABD toptan eşya fiyat oranı 2.269'dur. TL'nin ABD doları karşısında değer yitirme katsayısı ise (1980 yılı ortalama döviz kuruna göre) yaklaşık olarak 3.415'dir. Bu durumda kısım 1983 sonuna dek TL'nin dolar karşısında yüzde 50.5 dolaylarında aşırı değer yitirmiş olduğu sonucu çıkıyor. Bu oran nisan 1984 sonu itibarıyla yüzde 61.5 dolaylarındadır. Kasım 1983'de aylık döviz kuru ortalaması 266.2 TL idi. Kasım 1984 sonuna ise doların alış fiyatı 430 TL dolayındadır. Yani TL bir yılda dolar karşısında yüzde 67'den daha

fazla değer yitirmiştir. Kasım 1983 kısım 1984 kesitinde ise resmi veriler toptan eşya fiyat artışlarının yüzde 50 dolaylarında olduğunu işaret etmektedir. Bu durumda gene TL'nin aşırı değer yitirmesi söz konusu olmaktadır. ABD dolarının Reagan politikası çerçevesinde hemen hemen tüm yabancı para birimleri karşısında değer kazanmış olmasına karşın özellikle "kararlılık önlemleri" uygulayan ülkelerin para birimleri karşısında aşırı değer kazanmış olduğu gözlenmektedir. Ülkemizde uygulanan "ihracatı özendirme" olarak nitelendirilen "kararlılık politikası" sürekli devalüasyonla ihracatçı kesime, özellikle tekelere ve yurtdışına kaynak transfer etmektedir. Burada belirtilmesi gerekli önemli bir nokta da dış borç ödemelerinin TL'nin hızlı bir biçimde aşırı değer yitiminde önemli bir etken olmasıdır.

d. İhracatta yüzde 80 olan yüksek vergi iadelerinin eylül 1984'den itibaren yüzde 55'e düşürülmesi ve nisan ayından önce yüzde 20 olan vergi iade oranının bazı ürünlerde yüzde 5.5 olarak uygulamaya konması ihracatı etkileyecektir. Ağustos ayında görülen ihracat artışının bu yüksek vergi iadelerinden yararlanma çabasımdan kaynaklandığını ileri sürebiliriz. Nitekim DİE verileri ihracat artış hızının eylülün itibaren yavaşlamaya başladığını gösteriyor. 1984 ağustos sonuna, geçen yılın aynı dönemine göre ihracat artış hızı yüzde 37.4 iken eylül ve ekim 1984 sonuna ihracat artış hızı, bir yıl öncesine göre sırasıyla yüzde 14.1 ve 13 dolaylarında artmıştır. Buna karşın ithalatta hızlanma görülmektedir.

e. İhracatın dış pazarlara göre dağılımı incelendiği zaman, artışın Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinden kaynaklandığı görülmektedir. Bu bölgedeki ülkeler olan ihracat toplam ihracatın, 1981'de yüzde 41.3, 1982'de yüzde 46.8 ve 1983'de ise yüzde 44.6'sını oluşturmaktadır (*Republic of Turkey*, Mart 1984, s.23). Genel olarak petrol üreten bu ülkelerin altyapı yatırımlarına olan gereksinimlerinin ve dayanıklı tüketim mallarına yönelik taleplerinin artması, mal ve hizmet ihracatını arttırmış, müteahhlik işlerinin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Bu ülkelerde başgösteren ödemeler dengesi sorunları ve dış rekabetin şiddetlenmesi ihracatı etkilemiştir. Nitekim 1983'de bir önceki yıla göre bir gerileme ortaya çıkmıştır. Bölgedeki İran-İrak savaşı bu ihracat artışında bir etken olmuştur. Nitekim Irak'ın payı sürekli düşerek 1983'de yüzde 5.6 olarak gerçekleşmesine karşın İran'a yapılan ihracatın artması (1983'de yüzde 19) bu iki ülkeye yapılan ihracatın toplam ihracat içindeki payını yüzde 25'e dek çıkarmıştır. Bu veriler de kon-

konjktürel bir ihracatın söz konusu olduğunu göstermektedir.

f. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda 1984-1989 arasında yıllık ortalama ihracat artışının yüzde 10.63 olması öngörülmüştür. Yani 1978-1983 dönemine göre çok büyük bir gerileme söz konusu. İthalattaki artışı da göz önünde bulundurursak 1989'da dış ticaret açığının en iyimser tahminle 3.795 milyar dolar olması (cari dolar fiyatları) bekleniyor. Söz konusu açığın finansmanı ile ilgili olarak işçi dövizlerinin yılda ortalama yüzde 3.5 artacağı öngörülmektedir (hangi varsayımdaya dayanıyorsa!). İşçi dövizleri ve turizm, müteahhitlik hizmetleri ve diğer görünmeyenlerin sağladığı dövizlerin artmasıyla cari işlemler açığının 1.383 milyar dolara yükselmesi öngörülmektedir. İhracata yönelik bir modelin planı olması gerekirken ortaya koyduğu hedeflerle, makro büyüklüklerle bile "misyonunu" yerine getirmekten uzak bir "plan" söz konusudur. Ekonomik büyümenin bir yana itilmesinin yanı sıra gene kaçınılmaz biçimde dış finansman "can simidi" olmaktadır. Sayın Özal'ın deyişiyle "Türkiye önümüzdeki iki-üç sene, beş sene, yedi sene, belki daha uzun seneler borçlanmak mecburiyetindedir... Türkiye bundan sonra beynelmül piyasadaki bankalardan borçlanmak zorunda..." (Cumhuriyet, 25 Nisan 1983). Burada belirtilmesi gerekli olan nokta da IMF'den alınan Özel Çekme Hakları dışında Türkiye'nin 1983 sonunda 17 milyar dolarlık bir borca sahip olması ve kısa vadeli borçların giderek artması. 1984 temmuzunda kısa vadeli borçların payı yüzde 20'ye ulaşmış durumda. Yapılan hesaplar ise en iyimser tahminle 1989'da toplam borcun 30 milyar dolara ulaşacağını gösteriyor.

HEDEF GÜNEY KORE OLURSA!

Görünüşe bakılırsa ülkemizdeki yönetici uzmanlar, siyasi yetkililer sürekli model peşindeler. Brezilya, Arjantin, İtalya ve hattâ Polonya bir zamanlar dillerde dolaşmıştı! Şimdi Türkiye'nin model olduğu ileri sürülüyor ise de ihracatçı ekonomik yapısıyla G.Kore model olarak benimsenmiş gözükmemektedir. G.Kore'nin sahip olduğu bugünkü yapının tarihsel süreç sonunda oluştuğunun açıklanmasında burada girmesizin günümüzdeki yapısına ilişkin bazı saptamalar yapmak istiyoruz. Böylelikle özlemi çekilen "model"-in genel hatlarıyla biçimlenmesi olanaklı olur.³

Luther'in deyişiyle "yabancı sermayeye bağımlılığa giden bu 'öne fırlama' stratejisi G.Kore'ye sadece çarpık ve dünya ticaretinin konjktürel ihtiyaçlarına göre düzenlenmiş

bir üretim yapısı kazandırmakla kalmamış, insan kitlelerinin temel ihtiyaçlarını karşılama olanağını giderek azaltmıştır. Ne de olsa yabancı yatırımların G.Kore'deki iş faaliyetlerinin ana nedeni, öncelikle düşük üretim ve ücret maliyetleri ve 'çalışkan ve disiplinli' işçilerin varlığı olmuştur" (s.107). Nitekim gelir bölüşümünün aşırı bozulmasının ve düşük ücret politikasının karşılığında ihracat artmıştır. 1980'lerin başında işçilerin yüzde 77.7'si yasal olarak vergiye tabi asgari geçim düzeyinin altında bir gelire sahiptir. G. Kore Planlama Bakanlığının verdiği bilgilere göre 1975'de ücretlilerin yüzde 85'i asgari düzeyin altında bulunmaktaydı. İşçilerin yüzde 50'den fazlası 8 saatin üzerinde çalışmaktadır, yüzde 30'u 15 saatlik bir işgününe sahiptir. Haftalık çalışma süresi 48 saattir fakat bu süre ihracatçı kesim için 60 saattir. Ne kadar ilginçtir ki 13 yaşın altında bulunan çocukların 42 saatten fazla çalıştırılmayacakları yasa ile düzenlenmiştir! Serbest üretim bölgelerinde çok düşük ücret ile istihdam edilen kadın işgücünün yanı sıra çocukların da yoğun biçimde çalıştırılma-

Hızlanan tekelleşme, çok uluslu şirketlerin giderek yaygınlaşması giderek belirginleşmiş ve bunalımla birlikte sistemin karşılaştığı sorunlar artmıştır.

ları bu açıdan son derece anlamlıdır. Özal'ın başdanışmanı A.Kahveci'nin "Hong Kong'da işçi 16 saat çalışır, sekiz saatini iç üretim ürünlerine, sekiz saatini dışa satılacak malların üretimine harcar" demesi de çekilen özlemin derecesini gösteriyor. Ve Güneydoğu Asya ülkelerinde çalışan kesimin iş güvenesi yoktur. Örneğin G.Kore'deki Japon firmalarında çalışan işçiler 3-6 ay arasında değişen bir deneme dönemine tabi tutulmakta ve bu dönemde yüzde 30 dolayında düşük ücret almaktadırlar. Bu nedenle birçok işletme, deneme döneminin sonunda işçileri kapı önüne bırakmakta ve uygun gördüklerini yeniden istihdam etmektedir. Böylece aynı işçileri yeni bir denemeden geçirerek sosyal haklar, prim, yol tazminatı gibi "mali yük"ten kurtulmaktadır.

G.Kore'nin ekonomik ve mali yapısı incelendiği zaman yabancı sermayenin etkinliği ortaya çıkıyor. Ichyo'ya göre Japon Mitsui and Co., Sumimoto Shoji ve Marubari Corp., ülke dış ticaretinin yüzde 40'ından fazlasını denetlemekte-

dir. Evet G.Kore'nin ihracatı artmıştır ve aynı zamanda yabancı sermayenin, çokuluslu tekellerin denetimi de hızla artmıştır! İhracat artarken ithalat yerinde saymamıştır. İhracatçı kesim için gerekli olan ithalatın genişlemesi, dış ticaret açığının yanı sıra ödemeler dengesinin genelde açık vermesine neden olmuş ve finansman güçlükleri ortaya çıkmıştır. 1980 başlarında dış borç 20 milyar doları aşmış bulunmaktadır. Resmi rakamlara göre 1980-1982 dönemi için gerekli kredi miktarı 17 milyar dolar dolayındaydı. Enflasyon oranı ise 1980'lerde yüzde 50'lere ulaşmıştır. Hükümet yetkilileri işçi ailelerinin gereksinimlerini karşılamak için ayda en az 200 000 von dolayında bir gelire sahip olmaları gerektiğini açıklarken bu ailelerin aylık ortalama geliri 144 000 von dolayında kalmıştır. Sanayide ortalama ücretin 83 500 von olduğu düşünülürse gelir bölüşümünün ne denli eşitlikten uzak olduğunu söylemek doğru bir saptama olacaktır. *Kiyung Hiyang Şinmun* gazetesine göre 1970'li yılların ortasında nüfusun yüzde 0.3'ü ulusal gelirin yüzde 43.1'ini elde etmektedir (Veri yetersizliği nedeniyle daha yakın tarihe ilişkin bölüşüm oranlarını veremiyorum. Nitekim Dünya Bankası 1984 Raporu da aynı yıllara ilişkin bir değerlendirme yapmıştır).

"DIŞA AÇILMA" NIN TEMELLERİ

Alman önlemlerin ve dışa açılmaya yönelik politikanın dünya ekonomisiyle bütünleşme gerekliliğinden kaynaklandığı, yani bir *eklemlenmenin* gerekli olduğu vurgulandığına göre Türkiye uluslararası işbölümünde kendine bir yer aramaktadır. Bu yerin saptanmasında özellikle 1960'lı yılların sonlarında veya 1970'li yılların başlarında uluslararası sermaye birikiminde ortaya çıkan değişiklikleri ve ülke temelindeki "uyum" çabalarının göz önüne alınması gerekiyor.

1970'li yıllarla birlikte ortaya çıkan bunalımın tohumları kuşkusuz hızlı büyümenin gerçekleştiği daha önceki dönemde atılmıştır. Hızlanan tekelleşme Çok Uluslu Şirketlerin giderek yaygınlaşması giderek belirginleşmiş ve bunalımla birlikte sistemin karşılaştığı sorunlar artmıştır. Bunalım, sistemde yeni yapılanma sürecinin başlatılmasına ilişkin çabaları yoğunlaştırmış, hızlandırmıştır. Özellikle sistemin odak merkezi konumunda olan ABD ekonomisinin karşılaştığı sorunlar tüm sistemi etkilemekte ve yeni arayışlara yol açmaktadır. Bunun yanı sıra sistemin iki önemli elemanı olan Japonya ve Federal Almanya'nın ko-

numuna dikkat etmek gerekiyor. Aralarındaki işbirliğine karşın özellikle ABD ve Japonya arasında önemli çıkar çatışmalarının ortaya çıktığını belirtmek gerekiyor. Sermayenin hızlı biçimde uluslararası niteliğe kavuştuğu bu dönemde genel kapitalist çıkarın varlığını sürdürmesine karşın "ulusal" planda uzlaşmazlıkların olmasına bir çelişki olarak bakmamak gerek. Bu bağlamda ABD'nin izlediği politika çok anlamlı. Artık klasikleşmiş olan sanayi kollarının az gelişmiş ülkelere aktarılması görülmüyor. Bu sanayiler merkez ülkelerinde yeterince kâr sağlamayan, rantabilitesi görece düşük olanlar. Buna karşın özellikle ABD'de bankacılık, sigortacılık, reklamcılık, taşımacılık, uziletim, mühendislik ve müteahhitlik vb. alanlardaki faaliyetler yoğunlaşıyor. Bu kesim 1983'de ABD GSMH'sının yüzde 65'ini sağlamıştır. Hizmet üreten ABD kökenli şirketlerin dış pazarlarda elde ettikleri toplam hasılat 1980'de 60 milyar dolar, 1981'de ise 100 milyar dolar bulmuştur (*International Herald Tribune*; 24 Mayıs 1982; *UNCTAD*, *Les Problemes Relatifs aux Produits de Base*, TD/273, 11 Ocak 1983).

Nitekim Uluslararası Para Sisteminin açmazı girdiği 70'li yılların başlarında ABD'nin "Nixon Round" çerçevesinde tam bir saldırıya geçtiği görülmektedir (bkz. *Bilim ve Sanat*, no.41, Mayıs 1984). Bu politika çerçevesinde GATT (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması) ilkelerine uygun olarak çok yönlü ticari anlaşmalara başvurularak önemli ve kalıcı avantajlar elde edilmeye çalışılmıştır. ABD korumacı bir politika izlerken sürekli olarak ticarete tam serbestliği savunmuştur ve savunmaktadır. Çok özet olarak aktardığımız bu önemli oluşum yalnızca ABD'de değil fakat Batı Avrupa'nın gelişmiş ülkelerinde de gözlenmektedir. Bu durumda bunalımın aşılması için (bunalımın aynı zamanda yeni yapılanmaya yol açması açısından nesnel bir koşul, bir araç olduğunu da dikkate almak gerekiyor) yeni bir uluslararası işbölümünün gerekli olduğu görülmüştür. Nitekim yeni yapılanma sürecine girilmesinde gerek ABD ve gerek IMF'nin önemli bir işlevi üstlendikleri görülmektedir.

70'li yıllarla birlikte ortaya çıkan bunalım IMF'nin kapitalist ekonomiler üzerindeki denetimini artırmıştır. Bu denetimi artırın maddi öğelerden başlaları: Petrol Yardımı (Oil Facility), Kotaların artırılması, Stand-By anlaşmalarının yaygınlık kazanması ve 1 Nisan 1978'de, IMF'nin statüsüne ilişkin değişikliklerle bu kuruma dünya ekonomisini denetlemede daha fazla yetki verilmesi.

İlk değişiklik 1968'de Özel Çekme Haklarının yaratılması olmuştur. Haziran 1974'de Petrol Yardımı fonu oluşturulmuştur. Bu yardımdan yararlanmanın birinci koşulu ise üye ülkelerin ödemeler bilançolarını dengeye getirmek için IMF ile işbirliği yapmaları, ticari ticaret politikaları uygulamalarıdır. Altı ay sonra koşullar daha da ağırlaştırılmıştır: a) Borç alan ülke ödemeler dengesi sorununa getirecekleri orta erimli çözümleri IMF'ye sunacaktır. b) IMF'nin yardım sağlaması için bu politikaları onaylaması gerekir. c) Ülkeler enerji tasarrufuna ilişkin alacakları önlemleri belirleyecekler ve alternatif enerji kaynakları geliştirecekler (*IMF Survey*, 14 Nisan 1975). Petrol Yardım fonu aracılığıyla OPEC ülkelerinin ellerinde bulunanları fonların bir bölümü ihtiyaç içinde olan ülkelere yönelmiştir. Fakat bu fonlar IMF'nin koşullarına uymayı taahhüt eden ülkelere verilmiştir yani "talep fazlası" nı kıstamak için "istikrar politikaları" nı uygulamaya koyan ülkelere... Petrol

Sermayenin uluslararasılaşmasından kaynaklanan sorunların çözümü için oluşturulan uluslararası iş bölümünde az gelişmiş ülkelerin yerlerinin belirlenmesinde IMF'nin bizzat yol çizdiği görülmektedir.

Yardıma ve üye ülkelerin kotalarındaki artış IMF'nin kaynaklarını artırmış ve borç verme koşullarını ağırlaştırmasına, denetimini artırmasına olanak sağlamıştır. 1976'da ise IMF'nin yönelimi iyice belirginleşmiştir. Artık üye ülkelerin petrol fiyatlarındaki artıştan kaynaklanan açıkları finanse etmekten çok ödemeler bilançosundaki dengesizliklerin giderilmesine "yardımcı" olmaya başlamıştır. Dengeleme politikaları ise Stand-By anlaşmaları ile uygulanmaya konulmuştur (Bu anlaşmaların nitelikleri çok iyi bilindiği için üzerinde ayrıca durmuyorum). Nisan 1978'de yürürlüğe sokulan "IMF Anlaşması" na ilişkin ikinci değişiklik tüm üye ülkelerin döviz kuru politikalarının IMF tarafından denetleneceği hükmüne bağlanmıştır. Yani daha önce yapılmakta olan işlemler "legalleştirilmiştir"

Yapılan değişiklikler, uygulanan politikalar tüm üye ülkeleri kapsadığına göre IMF'nin son derece "tarafsız" davrandığını ileri sürülebilir miyiz? IMF'nin işlevi konusunda

eleştirel gözle bakan yazarlar arasında önemli görüş ayrılıkları olduğu bir gerçek. Bu tartışmalara girmesizin kapitalizmin ulaştığı aşamayı göz önünde bulundurursak bu soruya yanıt verebiliriz. Özellikle ABD ekonomisinde ortaya çıkan tikanlıkların aşılmasına ilişkin önlemlerin yalnızca ABD yetkilileri tarafından değil fakat IMF tarafından da alındığını görüyoruz. Sistemde çıkan tikanlıkların aşılması yönünden gerekli düzenlemeleri yapma yetkisine sahip olan IMF kaçınılmaz olarak, sistemin odak noktası olan ABD ekonomisindeki gelişmelere öncelikle ağırlık vermek durumundadır. Bu bağlamda sermayenin uluslararasılaşmasından kaynaklanan sorunların çözümü için oluşturulan uluslararası yeni işbölümünde az gelişmiş ülkelerin yerlerinin belirlenmesinde IMF'nin yalnızca denetime başvurmadığı fakat bizzat yol çizdiği görülmektedir. İşte bu çerçevede kararlılık önlemleri uygulanmakta ve "dışa açılma" söylenmesi (mitosu) yaratılmaktadır. C.Payer'in deyişiyle "Endonezya, Brezilya, Kamboçya ve Arjantin'de iktidara yeni hükümetler gelir. Yapılan iktidar değişikliklerinden bir kaç hafta sonra bu ülkelere gelen Uluslararası Para Fonu misyonları, yeni yöneticilere ülkelerinin ekonomilerini yeniden nasıl düzenleyeceklerini bildirirler..."⁴ Bu kararlılık önlemlerinin faturasının paylaşılması konusunda IMF başkanı De Larosiere eşitlik ilkesini savunuyor ve geleceği düşünmeksizin tüketim yapılması durumunda uluslararası finansmana başvurmanın hiçbir anlamı olmadığını vurguluyor (*IMF Survey* 9 Şubat 1981, s.33). Gerçekte acaba kimler özveride bulunacak? Sayın başkan bunu da açıklıyor: "Uygun kâr marjlarının yeniden elde edilmesi -büyüme için gerekli özendirme ve kaynakların sağlanması açısından- gelecekte belirli süre reel ücret artışının üretkenlik artışlarının altında tutulmasını açıkça gerektirmektedir" (*IMF Survey*, 2 Şubat 1982, s.34). Yakın bir tarihte ise Dünya Bankası başkan yardımcısı Stern yapısal düzenleme sürecinin gerektirdiği, bilinen önlemleri sıraladıktan sonra bu politikanın "reel ücretlerde düşme"yi kaçınılmaz kıldığını belirtmiştir (*The Bank's World* Nisan 1984, s.12). Bu konudaki açıklamalara daha birçok örnek verilebilir. Ama kanımca ülkemizdeki yetkililer bu konuda çok "gerçekçi" açıklamalar yapıyorlar. Örneğin Sayın Özal bu reel ücretlerdeki gerilemeyi şöyle de ifade edebiliyor: "Eti isteyen alır. Protein ihtiyacı başka yerlerden de karşılanır" (*Hürriyet*). Ankara anaktan belediye başkanı Altınsoy ise *Milliyet*'deki röportajda (4 Haziran 1984), yaşam pahalılığının sabit gelirleri etkilediğinin söylenmesi üzerine şu

yanıtı veriyor: "Vallahi olabilir. Açlıktan insan da ölebilir. Size şöyle bir örnek vereyim. Savaşta olduğunuzu düşünün, direniyorsunuz. Ne kadar zayıf verirsiniz? Uç olur, beş olur. Ama paniğe kapılıp kaçarsanız, herkes ölür. Az zayıf kurtulacağız. Başka çaremiz yok..."! Yoruma gerek var mı?

Uygulanan "ihracatçı" model sürekli olarak dışarıya ve ülke içindeki oran olarak küçük bir kesime büyük miktarda fon aktarmaktadır. Kaldı ki, ticaret bilançosunun dengeye getirilmesi tek başına bir erek, bir hedef değildir, yalnızca bir araçtır. Var olan uluslararası ekonomik ve mali ilişkiler çerçevesinde dengeyi sağlanması ekonomik ve toplumsal sorunları çözemez. Bir zamanların "model" ülkesi Brezilya'nın durumu bunun en güzel örneğini oluşturuyor. Brezilya'nın ticaret dengesi 1981-1983 kesitinde sırasıyla 1.2, 0.8, 6.5 milyar dolar fazla vermiştir, 1984 için ise 9.1 milyar dolar dolaylarında fazla öngörülmektedir.⁶ Ne var ki, bu ülke ekonomik, toplumsal ve siyasal sorunlarını hafifletememektedir. Türkiye'nin ise var olan konumuyla ticaret dengesini sağlaması olanaksız görülmektedir. Kaldı ki, bu "hedef"e ulaşılması durumunda bile sorunların

hafifleyeceğini ileri sürmek ancak hayalcilik olabilir, çünkü "hedef" yanlış seçilmiştir. Nitelikli uygulanan model gelir bölümünü giderek bozmaktadır. Giderek bozulan bölüm ortadayken ekonomik ve toplumsal gelişmeden söz etmek olanaklı değildir. Nitelikli Beşinci Beş Yıllık Plan bu açıdan çok önemli bir belgedir. Az gelişmişliği şu günlerde unutulmuş ve gelecek yıllarda sayılı ülkeler arasına gireceği tekrarlanan ülkemizin geleceğini söz konusu "Plan" da göstermektedir. Uygulanan model çerçevesinde Türkiye'nin sürekli olarak "karamlık" önlemlerini uygulayacağı son derece açıktır. Buna ilişkin olarak, Varlık Özmanek'in *Bilim ve Sanat*'in Kasım 1984 sayısında çıkan "Basınla Bir Dakika" başlıklı yazısına izniyle bir ekleme yapmak istiyorum. Merkez Bankası Başkanı Canevi Ankara Kavaklıdere Rotary Kulübünde yaptığı konuşmada şöyle diyor: "Onun için diyorum ki, bu istikrar politikası bitmeyecektir. Biz hiçbir zaman rahat yüzü görmeyebiliriz. Ama bu demek değildir ki mutlu bir toplum olmayacağız, ürettikçe mutlu olacağız. Bu programla yaşamaya alışalım" (*Milliyet*, 8 Kasım 1984).

Nice mutluluklara...

- 1- A.Bağrıaçık, *Türkiye Sanayiinde Pazar Hakimiyeti*, İstanbul, 1983.
- 2- M.Sönmez, *Özal Ekonomisi ve İşçi Hakları*, Belge Yay., 1984.
- 3- Bkz., Ichyo, *The Free Trade Zone and Mystic of Export Oriented Industrialization*, Unitar, New Delhi, 1980.

P.Tissier, "Industrialisation Dans Huit Pays Asiatiques Depuis la Fin de la Seconde Guerre Mondiale", "Conditions de Travail et Zones Franches d'Exportation Dans Quelques Pays d'Asie", CEP, no.14, 1981.

P.Salama, "Recherche d'une Gestion Libre de la Force de Travail et Divisions Internationales du Travail", CEP, no.13, 1980.

H.U.Luther, *Güney Kore bir Model Olabilir mi?*, Çev. E.Özbek, Belge Yay., Haziran 1984.

Fröbel, Heinrichs, Kreye, *Uluslararası İşbölümü ve Serbest Bölgeler*, Çev. Y.Öner, Belge Yay., Mart 1982.

- 4- R.Phillips, "The Role of the International Monetary Fund in the Post-Bretton Woods Era", *RRPE*, vol.XV, no.2, 1983.
- 5- C.Payer, *Borç Tuzağı, IMF ve Üçüncü Dünya*, Çev. R.Ergener, Yalçın Yay., Nisan 1981, s.7.
- 6- B.Caplan, "Will Brazil Make it?", *The Banker*, July 1984, s.26.

GÖREVDE KALAN SENDİKACILAR YİNE "KAZANACAKLAR"

■ Kemal SÜLKER

Sendikacılığın doğduğu İngiltere'de mart'tan beri süren kömür madeni işçilerinin sendikal mücadelesi, mahkeme kararlarına karşı aldığı tavır, bunca sert mücadeleyle geçen aylarda sıkıyönetimin ilan edilmemesi, dayanışma grevi yapan sendikaların "vatan haini" diye suçlanmaması sosyal mücadele tarihi için yepyeni boyutlar taşıyor. İşçilerin çalışma ve sömürüye karşı çıkma hakkına gösterilen saygıdan kaynaklanan İngiliz hoşgörüsü ile kamu düzenini koruma kaygısı, birlikte ele alındığında hak, kaygının önünde yer alıyor. Herhalde İngiltere Kömür Madeni İşçileri Sendikası'na grevde olanlara yardım için, uluslararası örgütlerden gönderilen yardımları kararlaştıranlar da, 1984'ün bu en büyük sendikal mücadelesini izlemekte ve bunlardan, kendi ülke sendikaları adına dersler çıkarmaktadırlar.

Bize gelince; Türkiye henüz kendi sendikal sorunlarını çözebilmiş ve işçi-işveren ilişkilerinin oturması gereken platformu düzenleyebilmiş değildir. Yoksa, çalışır bırakılan, en eski işçi üst örgütünün başkanı, şunları söylemek yoluyla görev yapmış saymazdı kendisini:

— Çalışma barışı öpüşüp sarılmakla olmaz. (11.10.84 C.)

— İmzalanmış toplu sözleşmelerin iptal edilmesi kabul edilemez. Bu uygulama grev yolunun kapatılmak istenmesidir. (22.11.84. M.)

— Kamu kesiminde yasadışı görünen Koordinasyon Kurulu, tavşana kaç, tazıya tut dediği içindir ki, bu hale düştük. (24.11.84 G.)

— Arkadaşlar affetsinler diye düşünüyorum; çok sıkıntılıyım. Çok sıkıntılı günler geçiriyoruz, ama yine de ümitliyim. (24.11.84. G.)

— Yeni yasalar, hür sendikacılık hareketini büyük ölçüde çember altına almıştır. Özal hükümeti de bu çemberin daraltılması yönünde bazı girişimler yapmıştır. Ülkemizde toplu sözleşme düzeni kurulduğundan bu yana (1963'ten beri—K.S.) böyle bir tabloyla karşılaşılmamıştır. (25.11.1984 C.)

— Kamu kesiminde toplu sözleşmenin muhatabının kim olacağını bugüne kadar anlamak mümkün olmamıştır. (a.g.g.)

— Sendikal haklar açısından 20 yıl geriye gittik. Bugün işçi temsilciliğine atanmışlar, ertesi gün işten çıkarılıyorlar. Biz bugün milyonlarca işsiz var diye çalışan işçilerin haklarından vazgeçemeyiz. Artık herkes aklını başına toplamalıdır. (27.11.1984 M.)

— İşçi çıkarma yasağı kalktı; gördük ki bazı işverenler 4 yıldan bu yana dişlerini bileye bileye bekliyorlarmış. Fırsat bu fırsattır diyerek, işçi çıkarmaya başladılar. (27.11.1984 G.)

— Yerli ve uluslararası sermaye şirketleri şikayetçi diye, bir ülkede, işçinin yarım yüzyıllık bir hakkı (kıdem tazminatı hakkı—K.S.) bir kalemde bir meçhule sürüklenemez. İşçi bunun hesabını bize ve herkese sorar. (28.11.1984 G.)

Bütün bu demeç parçaları, hem çalışma yaşamının içinde bulunduğu durumun bir bölümünü açıklıyor, hem de bunları söyleyenin güçsüzlüğünü, elinden hiçbir şey gelmemekte olduğunu ortaya koyuyor.

1982 Anayasası hazırlanırken, ekonomik ve sendikal haklara karşı bazı çevrelerin giriştikleri karalama ve kitleleri aldatma çabaları karşısında da susan, hattâ o çevreye yakın görünen sendikacıların bugünkü durumdan yakınmaları ne acıdır ki, uzun süre olumlu hiçbir sonuca varamayacaktır. Bir kez Anayasada yer alan maddelerden bazıları, örneğin 51., 52. ve 53. maddelerin değiştirilmesi son derece güçleşmiştir. Anayasanın 175. maddesi, cumhurbaşkanlarının, değişiklikleri meclise göndermesi halinde meclis, değişiklikleri yine aynen kabul ederse, cumhurbaşkanının bu değişiklikleri halkoyuna sunacağını hükme bağlamıştır. Bugünkü parti mekanizması ve yelpazesi göz önünde tutulduğu vakit, sözünü ettiğimiz Anayasa maddelerinin değiştirilmesinin olağanüstü güçlüklerinin varlığı kolayca anlaşılır. Bu güçlükleri içeren hükümlerden bugün şikayetçi olanların 1980'den beri bilinen vurdumduymazlığı, yetkililere olayların gerçek yüzünü göstermeyi istememeleri ve işverenlerin bir bölümünün katılsız olarak her hak arayışı "anarşi" diye nitelemedeki becerisine "doğru" diye yandaş olmaları henüz belkederdedir; gazete ve dergi koleksiyonlarındadır.

***

Türkiye'nin de üyesi bulunduğu Uluslararası Çalışma Örgütü (B.İ.T. ya da İ.L.O.) her üyesiyle olduğu gibi Türkiye'nin sosyal ve sendikal yaşamıyla da ilgilenme hakkını kullanmış ve bazı noktaların B.İ.T.'ce benimsenene ve sözleşme yapısına kavuşan ilkelere aykırı olduğunu saptamıştır. Bunlara göre Sendikalar ile Toplu Sözleşme-Grev yasalarında (No.ları: 2821 ve 2822) yer alan ve işçilerin (sendikaların) kısıtlanan temel hakları şöyle özetlenmiş bulunuyor:

- 1) Sendikal örgütlenmeye ilişkin kısıtlamalar,
- 2) Sendika yöneticisi seçilmeye getirilen kısıtlamalar,
- 3) Grev ve Lokavt yasasına göre (275 sayılı önceki yasa ile şimdiki 2822 sayılı yasa) yasadışı grev ve başvurmuş olma savıyla cezalandırılmaları.

Gennadiy N. Pospelov
**EDEBİYAT
BİLİMİ**
II

çeviren:
Yılmaz Onay

2. CİLDİ ÇIKTI

15 Ocak'tan itibaren
Tüm Kitapçılarda
Fiyatı 900 TL

YILMAZ ONAY

Şaniyeler Önemliyse;
— ÜNİVERSİTEYİ,
KOLEJLERİ kazanmak
kolay!

— TÜBİTAK'ça onanmış
matematik buluş kitabı:
AKILDAN
ÇARPMA
TEKNİĞİ çıktı.

Dr. Bahri Kaderoğlu
P.K.2 Şirinyer — İZMİR
400 Liralık posta havalesi
veya puluyla gönderilir.
Dağıtım: Yetkin Dağıtım

Yunus Yıldıırım
**SEN
BEN
SENİN**

ŞİİRLER

300 TL

İSTEME ADRESİ:
FİLİZ KİTABEVİ
Kepenek Cad.
Şenyurt Sitesi
SİVAS

miş olanların yönetici seçilmemesi (2821 sayılı yasanın 5. maddesi).

4) Sendika ve konfederasyon organlarına seçilebilmek için en az on yıl, şube organlarında ise en az bir yıl bilfiil çalışmış olmak koşulu,

5) Toplu sözleşme yapmak için o sendikanın işkolunda yüzde 10, işyerinde ise yüzde 50 oranında işçinin üyeliğinin sağlanması zorunluğudur,

6) Toplu sözleşme yapacak sendikaya, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'ndan "toplu sözleşme yapabileme yetkisi" belgesinin alınması zorunluğudur,

Aslında bizde grev yasağı çok genişletilmiş, hattâ, yasaklanmasa bile işçi kesiminin greve gitmeyeceği hizmet alanları, yasak alanına alınmıştır. Can ve mal işlerinde, itfaiye, cenaze ve tekfin hizmetleri gibi..

Batıda grev yapabilen birçok sendika üyesi, bizde bu hakkı kullanamayacaktır. Şöyle ki: 1) Banka ve noterliklerde çalışanlar, 2) Belediyelerde temizlik işlerinde görev yapanlar, 3) Denizyolları şehir hatlarında çalışanlar, 4) Tramvay ve tünel işletmesi işçileri, 5) Otobüs, Trolleybüs işletmesi işçileri, 6) Banliyö trenlerinde çalışanlar... 2822 sayılı yasanın 29. maddesi dışında 30. maddede de grev hakkını kullanamayacaklar sıralanmıştır. Bunlar:

- 1) İlaç üreten işyerleri dışındaki aşı ve serum üreten işyerleri, hastane, klinik, prevantoryum ve sanatoryum, dispensar ve eczaneler,
- 2) Eğitim ve öğretim kurumlarında, çocuk bakım yerlerinde, huzur evlerinde çalışanlar,
- 3) Mezarlıklarda görev yapanlar,
- 4) Milli Savunma Bakanlığı ile Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığına doğrudan işletilen işyerleri...

***

B.İ.T. yetkilileri, grev hakkını çok kutsal saydığı için, Türkiye'de "siyasal grev, genel grev, dayanışma grevi, iş yavaşlatma, işyerinde oturarak işi bırakmayı grev hakkının kapsamını daraltıcı nitelikte görmüşür. Ayrıca Sıkıyönetim ve Olağanüstü hal ilanıyla grev hakkının ertelenebileceği ya da tümüyle yasaklanacağı, geçici de olsa grev hakkını zedeler bulunmuştur. Bunlar dışında toplu sözleşme ve grev hakkını düzenleyen 2822 sayılı yasanın Üçüncü Kısım'ını oluşturan maddelerden Yüksek Hakem Kuruluna

Başvurma'yı düzenleyen 52., YHK'nun kuruluşunu düzenleyen 53., uyuşmazlığın incelenmesini hükme bağlayan 54. ve 55. maddeyi toplu sözleşme özgürlüğü ilkesine tümüyle aykırı görmüştür. 55. madde "YHK kararları kesindir ve Toplu İş Sözleşmesi hükmündedir" ilkesini yasa-laştırmıştır.

Sözü geçen eleştirileri içeren konularda, acaba işçi kesimi, Kurucu Meclis'te işveren kesimi kadar çıkarlarını koruyabilme çabasını göstermiş miydi? Sanmıyoruz. Bu nedenle, şimdi işçi kesimi yetkililerinin "yeni yasalar hür sendikacılık hareketini büyük ölçüde çember içine almıştır" demekle görevlerinde yeni Genel Kurula kadar rahatça kalabilmenin sendikal politikasını yürütmüş olmaktadırlar.

***

Yasalardan şikayet edenler, yasa koyucu durumunda olanların çoğunluğunu oluşturan grubun iktidarı sonucunda Çalışma Bakanı olan Sayın Kalemler bir işveren sendikasının Yüksek Danışma Konseyi toplantısında yasalarla ilgili anlayışını şöyle açıklamıştır:

"Bugün çalışma hayatı bıçak sırtı bir ortamdır. Bu nedenle bazı konularda suskun kalmayı tercih ediyoruz."

Bundan sonra ekliyor Sayın Kalemler:

"Çalışma hayatı ile ilgili bazı kanunlarda değişiklik isteniyor. Buna kimsenin hakkı yoktur. Çalışma hayatına ilişkin olarak yapılan yeni düzenlemelerde ters hiçbir husus yoktur. Mevcut düzenlemeler elbetteki 11 Eylül 1980 öncesinden farklı olacaktır. Bunları içimize sindirmek zorundayız." (17 Kasım 1974, Güneş)

Şu halde Özal iktidarı döneminde B.İ.T.'nin eleştirilerinin "haklı" görülmesi hem beklenmeyecek, hem de işçi sendikaları ve üst örgütlerinde dile getirilen şikayetleri sona erdirici idari değişiklikler, özellikle yasal iyileştirmeler yoluna girilmeyecek. Ama, görevde kalan sendikacılar yine ılımlı eleştiriler yapacak, işveren kesimi sendikacılarıyla Hacıvat-Karagöz görüntüsü verecek, yetkisiz bir sendika, 11 Eylül öncesindeki gibi birkaç işyerinde toplu sözleşme yapacak (19.11.1984 Milliyet), yeni yasal düzenleme ile bazı illerde valiler grevleri en çok bir ay yasaklayabilecek, derneklerin çalış-

malarını en çok üç ay geçici olarak durdurabileceklerdir. Hazırlanmakta olan tasarılar yine "En büyük işçi konfederasyonu"ndan saklanacak ve Kıdem Tazminatı Fonuna memurlar da katılacak.

Evli, iki çocuklu bir işçinin eline geçen aylık asgari ücret 17 bin 700 liradır. Çünkü, brüt asgari ücretinin 7.825 lirası vergi ve primlere gidiyor. Oysa en ölçülü ve kısıtlı harcama ile bir işçinin ayda gereksinime duyduğu para 36.000 - 40.000 lira arasındadır. Bilim adamlarının yaptıkları hesaplara göre Nisan 1983'deki asgari ücretin değeri, 1963 yılından yüzde 32 geride kalmıştır. Enflasyon oranı başbakanın bile söylediklerini hemen aşmaktadır. Türk parasının değeri dolar karşısında her gün gerilemektedir. Fiyatlar her hafta artan ölçüde vitrinlerde kendini göstermektedir. Geçim güçlüğü'nün bütün yükünü taşıyanlar, kirada oturup çıkarılmaları için kat sahiplerinin değişik oyunlarıyla yüz yüze gelenler, yumak yumak sorunların bunalımı içindedirler.

Sendikacıların elbette bunlarla ilgilenmesi gerekir. Ama hangileri?

***

Bizde sendikacıların çalışma alanları, dünyadakinin, özellikle Batı uygarlığını korumada kararlı memleketler sendikacılığının kullandıkları özgürlüklerin çoğundan yoksundur. Hemen eklemek gerekir:

Başta Anayasa hazırlanırken, çalışmalarına izin verilen sendikaların sayının yöneticileri, —en azından— 274 ve 275 sayılı yasalarda yer alan özgürlükleri savunmada başarılı sına verememişlerdir. Batıda çalışma sürelerini azaltma savaşımı verirken, bizim ünlü sendikacılar bu konuya hiç eğilmemişlerdir. Batılı sendikacılar ücret ve pahalılık konusunu ön planda tutar ve ona göre işçi haklarını korumada gerekeni yaparlarken bizdeki sendikacılar 1977'den bu yana gerileyen işçi ücretlerinin (rakam olarak artmış görünse de) önemli bir sorun olduğunu lafla vurgulamış, ama kamunun bu alanda desteğini sağlamaya önem vermemişlerdir.

Önümüzdeki yıl da büyük çoğunluğuyla işçilerin yoksullaşması artacağı benzetilmektedir; ama görevde kalan sendikacılar işveren kesimindeki "itibar"larını sürdüreceği ve kazançlarını koruyacaklardır. ■

1985'TE OLACAKLARI KESTİRMEK ZOR DEĞİL

■ Mahmut Tali ÖNGÖREN

1985 yılında televizyonumuzun, sinemamızın ve video alanımızın nasıl bir görünümle karşımıza çıkacağını sanıyorsunuz? Gerçekte, bu sorunun hiç de zor olmayan bir yanıtı var. İki nedenle televizyon, sinema ve video alanlarında umutlanmak boşuna... Birinci neden, devletin bu alanlarla şimdiye dek sürdürdüğü olumsuz tutumla ilgilidir. İkinci neden ise hiç kimsenin televizyona, sinemaya ve videoya kültürel açıdan yaklaşmamakta direnmesiyle ilgili...

Eskiden beri, ama özellikle 1978 yılından başlayarak sinema ile ilgili düzenleyici bir yasanın çıkması beklenmektedir. 1978 yılında hazırlanmış bir sinema yasa tasarısı, bir yıl sonra CHP hükümetinin düşmesiyle ortalıkta kaldı. Daha sonraki yıllarda ve 1984 yılının sonlarında çıkarılacağından sözedilen sinema yasa tasarılarının hemen hepsi konuya ceza ve kısıtlama bakımlarından neler getirebileceğini içeriyordu. Oysa sinemamızın "ceza" ve "kısıtlama"dan önce, "düzenleme"ye ve "desteklenme"ye gereksinimi var. Eğer 1984 yılında bir sinema yasa TBMM'den geçerse, ortalıktaki karışıklığın kaldırılacağı düşünmek boşuna olur. Bu yasa ile "nitelikli" filmlerin destekleneceği, sinemamızın ekonomik yetersizliklerini hafifletici önlemlerin alınacağı, iyi ve güzel film konularının çekilebilmesi için yapımcı-

ra parasal destek sağlanacağı da beklenemez. Hiç beklenmemesi gereken noktalardan biri de adına "denetim" denilen ağır sinema sünsürünün en azından hafiflemesi ya da kimilerinin istediği biçimde "yumuşaması"dır.

Film sansürü "hafiflese" ya da "yumuşasa" bile, yine de yapacağı bir sinema yasa ile bu "hafifleme"nin ve "yumuşama"nın da görüleceği hiç beklenmemeli... Çünkü "kuş uçurtmaması", 1985 yılının da resmi amaçları arasında bulunduğu kesinlikle söylenebilir. Öte yanda, 1985 yılında sinema yasanın TBMM'de kabulüne sıra gelebileceği de çok kuşku... 1985'de "iyi" film yapmak isteyenler, bundan önceki yıllarda da gördüğümüz gibi, ancak kendi kişisel çabaları ve binbir zorlukla, eğer fırsat bulabilirlerse, olumlu ürünlerini sergileyebilecekler... Yine geçen yıllarda gördüğümüz gibi, bu olumlu filmlerin kimileri gösterime girme olanağını bulamayacaklar, aylarca ve hatta yıllarca depolarda bekleyecekler. Sonunda halkın önüne çıkıp çıkamayacakları her dönemde büyük bir soru olarak kalacak...

GENÇ FİLMCİLERİ BEKLEYEN

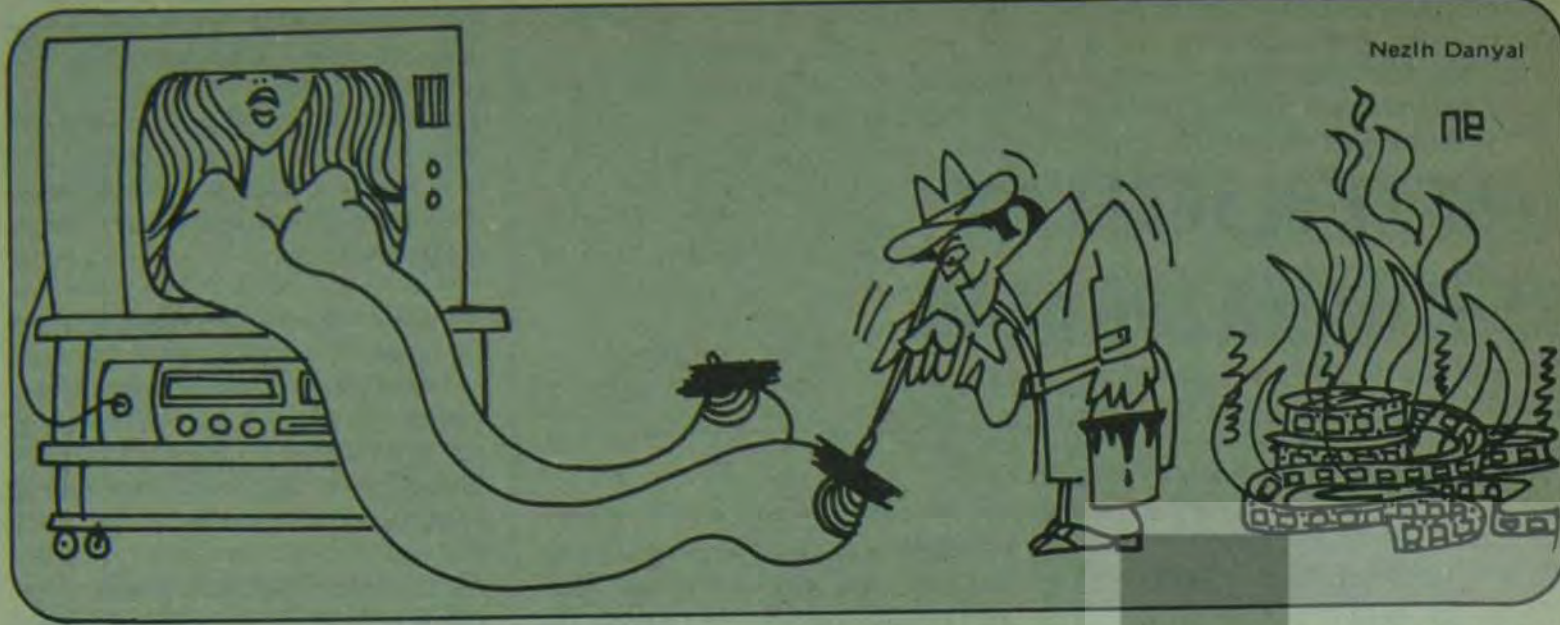
Ya yeni ve genç filmcilerimiz? Onları neler bekliyor 1985 yılında? Yeni ve genç filmcilerle karşılaşacağımızı pek sanmıyorum 1985'de. Geçmiş yıllarda da yeni yönetmenlere, yeni senaryo yazarlarına, yeni kameramanlara çok ender rastladık. Çoğunlukla eskiler kendilerini yeneden gösterebildiler. Ya da yazınımızda kendine belli bir yer edebilmiş yazarlarımız yeni "senaryocu" olarak ortaya çıktı. Doğrudan doğruya senaryo yazarlığı ile geçinebilmek pek mümkün değil sinemamızda.

Ama genç senaryocuların en azından "yardımcılık" yaptıklarını bile göremeyeceğiz önümüzdeki yıl. Yeni yönetmenlerin durumu da aynı koşulları içeriyor. Eğer bir ya da iki yeni yönetmenle tanışmamız mümkün olsa bile 1985'te onların filmlelerinin gösterime girmesi kolay kolay sağlanamayacak...

1985 yılında sinemamız açısından umutlu olabileceğimiz bir nokta var. Çok az sayıdaki yapımcı-yönetmen-senaryocu gücünü birleştirmeyi ve böyle bir gücün ekonomik desteğini de sağlamayı başaranlar, eğer sansür izin verirse ve eğer dağıtım ve gösterim ilişkileri yeterince kurulabilirse, olumlu konuları içeren dört beş filmin ortaya çıkmasını sağlayacaklardır. 1985'te böyle bir sonuçla karşılaşmamız, ilişkilerin kurulmasından ve ekonomik gücün sağlanmasından önce sinemamızdaki yaratıcı kişilerin "moral gücü"ne bağlıdır. 1985 yılında bu "moral gücü"nü oluşturacağına değgin ortada hiçbir belirti yok. İş, tümünden film yaratıcılarının bu gücü kendi çabalarıyla toparlayıp toparlayamamalarından kaynaklanacak... Kısacası, önümüzdeki yıl içinde devletin sinemaya olumlu bir el uzatmasını beklemenin bir anlamı yok... 1984 yılında TBMM'deki muhalefetin bile hazırladığı sinema yasa tasarısından hep "ceza"dan ve "kısıtlama"dan söz edildiğini görünce, 1985'de film yaratıcılarının ve emekçilerinin yine yazgılarıyla başbaşa bırakılacaklarını düşünmek zor olmasa gerektir.

VIDEOYU BEKLEYEN

1985 yılında sorunlarına çözüm getirilmeyecek bir başka alan da video ile ilgilidir. Video alanı da önce devlet tarafından düzenlenmek zorunda... 1984 yılında, devlet bu alanı düzenlemeye pek yanaşmadı. Ama bir video yasanın hazırlandığına değgin haberler çıktı. Acaba bu yasa 1985'te yürürlüğe girer mi? Yürürlüğe girse de sinema yasa tasarısında gördüğümüz gibi, video ile ilgili "yasaklar" ve "kısıtlamalar"dan geçilmeyeceği kesindir. Gerçi "video" konusunun belirli "yasaklamalar" gereksinimi olduğu yadsınmaz. Örneğin, "telef hakları" bunlardan birincisi... Ülkemizde video kulüplerince dağıtılan hiçbir yabancı film için dış kaynaklara "telef ücreti" ödenmiyor. Devletin üzerinde durduğu gibi görünen konulardan biri de bu... Ama çeşitli ekonomik açmazlarla karşı karşıya olan devle-

tin işine gelir mi, videoda gösterilecek yabancı filmler için milyonlarca lira karşılığında telif ücretini döviz olarak ödemek? Demek ki, 1985'te videoda özellikle yabancı kaynaklı filmlerle ilgili korsanlığın süreceğini kestirmek zor değildir. Ama eğer önümüzdeki yıl çıkarılabilecek bir video yasası ile, hiç olmazsa, ülke içindeki video korsanlığının önlenmesi sağlanabilir. Örneğin, yerli şirketlerin doğrudan doğruya ülke içinde videoda gösterilmek üzere hazırladıkları ürünlerin diğer video şirketlerince "kaçak" olarak yine video dağıtımına sürülmesi engellendiğinde, tecimsel bakımdan oldukça sağlıklı bir video pazarının kurulması yolunda önemli bir adım atılacaktır.

Öte yandan devlet videoda gösterilen yerli ve yabancı tüm filmleri sansür etme eğilimini 1984 yılında da inatla sürdüreceği ve arada sırada video kulüplerini basan güvenlik kuvvetleri rastgele üç dört kaseti alıp gidecekler ve bu sansürün uygulandığı görünümünü vereceklerdir. Gerçekte, evlere dağıtılan kasetleri sansür etmek mümkün değildir. Ama sanki sansür varmış görünümü yaratılmalıdır ki, video kasetlerdeki seks filmlerini engellemeye çalışıldığı sanılsın...

SİNEMA-VİDEO ÇATIŞMASI

Bu arada da videonun rekabeti karşısında filmcilerin ve sinema salonu sahiplerinin kaygıları 1985'te daha artacağı benziyor. Geçen yıllarda, bir türlü belli bir düzene giremeyen video alanının sinemaya bindirdiği darbeyi hafifletmek amacıyla özellikle filmciler başkentin yolunu aşındırarak videocuların çeşitli yollarla durdurulmalarını istemişler-

di. Bunun sonucunda kahvehane ve gazino gibi özellikle yerli film izleyicilerinin gittikleri "umuma açık yerler"deki video aygıtlarında yerli film gösterimi İçişleri Bakanlığı'nın yayınladığı bir yönetmelikle yasaklandı. Filmciler böylece en çok korktukları video gösterimini engellediklerini sandılar. Oysa söz konusu yasağın yasal bir dayanağı yoktu. İçişleri Bakanlığı'nın bir yönetmelikle istenileni sağlaması düşünülemezdi. Bu konuda bir yasanın çıkarılması gerekiyordu. Ama bir yasayla bile, gazino ve kahvehane gibi yerleri denetlemek mümkün olabilir miydi? Yanıt ortadadır. Bugün büyük kentlerin ve Anadolu'nun "umuma açık yerler"inden herhangi birinde videoda salt yerli filmler değil, seks filmleri de rahatça gösterilmekte ve bu gösterimlerin önlenmesi mümkün olmamaktadır. 1985'te de aynı uygulama sürüp gidecek, hatta belki daha da genişleyecektir.

Geçen yıllarda gördüğümüz gibi, 1985 yılında da video aygıtını eğitimin alanında kullanmanın gereği hiç duyulmayacak ve bu önemli teknolojik gelişme önümüzdeki yıllarda yozlaştırıcı bir eğlence aracı olmaktan öteye gitmeyecek... Varlıklı kesim evinde, dar gelirli ise "umuma açık yerler"de videonun olumsuz etkilerine açık bir biçimde yaşamalarını sürdürecekler ve ondan yararlanamadıklarının ayırında bile olamayacaklar... Ama arada sırada da olsa özellikle yabancı sinemanın nitelikli ürünlerini kasetlerde bulacağız. Video bir de tüm ülkede yabancı filmlere olan ilgiyi 1985'te arttıracaktır. Bugün ülkemizin ancak 8 ilindeki sinemalarda yabancı film gösteriliyor. Video sayesinde ise yabancı filmlerin tüm illere gönderilmesi mümkün oluyor. Video ile tüm

illerimize yayılması 1985'te daha da artacak olan yabancı filmlerin çoğunlukla niteliksiz ve "vurdulu kırıklı" ve "seks" konularını içeren örneklerden oluştuğunu ayrıca söylemeye hiç gerek yok. 1985 yılı, sinema ve video için üretim ve bu üretimin yarattığı etkiler bakımından en küçük bir olumlu belirti taşıyor.

Acaba 1985'te video izleyicileri arşiv yapmayı önemserler mi? Bilindiği gibi, geçen yıllarda video aygıtı sahipleri kiraladıkları kasetleri salt izlemeye alışmışlardı. Gerek bu kasetlerdeki, gerek televizyondaki beğendikleri filmleri ve izlenceleri kendi kasetlerine kayıt ederek saklamayı, böylece bir arşiv oluşturmayı ve istediklerinde de bu arşivden yararlanmayı düşünebilen video izleyicilerine pek rastlanmıyordu. Belki iki nedenden ötürü... Video piyasasında ve televizyonda saklamaya değer görülebilecek yapının çok az oluşu, bu gibi bir isteğin yaygınlaşmasını önlemişti. Ama herhalde salt tüketmeye alışkın toplumun varlıklı kesiminden arşivleme gibi kültürel bir gereksinimi duymasını beklemenin de yersiz olduğu düşünülebilir. Aynı durumun 1985 yılında da süreceği anlaşılıyor. Video kasetleri kiralarak evlerinde izleyenlerin ayrıca bir arşiv düzenlemeyi akıl edebileceklerine önümüzdeki yılda da pek rastlayamayacağız.

FEDERAL ALMANYA'DAKİ YURTTAŞLAR AÇISINDAN

Ya Avrupa'da çalışan işçilerimiz ve aileleri video ile ilgili olarak ne yapacaklar? 1983 yılında salt Batı Almanya'da oturan Türklerin yüzde 53'ünün evinde video aygıtının bulunduğu Alman kaynakları açıklamışlardı. Aynı ülkenin önde gelen gazetelerinden "Suddeutsche Zei-

tung" bu oranın 1984 yılında yüzde 88'e çıktığını açıkladı. 1983'te Batı Almanya'da video izleyen Türklerin yüzde 90'ı Türk filmlerini içeren kasetleri kiralyorlardı. 1984 yılında ise bu vatandaşlarımızın yüzde 20'sinin haftada en çok 9 film izledikleri açıklandı. Bu aşırı video izleme merakı, Almanya'daki Türkleri içine kapanmaya, çevreleriyle ilişkilerini kesmeye, yabancı çevreye uyum sağlamayı önemsememeye ve vatan özlemini video kaset ile gidermeye zorladı. Video ile içine kapanmış bu topluluktan rahatsız olan Alman yetkililer de kendi hazırladıkları eğitici kasetleri Türklere ücretsiz dağıtmaya başladılar. Bu konuda ne gibi bir sonuç aldılar? Bu sorunun yanıtı henüz belli değil... Ama en önemli soru şu: Aynı konuda Türk yetkililer ne düşünüyorlar? Bugüne dek Avrupa'daki işçilerimizle ilgili en küçük bir soruna çözüm getirememiş olan bu yetkililerin, Almanya'daki vatandaşlarımızın video sorununa eğilebilecekleri düşünülemez. Demek ki, başta Almanya olmak üzere Avrupa'nın diğer ülkelerinde yaşayan vatandaşlarımızın 1985 yılında da video ile daha çok içlerine kapanmalarını beklemekten başka çaremiz yok.

TRT'YE GELİNCE...

Şimdi gelelim, 1985 yılında TRT'nin durumuna... Bu konuda söylenecek pek fazla bir şey olmadığı sanılabilir. Ne var ki, TRT'nin özellikle televizyonla çok önemli bir amaç peşinde olduğu ve bu amacı 1985 yılında da gerçekleştirmek için dayatacağı kesindir. TRT insanımızı çok kötü bir anlayışla toplumsallaştırmak için 1975 yılından beri biçimlendiriliyordu. İşe yarayan personelin kıyımı, sansür

boyutlarını korkunç derecede aşan yayın denetimi ve yasal düzenlemeleri... Sonuca kolay ulaşamadı. Ama iş "film yakma"ya varınca, durum apaçık ortaya çıktı. Artık TRT dinleyicisinin ve seyircisinin gözünde iç politikayı dondurmuş, yurtdışında sanki başka dünyalar yokmuş düşüncesini yerleştirmiş, insanımızın en yakın çevresiyle ilişki kurmasını önlemiş ve onu tümünden bağımlı bir düzeye indirgemişti. Bu "bağımlı" ortamda kültür ve sanatın ise hiçbir işlevi kalmadı. TRT'nin yarattığı ortamda insan düşünmez, aklını kullanmaz ve hemen hemen kımıldamaz. Sonuçta da kendisine ne verilirse, onu kabul eder ve boyun eğer. Kişiliği yoktur, olmaz. Salt izlediği sesleri ve görüntüleri başından sonuna dek gözler, ama gözlemez. Kendisine ne verilirse onu kabul eder. Bu nedenle de 1985 yılında TRT'den onun iyiliği için ne buyrulacaksa onunla yetinecek ve daha fazlasını ya da daha ötesini ıslanmayacaktır.

"Herkes TRT'yi izlemiyor ki..." ya da "TRT'yi her izleyen böyle değil..." diyenler çıkacaktır. Hattâ, "TRT'yi hiç izlemeyenler de var." denilebilir. Bu sözlerle hiç kulak asmamak gerekir. Öte yanda, şöyle diyenlere de rastlanıyor: "Efendim, TRT hakkında söylediklerinize katılıyorum. Ama öyle topluluklar var ki, TRT'yi izlememelerine karşın, sanki TRT'yi sürekli izliyorlarmış gibi kötü biçimde toplumsallaşmışlar." Bu gözlemi ileri sürenler de ülkemizdeki kötü toplumsallaşmayı anlamamışlar demektir.

Türkiye'de gerçekten herkes TRT'yi izlemiyor. TRT'yi her izleyen de onun etkisi altında kalmıyor. Ama TRT'yi izleyen büyük bir çoğunluk

var ve bu büyük çoğunluk onun etkisinde... Sorun da burada. Bunu TRT de biliyor, TRT'yi yönlendirilenler de... Onun için de TRT kötü yönlendiriliyor, TRT'yi izleyenlerin tek yönlü düşünmesi sağlanıyor. 1985 yılında da aynı yol izlenecek. Peki ya TRT hakkında söylediklerimize katılıp da TRT'yi hiç izlemeyenlerin sanki TRT'yi izliyormuş gibi etkilendiklerini belirtenlere ne diyeceğiz? Ülkemizde kötü toplumsallaşma elbette salt TRT ile sağlanmıyor. Geçmiş yıllarda görüldüğü gibi bu konuda her alanda çalışılıyor. Ama en başta TRT var. Ne var ki, TRT'yi izlemeyenler, TRT dışındaki iletişim araçlarının etkisi altında kalsalar da aynı biçimde kötü toplumsallaşıyorlar. Ayrıca, TRT'nin etkisi altında kalanların dolaylı etkisinden de kurtulamıyorlar. Kötu toplumsallaştırma planı böylece her alanda uygulanıyor. 1985'te de aynı çizgi izlenecek... Kuşkunuz olmasın!

Bu nedenle de, 1985 yılında sinemamızın, video alanının ve TRT'nin yapacaklarını kestirmek hiç de zor değil...

KARTAL SANAT İŞLİĞİ TİYATROSU

İstanbul'un Kartal İlçesinde, 2 yıla yakın bir süredir sanatsal "çalınamada" bulunan Kartal Sanat İşliği Tiyatrosu çalışmalarını sürdürüyor.

Topluluk, 4 Kasım 1984'ten başlayarak, "MASAL" isimli çocuk oyununu, 23 Kasım 1984'den başlayarak da, "VUR BİR MASTİKA" isimli kabare oyununu, her hafta cuma ve pazar günleri, Kartal Belediye sinemasında başarıyla sergilemeye devam ediyor.

İsmail Işılsoy'un yönettiği oyunların müziklerini, Şebnem ve Tugay Başar hazırlıyor.

Kartal Sanat İşliği Tiyatrosu, geniş toplum kesimlerinin, özeldede Kartal ilçesi insanının, giderek sanatsızlaşmakta olan yabancılaştırmış hayatını gözönünde tutarak, oyun sergilemelerinin yanı sıra, diğer sanat dallarında da çaba göstererek, giderek yoğunlaşacak ve kitleselleşerek yaşanacak bir sanatsal etkinlik amaçlamaktadır.

YENİ ŞAFAK KİTAPBEVİ ve DAĞITIM

KÜLTÜR HİZMETİ
Kitapta %20 İndirim

- Yardımcı Ders Kitapları
- Ders kitapları
- Bilimsel - Sanatsal yayınlar
- Süreli yayınlar

SÖREKLİ İNDİRİM

Dergilerde %10 indirim

%25 İndirimli Bölüm

Adres: Muvakıthane Cad.

No : 30 - Kat: 2

Kadıköy/İstanbul

SERĞİ KİTAPBEVİ

- İlk, orta, yüksek öğrenim ders kitapları
- Bilimsel - sanatsal yayınlar
- Süreli yayınlar
- Kırtasiye gereçleri

HİZMETİNİZDE

Adres: Birinci Beyler Sokak.

Uğur Pasajı 10/B

Tel: 13 72 22 - İZMİR

"DÜNYANIN KADERİ"

TÜRKİYE'NİN KADERSİZLİĞİ

■ Haldun ARMAĞAN

Sinema sanatını, çağdaş toplumsal bir sorunu işlemek ya da kitleleri yaklaştıran bir felaket karşısında uyarmak amacıyla kullanan yönetmenler/oyuncular, apayrı ve saygın bir konumda incelenmeli; sorumluluk duyan tavırlarıyla verdikleri ürünler, bir başka açıdan yorumlanabilmeli. Anlatım biçimi ile içeriği çok güzel bütünleştiren örneklerin yanı sıra; salt "anlattığı" ile önem kazanan filmlerin de, gereken ilgiyi görmesine inandığım için, bu giriş yapma zorluğunu duyumsadım.

Somutlaştırırsak; Gökova termik santrali ile ilgili tartışmaların yoğun olduğu, nükleer santraller için de üç ülke ile pazarlığın sürdüğü bir sırada gösterime girdi, "Dünyanın Kaderi/The China Syndrome". Böylece, James Bridges'in 1980'de yaptığı "Şehir Kovboyu/Urban Cowboy"u iki yıl önce, 1979'da yaptığı "The China Syndrome"u ise 1984'ün sonlarında izlemiş olduk. Ancak film dışalmalarının bu yanlış, ilginç bir rastlantıyı beraberinde getirerek; çok doğru bir sonuca yol açtı: "Dünyanın Kaderi", özellikle ayarlanıp, zamanlaması yapılmışçasına, Türkiye için en uygun zamanda gösterime girdi. Dahası, filmin anlattığı biçiminden çok çok öteye geçti.

Bir TV muhabiri, kameramanı ve yardımcıları, ABD'nin California bölgesinde özel bir kuruluşa ait nükleer santralle ilgili izlenimlere hazırlanmaya çalışırken, santraldaki bir kazaya tanık olurlar. Yöneticilerin "basit bir arıza" olarak tanımladıkları bu olayın, hiç de basit olmadığı, çalışanların ve özellikle mühendis Jack Godell'in telaşından anlaşılmaktadır. Godell, geçiştirilmeye çalışılan olayın daha büyük bir yıkıma neden olacağını sezinlemekte gecikmeyecek; öte yandan, kameraman da, gizlice çektiği "nükleer santraldaki kaza" filminin yayınlanmaması—daha doğrusu engellenmesi—üzerine, olayın peşini bırakmayacaktır. James Bridges, bu çerçevede kurduğu

izleği işlerken, Amerikan sinemasının serüven sinemasının kalıplarını kullanır: "Güzel" muhabir Kimberley Wells, (Jane Fonda) önceleri önemsemediği olayın içine ister-istemez bulaşacak; kameraman Richard (Michael Douglas) bir anda olayın tüm boyutlarını ortaya çıkaracak; mühendis Jack da (Jack Lemmon) evlenmeyecek denli bağlı olduğu bu santraldaki tehlikeyi ayırmsayınca; tek başına, bütün kuruluşun "hakkından gelme" yolunu seçecektir. Ancak, Bridges, bilinçli ve sorumlu anlayışını bu kalıplara işlemesini bilir. Santralla ilgili düzmece raporlar verilmesini sağlayan yöneticiler, ABD'den Çin'e dek radyasyon etkisi görülebilecek kazanın, her an yaşanabileceğinin farkındadır. Enerji santralının açılışı gecikmesin diye, birtakım bölümler adeta, "Allah'a emanet" edilerek devreye sokulduğu için; sarsıntılar büyük bir felaketin habercisi olduğu halde, onarım yoluna gidilmez. Yönetim kurulu, "hiçbir tehlikenin söz konusu olmadığı, santralin bir 16 yıl daha aksamadan çalışacağı" yolunda basına açıklamalar yapar. (Onarım için santral durdurulursa, her boş gün için uğranan zarar, nasıl karşılanacaktır sonra?) Bridges, tehlikeyi TV ekranından tüm Amerika'ya haykırmak isteyen Jack Godell'in, "vurucu timler" tarafından öldürülmesinin hemen ardından, gazetecilere "her şey normal, tehlike yoktur" şeklinde açıklama yapan nükleer santral müdürü sahnesiyle, çok boyutlu, çok çağrışımlı bir tablo çizer.

Bilimsel olarak da anlattıkları tümüyle doğru olan, "Dünyanın Kaderi", başta da vurguladığım gibi, çok "anlamlı" bir zamanda gösterildi, Türkiye'de... Bilim-kurgu bile, belki bu denli etkileyici olmazdı. Oysa anlattıklarının tıpatıp gerçeğe uyması, dahası, filmin ABD'de gösterime girmesinden kısa bir süre sonra, filmin konusuna çok benzeyen bir kazanın Harrisburg'daki nükleer

enerji santralında meydana gelmesi; bizim açımızdan bu filmin önemini bir kat daha artırıyor.

Gökova'da kurulması planlanan termik santralin, önu alınmaz bir çevre felaketine yol açacağı gerçeği karşısında, "işbilir" yöneticilerin yaklaşımı, yaptıkları açıklamalar düşünülürse; "Dünyanın Kaderi"nin Türkçe uyarlaması, hemen her gün çevriliyor (Nükleer santrallerin yapımı da planlandığına göre, daha da çevrilmeye devam edecek!). Çevre kirliliği, doğanın yok edilmesine duyulan tepkiye, "cahillik etmeyin" yanıtı alınıyor. Gökova'nın turizm açısından benzeri bulunmayan bir belde olması gerçeği karşısında ise, "hem ağlarım, hem yaparım" türküsü söylenerek; doğal güzellikler ve turizm, enerji uğruna "feda ediliyor". Çevreye yapacağı felaketi pekâla bilen; ancak inatlaşmayı, demokratikleşmeye tercih eden, "cahil olmayan yönetici"; inandırıcı olma çabasıyla, "Gökova'dan arazi satın alıp, yerleşmekten" söz ediyor ve ekliyor: "Tabii, Gökovalılar bana toprak satarsa"...

Bilim ve Sanat'ın Aralık sayısında Gökova ile ilgili ilginç yazılar ve bilgiler yer alıyordu. Santralin tüm orman varlığını yok edeceği; deniz yapısında karakter değişikliğine neden olacağı bütün bunlara karşılık, Gökova santralının Türkiye'de üretilen toplam elektrik enerjisinin yüzde beşini üreteceğini okuyunca, dehşete kapılmamak olanaksız... Üstelik, söz konusu olan bir termik santral ve kükürtdioksitin asitleşmesiyle meydana gelecek doğa kirliliği. Türkiye'nin "kadersizliği" asıl bundan sonrasında; Gökova olayında, yöre halkının en haklı isteklerini ve gösterdikleri tepkiyi "cahillik" biçiminde değerlendirenlerin, "kim ne derse desin, oraya o santral kurulacak" diyenlerin; yarın, nükleer santraller konusu daha da gündelik kazandığında, nasıl davranacaklarını kestirmek, o denli güç olmasa gerek.

"Dünyanın Kaderi" filminin ben-de ilk anda çağrıştırdıkları bunlar oldu. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası, nükleer tehlikenin yanı sıra, insanın kendisiyle insanlığı yok edebileceğini anımsatan, uyarıcı, sayıca az; ama çok değerli filmler yapıldı. Nükleer bir savaştan sonra insanlığın yok oluşunu ve hayatta kalabilen son insan soyunun dramını anlatan, "Kumsalda/On the Beach" (Stanley Kramer—1959); John Boor-

man'ın "Dönüşü Olmayan Yol/Po-Int Blank" (1967) filmi; Stanley Kubrick'in "özgür dünyayı", komünistlerin elinden kurtarmaya çalışarak büyük bir felakete yol açan, çılgın bir Amerikalı generali anlattığı "Doktor Garipaşk" ya da diğer adıyla "Kaygılarımdan sıyrılıp, bomba sevmeyi nasıl öğrendim" (1964) adlı filmi; François Truffaut'un unutulmaz bilim-kurgu çalışması: "Fahrenheit 451." Truffaut, 1966'da yaptığı bu filmde, kitapların cayır cayır yakıldığı, kitap okuyanların birer birer yakalandığı bir düzene anlatır. Bu filmler, tipki "Dünyanın Kaderi" gibi, biçemlerinin yanı sıra, özellikle anlattıkları, verdikleri mesajlar ile ön plana çıkarak sinema tarihinde saygın bir yer ediniyorlar. Kitleleri, düşlemselliğin sınır tanımazlığı içinde, "pembe bir dünya" sunarak, mutlu etmek yerine; sorumluluk duyarak, insanlığın uğrayabileceği felaketler konusunda uyarmayı yeğledikleri için...

Bizde nükleer santrallerin kurulması çalışmaları "hababam" hızla sürerken; Avusturya'da, kamuoyunun tepkisiyle, kurulmuş santral, yapılan bir halkoylaması sonucu kapanıyor. Federal Almanya'da ömrünü tamamlamış bir nükleer santralin nasıl ortadan kaldırılacağı, nükleer artıkların ne şekilde yok edileceği hâlâ araştırılıyor. Filipinler'de nükleer santralin yarattığı tehlikeler önlenemez boyuta varınca, kapatılmasına karar veriliyor; ancak "patlamaya hazır bir bomba" gibi duran santralin, ortadan kaldırılmasının yapılmasından daha güç olduğu anlaşılıyor... Örnekleri çoğaltmak olası; ama durumun korkunçluğunu vurgulamaktan öte bir işe yarayacağını sanmıyorum. Çünkü Türkiye'nin "kadersizliği", bu tehlikeleri dile getirenlere, yöneticilerden gelen "cahillik" suçlamasının yanı sıra; santrallara karşı çıkmanın "batı hayranlığından başka bir şey olmadığını" söyleyebilen aydınlarla (!) sahip olmasından kaynaklanıyor.

Film dışalmaları, California'da radyasyon etkisi altında kalarak, kaçınılmaz ölüme bekleyen bir aileyi anlatan "Testament" ile Mike Nichols'un, Oklahama Nükleer santralındaki tehlikeyi, basına haber vermek üzereyken öldürülen Karen Silkwood'un 1974 yılındaki gerçek öyküsünü konu edindiği "Silkwood" filmlerini de, Türkiye'de gösterime sokarlarsa, kendi alanlarında paylarına düşeni yapmış olacaklar. ■

MUSTAFA NECATİ'Yİ ANIYORUZ

1925/28 arasında Millî Eğitim Bakanlığı yapan Mustafa Necati Bey, 1 Ocak 1929 günü, ülke düzeyinde yeni harflerle okuma yazma seferberliğini başlatacağı gün öldü.

Necati Bey, 1894'de İzmir'de doğdu. Hukuk Mektebini bitirdikten sonra avukatlık ve öğretmenlik yaptı. 14 Mayıs 1919 günü, halkı ertesi günü başlayacak Yunan işgaline karşı direnişe çağırdı. Çıkarıldığı "İzmir'e Doğru" gazetesi ve başlattığı çete savaşı ile, halkı Kurtuluş Savaşına katılmaya çağırdı. 1920'de Saruhan Milletvekili olarak Meclis'e girdi. Bayındırlık ve Ulaştırma, Adalet Bakanlıklarından sonra, 20 Aralık 1925 tarihinde Millî Eğitim Bakanlığına getirildi. Bu son görevi, öldüğü güne kadar sürdürdü.

Necati Bey'in, Millî Eğitimimize katkılarını şöyle sıralayabiliriz: 1) Millî Eğitim Örgütünün yasal bir dayanağa göre yeniden ve kalıcı bir biçimde kurulması, 2) Bakanlığa danışmanlık edecek Talim ve Terbiye Kurulu, Dil Kurulu (Dil Heyeti), Güzel Sanatlar Kurulu (Sanayiî Nefise Encümeni) Eğitim Müzesi gibi önemli birimleri kurması, 3) Öğretmenliği, Millî Eğitim hizmetlerinin temeli kabul ettirmesi, mesleksi saygınlığı sağlaması, 4) Öğretmen yetiştirme kurumları geliştirilmesi ve yenilerinin eklenmesi, 5) Viyana Yüksek Pedagoji Enstitüsüne öğrenci göndererek ve Gazi Eğitim Enstitüsünde "Pedagoji Bölümü" açarak, çağdaş pedagojinin yolunu açması, 6) Çağdaş ilkelere dayalı bir "İlkokul Programı" (1926) hazırlanması.. vb.

Ölümünün yıldönümünde O'nu saygı ile anıyor, öğretmenlerin O'nun hakkındaki izlenimleri ile, kendisini genç öğretmenlere ve aydınlara tanıtıyoruz.

BİR KÖY ÖĞRETMENİ MUSTAFA NECATİ'Yİ ANLATIYOR*

".. Böbreklerimden çok rahatsızdım. Bir kağıt ile ve zorlukla Kayseri'ye, oradan da hemen, o günlerde henüz gelmiş olan trenle Ankara'ya gittim. Ulus'da, şimdiki İşhanının bulunduğu yerdeki Bakanlık Binasını, sorarak buldum. Yapımın, arka kapısı önündeki küçük bahçede bir tahta sıraya iliştim. Sancılardan kıvranıyordum, ne yapacağımı bilemiyordum.

O sırada bir araba geldi, içinden iki kişi çıktı, bunlardan biri bana sordu!

— Siz kimsiniz?

— Muallimim...

— Muallim burada oturmaz, dedi.

Ben, yasak olduğunu sanarak ayağa kalkarken büyük bir acı duyuyordum. Konuşan kişi:

Hem de hasta muallim! dedi. Bu iki kişi kolumdan tutarak beni içeriye götürdüler, bir koltuğa oturtular. Benim-

le ilgilenen bu kişi, meğer Bakan Mustafa Necati imiş. Çay getirttikten sonra durumumu sordu. Saymanlık müdürünü çağırttı, bana para getirmesini söyledi.

— Teşekkür ederim, param var, dedim.
— Biliyorum, dedi.

Saymanlık müdürü para getirdi. O arada demiryollarına telefon edildiğini öğrendim. Yataklıda yer ayırtmışlar. Bunlar anladım ki, beni İstanbul'a hastaneye gönderiyorlar. Bu arada yazılmış bir mektubu bana verirken de:

— Bunu İstanbul'da Cerrahpaşa Hastanesi Başhekimine vereceksin, dedi.

Arabasıyla beni İstasyona gönderdi. Orada beni aldılar, yataklıda ayrılan yerime yerleştirdiler. Bir demiryolu görevlisi, ne gereksinmem olursa kendisine bildirmemi söyledi.

Bunlar olurken sanki böbreklerimdeki sancular kesilmişti. Trendeki yerimde, bu düşleyemeyeceğim ilgi ve tutuştan, sevinçimden ağlıyordum.

İstanbul'a varınca, beni karşılayan birisi Cerrahpaşa Hastanesine götürdü, başhekimine tanıttı. Bakanımın mektubunu başhekimime verdim, okuduktan sonra "hiç kaygılanma, ameliyatın yapılacak, kurtulacaksınız" dedi. Beni çok temiz bir yatağa yatırdılar. Ameliyatın ertesi günü, başhekim elindeki bir telle beni sormaya geldi; anladım ki, Bakanımın durumumu sormuş. Hastaneden çıkınca Ankara'ya geldim. Yine Bakanlığın o kapısında beklerken Necati Bey geldi. Bu kez ayakta ve sağlam idim. Beni görünce gülmeye başladı. "Geçmiş olsun" dedi, elimden tuttu, odasına götürdü, oturttu.

— Seni artık kente alalım, böbreğin tek kalmış, dedi.

— Teşekkür ederim Efendim, sizin ülkenüz köydür, ben de köyde çalışacağım.

— Kentte de gereklisin, ya sağlığını bir terslik olursa?

— Ne olursa olsun, köyümde çalışacağım. dedim.

— Öyleyse ufak bir rahatsızlığın olursa, doğruca bana geleceksin, dedi."

* Şarkışla'lı Başöğretmen Cengiz'den aktarılan Rauf İnan, Mustafa Necati. Türkiye İş Bankası Y. 1980, . 25-27.

Macar Filmleri Haftası Dolayısıyla MACAR SİNEMASIYLA BİR SELAMLAŞMA

■ Yasemin ÇONGAR

Her yerde koyu, koygun bir yeşil. Karanlık. Islaklığı seziyorum. Ama nasıl? Yağmur mu yağmış? Sabah mı yaklaşıyor? Yeşilliğin içinde bir karaltı. Yeşilliğin içinde birkaç karaltı. Uç kişiler. Yoksa başkaları da mı var? Biraz içki. "Hem de gerçek rum." Karaltıları ısıtıyor. Biraz da yüreklendiriyor belki. Bir bıçak. "Çok sevdim. İki tane aldım." Yeşilce karanlığın içinde bıçağın sırtı parlak, soğuk, buz gibi. Sonra birden, "Geliyorlar". Yıl 1918. "Herkes yerine". Rum şişesi. Bıçak? Burası İtalyan cephesi. Macarlar İtalyan askerlerini bekliyor. Bıçak? O da yerine. "Geliyorlar."

Sahne değişir... Ne olacağı bellidir zaten. Ölümün kendisini görmese de bıçağı gördük, sabaha karşı bekleyiş ve bir şişe rumla ısınan askerleri. Savaşı duyumsamaya yerterlidir bu.

BALINT FABIAN TANRIYLA KARŞILAŞIYOR

68 yaşındaki usta yönetmen Zoltan Fabri'nin "Balint Fabian Tanrıyla Karşılaşıyor" adlı yapıtı, Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarında bir sabah, Macar askerlerinin cephe de İtalyan askerlerini beklemesiyle başlıyor. Daha sonra film boyunca, o bekleyiş yaşamış bir adamın, Balint Fabian'ın bireysel ve toplumsal boyutlarda büyük değişimlerle dolu yaşamını izliyoruz. Zoltan Fabri'nin, yazar Jozsef Balazs'ın romanından esinlenerek Macarlar'la başlattığı üçlemenin ikinci yapıtı olan bu filmde, bir katolik papazın kocası savaşmaya gitmiş bir kadınla ilişkisi kurmasından, köyde en büyük toprak ağası durumundaki baronun devrimcileri asılmaktan kurtarmayı kabul edip, onları köye at arabasının arkasında sürükleyerek

getirmesine dek pek çok şaşırtıcı, kimileyin insanı nefes nefese bırakıp kimileyin gözyaşı döktürebilecek denli duygusal yönü ağır basabilecek olaylar dile getiriliyor. Ancak Fabri'nin hiçbir abartıya olanak tanımayan, katıksız gerçekçilik süzgecinde olayların verilmiş biçimi, melodramlardan, savsözcü siyasal sinemaya kadar belli oranlarda duygu sömürsü gerçekleştirerek etkili olmayı başaran filmlerle bilinçli bir savaşım içine giriyor sanki.

Fabri'nin görüntülerinde, insanlarında, konuşmalarında, bağırtsız, doğal, alabildiğine yoğun ama sivri olmayan bir şey aklımızı, yüreğimizi çeliyor. Herhangi bir olayın önemini, üzerine konulan bir işaretle vurgulamak yerine, özünde taşıdığı doğal vurguyu ortaya koyarak, izleyicinin film içinde yerini almasını, düşünmesini sağlayarak dile getiriyor Fabri. İnsanın midisini gözlerini, kulaklarını —yani duyarlarını—, incitmek yerine, beynini, bilincini uyarak veriyor çirkinlikleri. Koltuğunuzda oturup, "Ağlat beni" dercesine "arabesk" bir yaklaşımla filmi izliyorsanız sizi belki de pek doyumamayacak, ama Fabri'nin yarattığı dünyada, savaşın, eşitsizliklerin, yalnızlıkların, ölümün, öldürmenin tüm çirkinliğiyle ortaya koyuşundan gerekli algılamayı yapabiliyorsanız çok şey söyleyen bir yapıt çıkıyor ortaya. Baronun arabasına bağlı devrimci köylülerin, arkadaşları Balint'in sürdüğü atların arkasından sürüklenmesi sahnesinde, son derece doğal ve gerçek, ama hiç de öyle "bakmaya dayanılmaz" olmayan bir eziyet çekiyor insanlar. Asılmaktan kurtulan bir devrimcinin, tüm bu eziyetten sonra barona, yaşamı için teşekkür etmesi gerekli mesajı en etkili biçimde ulaştırıyor zaten. Eşitsizliğin varlığını anlatırken, "ro-

mantik" yorumlara hiç gerek kalmadan, gerçekçi yaklaşım başarıyla yerine getiriyor ödevini.

Filmin duru, can yakmayan, dengeli ve tüm öğeleri ayarında anlatımı içinde biçim alan olayları tek başına incelediğimizde, ortaya bir umutsuzluk tablosunun çıkması çok doğal karşılanmalı. Savaşla başlayan film, Balint Fabian'ın oğullarının cinayet işlemesiyle, karısının delirmesiyle, yalnızlıkla, devrimin başarısızlığa uğramasıyla, eşitsizliklerin, öldürmelerin sürmesiyle gelişerek, bir intiharla noktalanıyor. Ayırıcı bir incelemede, ele aldığı zaman biriminin gerçeğine uygun biçimde umutsuz olan film, bütünselliği içinde umudu her an yaşatan bir yapıt olma özelliği kazanıyor. Balint Fabian'ın mezar taşına baktığımız son sahnede, izleyenlerin dudaklarında bir gülümseme, gözlerinde bir parlaklık olduğuna inanıyorum ben. İnsan, barış, yaşam sevgisi, uğradığı tüm haksızlıklara karşın bir gün mutlaka zafere ulaşacaktır. Anlatımla Fabri, "Bir gün mutlaka" dedirtecek umudu, iyimserliği aşıyor insana.

6 KONCZ: Sinema diğer sanatlar gibi, bir yaşamı dönüştürme olayıdır. Fabri gibi sinemacıların filmlerinde yarattıkları dünyada yaşamaktır biz oyunculara düşen.

Filmde belki de, sonradan vurgulanma özelliği taşıyan tek olay, başlağıta izlemediğimiz öldürme sahnesi. Macarların bekledikleri İtalyan askerlerinin gelmesiyle olup biteni ifkiri sezinlemede yetiniyoruz. Ancak daha sonra, filmin başkişisi Balint'in belleğinde kalıcılığı için, bir bıçağın karna saplanışını, fıskıran kanları, ölü bir elin düşerek suyun içinde kaybolmasını birkaç kez görüyoruz. Çünkü öldürdüğü İtalyan eskerinin yüzü aklına yerleşip kalıyor Balint'in. O an'ı, o yüzü her an, her olayla bütünleştiriyor, çağırıştırıyor. Ve bunun baskısı altında yaşamı, insanı sorgulamaya başlıyor. "Niçin öldürüyoruz" diyor, "Niçin adalet hep silahlı olandan yana işliyor?" Savaşın,

öldürmekten nefret ediyor Balint ve ölüm bırakmıyor peşini.. "Niçin yaşama geliyoruz, ev yapmak, soğan yetiştirmek, askere gidip savaş etmek, insan öldürmek için mi?" Eğer bunun içinse gerçekten, "Yaradılış" felsefesinin özünde bir saçmalık olmalı" diyor Balint. Sorularına bir yanıt vermesi, kendisini, yaradılış savunması için Tanrıyı arıyor. Ama boşuna. "Tanrıyla karşılaşacağım" diyor herkese. Tanrı oralı olmuyor. Ve Noel gecesi, ayın söyleyen kalabalığın içinde boşuna beklediğini anlayan Balint, gidiyor, kilisenin çanına asıyor kendini.

Macarlar'dan sonra doğayı, insanı kullanımındaki ustalık, diyalektik maddeci tarih anlayışı ve gerçekçi yorumu ile Fabri, "gerçek budur" yollu sloganlar atmak yerine, etkisini perde dışında da sürdüren bir düşünme süreci başlatarak noktıyor sorular dolu yapıtını.

MACAR SİNEMACILARIYLA BİRLİKTE

Bir önceki gece, bir Macar köyünde Balint Fabian'la birlikteydim. Şimdi Ankara'da sabah. Bir otel odasında, Balint Fabian'ı oynayan Gabor Koncz, karşımda koyu yeşil gözlerini bana dikmiş oturuyor. Yanımızda, Macar genç kuşak yönetmenlerinden Peter Fabry ile Kültür Bakanlığı temsilcisi Istvan Krastel de var. Macar sineması üstüne söyleşimize, beni çok etkileyen iki Fabri yapıtı "Macarlar" ve "Balınc Fabian'ın Tanrıyla Karşılaşması"ndan yola çıkarak başlamadan edemiyorum. Hele karşımda iki filmin de baş oyuncusu Gabor Koncz varken.

★ Sayın Koncz, "Macarlar" ve "Balint Fabian" filmlerinin en önemli ortak özelliği nesnel bir tarih anlayışının, katıksız gerçekçi bir anlatımla dile getirilmesi sanırım. Bu gerçekçiliğe, bir oyuncu olarak sizin de büyük katkınız olduğunu görüyoruz. Öylesine abartısız, dengeli bir yorum nasıl çıkıyor ortaya?

KONCZ: Gerçekten de öyle. Bu iki filmin en önemli özellikleri gerçekçi olmaları. Başka türlü de olamazdı zaten. Oyunculuk yaşamımda çok önemli yeri olan her iki filmde de ben, babamın, büyükbabamın yaşamlarını oynuyorum. Babam da savaşmış ve sonra "deli" olmuş. Fabri'nin çizdiği bu tarihsel çerçeve içinde, savaşın acımasızlığını, babamı delirten koşulları algı-

GABOR KONCZ: Zoltan Fabri'nin "Balint Fabian Tanrıyla karşılaşıyor" yapıtında Balint Fabian rolünde.

lamamak olanaksız. Aynı koşullar yaratılınca, bu iki filmde oyuncu olarak bana düşen görev, yaşamı yoğun biçimde yeniden yaşamaktan ibaretti. Öyle de yaptım ve ortaya pürüzsüz bir gerçekçilik çıktı.

★ Öyleyse, oyuncu olarak rol yapmanın ötesinde, bir yerde filmdeki yaşamla bütünleşiyor, doğrudan bir katılım gerçekleştiriyorsunuz...

KONCZ: Evet. Aynen öyle. Bu çok önemli. Macaristan'da oyuncu, filme kendinden bir şeyler katmak, etkin biçimde katılmak zorundadır. Sinema diğer sanatlar gibi, belki daha da çok, bir yaşamı dönüştürme olayıdır. Özellikle Fabri gibi büyük sinemacıların filmlerinde yeni bir dünya yaratıyorlar. O dünya içinde yaşamak oluyor biz oyunculara düşen. Kendimizden çok şey katarak yaşamak.

★ Peki, bu sözünü ettiğiniz katılım olayını gerçekleştirebilmek için, oyuncularla da belli bir tarih bilincinin yanısıra estetik birikim olması gerekmez mi?

KONCZ: Kuşkusuz gerekir. Ama bizim toplumumuzda bu zaten kendiliğinden olan bir şey. Eğitimle, yaşamla gelen, her oyuncunun içinde olan bir değer. Sonradan değil, temelden eğitim ve yaşam anlayışından kaynaklanan bir güdüyle, oyuncular yaratıcı insanlar olarak yetişiyorlar.

★ Gerek "Macarlar" da, gerekse "Balint Fabian" da diyalektik bir ta-

rih yorumunun, ulaşılması güç bir nesnellikle yapılması da dikkat çekiyor. Örneğin. "Macarlar" da hiç unutmadığım bir sahne var benim. Bir Alman askeri bir Macar'ı tam vuracakken, duruyor, b-hıyor, vuramıyor ve kaçıyor. Ve diğer bir Alman askeri tarafından öldürülüyor. Burada, Almanlar'ı salt "katil ya da faşist" sıfatlarıyla niteleyen bir önyargısı yok Fabri'nin. Suçlamıyor, nesnel biçimde değerlendiriyor. Özellikle tarihsel filmlerde güç olan böyle bir nesnellik nasıl kurtarılıyor?

KONCZ: Biz sürekli gelişen, kendini yenileyen, araştıran, doğruyu arayan bir toplumuz. Sinemamız da öyle. Macarlar filmi 10 yıl önce çekseydi, belki Fabri de o Alman askerine ateş ettirir, katil damgası vururdu. Ama o da topluma koşut olarak, belli bir gelişim gösterdi. Olaylara barışçı, nesnel bakmayı öğrendik hepimiz, öğrenmeye çalışıyoruz. Önemli olan savaktır. Savaşını kuruyoruz. Almanları değil. Önyargıları yenmek güç olsa da gerekli, bunu başarmaya çalışıyoruz.

★ Öyleyse, sinema anlayışınız tarih bilinci ve toplumsal değerleriniz ile etkileşim içinde hızlı bir biçimde gelişiyor. Bunu sağlamak her zaman pek kolay olmasa gerek. Siz nasıl başardınız? (Burada genç yönetmen Peter Fabry karışıyor söze.)

FABRY: Macaristan'da 50'li yılların sonundan beri bir demokratikleşme süreci yaşanıyor. Anlayışlar değişiyor. Toplum ilerliyor. Film sanatının herşeyden önce, temelde özgür bir ortama gereksinmesi var. Bizde bu ortama ve artık belli kurallara bağlı olma durumunda değiliz. Artık Almanlara gözü bağlı

bir suçlamayla yaklaşmamızı gerektirecek ulusal bağımlılıklarımız yok. Özgürüz ve özgürce yapıyoruz sinemamızı.

★ *Özgür Ortam?..*

KONCZ: Elbette, özgür ortam ve eğitimle gelen estetik birikim. Bu ikisinin oluşturduğu temel varsa, halkın sorunlarıyla ilintili gereksinimler çıkıyor ortaya. Sinema halktan kopuk değil. Bu gereksinimleri gidermeye çalışırken, halk etkileşim içinde geliyor. Yükseliyor.

★ *Peki bu estetik birikim nasıl oluşturuluyor? Özgür bir ortamda üretim yapılmasına karşın bazı ülkelerin sinemaları Macar sinemasının düzeyine ulaşamıyor. Başarıda özgür ortamla birlikte önemli payı olan halkın estetik eğitimi nasıl gerçekleşiyor?*

KONCZ: Normal koşullarda oluyor. Sinema halkı eğitiliyor. Eğitilen halk da sinemayı geliştiriyor. Bir de tüketim toplumu olmamız büyük etken burada. Bizde Hollywood sineması gibi, kaleler, gemiler yapıp sonra yakıp yıkarak "Kleopatra" türü filmler çekecek para yok. Böyle olunca, köylere, evlerin içine giriyor kamera. İnsana yaklaşıyor. İnsanın asıl öge olduğu yapıtlar da her zaman gerçekçi, insancıl oluyor.

★ *"Paramız yok" dediniz. Oysa ben notlarıma bakıyorum. Özellikle Türkiye ile karşılaştırılınca sinemanız çok zengin denilebilir. Ülkenizde toplam 320 sinema klübü, 4 bin kültür evi var. Sanatın yaygınlaştırılabilmesi için büyük paralar harcanıyor. Böyle olunca acaba, kaleler ya-*

pıp yıkmaya para harcamamak bir yeğleme, bir seçim sonucu olmuyor mu?

KONCZ: Aslında haklısınız. Üretim toplumu olmanın getirdiği doğal bir seçim. Süpermanleri, uzay araçlarını, savaş sahnelerini, göz boyamacılığın çevresel unsurlarını bırakıp insana yöneliyoruz.

★ *Demek ki sinema bir tüketim malı olmaktan, tecimsel amaçlarından önce, sanatsal, kültürel, siyasal boyutları içinde değerlendiriliyor. Sinemanın toplumsal bir olgu halini almasında devletin rolünü açıklayabilir misiniz, Sayın Krastel?*

KRASTEL: Evet. Macaristan'da 1949 yılında tiyatro ve sinema tü-

6 **KRASTEL: Demokratikleşme sürecinde tarihsel anlayışımız da değişti. Diyalektik algılama başarıyla gerçekleştirildi. Tarihte toplum ve bireyin rolü anlaşıldı.**

müyle devletleştirildi. Bundan sonra belirli dönemler yaşadık. İlk parasızlığın önlenmesiyle birçok film yapıldı. Ancak devlet o sıralarda, güncel siyasal olaylara bakan bir sinemayı destekliyordu. Sinema kitleleri harekete geçiren bir araç olarak algılanıyordu. Bir yere kadar doğru, ama sınırlı bir algılama biçimi bu.

Sinemanın eyleme geçirmenin yanı sıra, estetik doyum sağlaması gerektiği unutuluyordu. Ancak daha sonra, 1956 reformlarıyla yaşanan kendini bulma, özgürleşme dönemi içinde, "gerçek anlamda" gerçekçi filmler yapılmaya başlandı. Jancs gibi büyük yönetmenler yetişti. Devlet film sanatını sahiplenmeyi bıraktı ve özgür ortamda desteklemeye başladı. Demokratikleşme sürecinde tarihsel anlayışımız da değişti. Diyalektik algılama başarıyla gerçekleştirildi. Tarihte toplum ve bireyin rolü anlaşıldı. Geniş kapsamlı araştırmalar sonucu, Macar insanının tarihini en doğru biçimde dile getiren filmler yapıldı. Yani önemli bir gelişme kaydedildi.

★ *Peki, bu gelişme süreci içinde halkın rolü ne oldu, kitleler gelişen sinemayı ne ölçüde izleyebildiler, ne ölçüde onunla birlikte gelişebildiler?*

KRASTEL: Özgür ortamda herşey ileri gider. Hele sinema gibi dinamik bir sanat, özgürlüğe kavuşunca büyük ilerleme kaydedildi. Öyle zamanlar yaşandı ki, 1970'li yılların başında olduğu gibi, filmciliğimiz halkın önüne geçti. Halkın bilinç düzeyinin gelişimi, sinemanın gerisinde kaldı demek istiyorum. Ama bu kez uluslararası alanda büyük sinema ödülleri aldık. Ve halk eğitilmeye başlandı. Halk-sinema ilişkisi devlet tarafından desteklendi ki halk, filmciliğin ardında kalmamasın, onunla aynı hızda ilerlesin.

★ *Bugün sinema-halk ilişkisi ne düzeyde? Hangi tür filmler en büyük ilgiyi görüyor?*

KRASTEL: Bugün Macaristan'da üç tür film yapılıyor. Birincisi tecimsel amaçlı filmler, danslı, müzikli, sıradan öyküleri olan duygusal filmler. Az da olsa gençlerin ilgisini çekiyor bu tür. Sonra siyasal filmler yapılıyor. Slogançı, katı yapıtlar bunlar. Kesin doğruları olan, bağırان filmler. Bir de üçüncü tür var ki, bu tür Macar sinemasının gerçek övünç unsurlarını üretiyor. Bunlar çelişkileri olumsuzlamadan yansıtan, hem aydınların, siyaset adamlarının sanatçıların beğendiği, hem de gencinden yaşlısına tüm topluma seslenen yapıtlar. "Macarlar" ve "Balint Fabian" bu son türe giriyorlar. Sanatsal yorum, estetik biçim, toplumsal gerçekçi özle birleşiyor. Macar sinemasıyla birlikte halkı da geliştirecek olan da, bu tür filmler zaten.

★ *Peki Peter Fabry, size dönüyoruz. Genç bir yönetmen olarak Macar Sinemasını değerlendirir misiniz?*

FABRY: Bence Macaristan'da sinema çok önemli iki görev üstlenmiş

durumda. Devlet politikasına koşut olarak yaşamı güzelleştirmek ve halkı birleştirmek. Başka bir deyişle, toplumsal bilinci geliştirip, toplumsal yaşamı daha mutlu kılmak. Bu da sinemanın büyük katkıları, devletin değişim, gelişim, bilinçlenme gibi doğal toplumsal süreçlerin yaşanmasına olanak tanınmasıyla gerçekleşiyor. Filmin yaşama katkısı ön planda. Krastel'in dediği gibi, bir "Macarlar"ın, bir "Balint Fabian"ın bunca ilgi görmesi de, amaca ulaşıldığının bir kanıtı. Yani belli bir birlik oluşmuş. Aydınlarla, kitlelerin beğenisi çakışıyor. Uçurum kalmamış aralarında. Sorunlar ortak dile geliş biçimini sinemada buluyor. Sinema ayrıca, birçok bakımdan dışarıya açık bir ülke olan Macaristan'da Macarlara ayna tutuyor. Macar halkının tarihini ve bugünü yansıtıyor. Diğer halklara tanıtıyor bizi.

★ *Peki sinemanızın ileriye dönük çalışmaları ne yönde? Yeni kuşak sinemacıları bundan sonrası için ne düşünüyorlar?*

FABRY: Budapeşte'de Bela Balazs stüdyolarında az para ile ve tecimsel amaç olmaksızın çalışıyoruz. Az paramıza karşın, çok insanımız var. Bu stüdyo tüm genç sinemacıları biraraya getiriyor. Halka açık. İsteyen gelip, çalışmalara katılabiliyor. Macar sinemasının mutfağı görevini yapan stüdyoda, işleyiş tümüyle demokratik. Başkan ve tüm yetkililer seçimle iş başına geliyor ve özgür bir ortam içinde çalışıyoruz. Gençler, özellikle iki türde yapıtlar gerçekleştiriyorlar. Birincisi belgesel, sosyolojik içerikli filmler, ikincisi ise bilimsel arayış içinde konulu,

deneysel bir sinemanın ürünleri. Özgür ortam, özgürlükçü devlet politikası yaygın sanat eğitimi sürdükçe, doğal olarak halkımız da, sinemamız da ileriye gitmeyi sürdürecektir.

***

Üç Macar sinemacısını otellerinde bırakıp, bana verdikleri bir demet gülle, Ankara soğuşuna çıktığımda içim güzel duygularla doluydu.

Ankara ve İstanbul'da Macar Filmleri Gösterisi düzenlenmesinde emeği geçen herkesi, Türkiye'ye gelip bizimle yapıtlarını, görüşlerini paylaşan Koncz, Fabry ve Krastel'i selamlarken, "selam" diyoruz, tüm yaratıcı, üretici, yaşamı güzelleştiren emek sahiplerine...

Ferruh Doğan

85'e BAKIŞ...

TÜRKİYE'DE FEMİNİZM TARTIŞMALARI

■ Sibel ÖZBUDUN

Türkiye'de Feminizm tartışmaları yeni değildir. Bunların kökleri, Osmanlı devletinin Batı'nın yükselen kapitalist emperyalizmi karşısındaki kaçınılmaz iflasını önlemek, ya da en azından ertelemek için giriştiği ıslahat/yenileştirme hareketlerinedek uzanır ve ilginçtir ki, resmi tarih anlayışınca müstebitliğiyle ünlendirilen Sultan Abdülhamit döneminde, kızların eğitilmesi konusundaki girişimlerle uygulama alanına girer.

Osmanlı devleti, çağın gerisine düşmüş üretim tarzı ve ilişkileriyle, karşısına dikilen modern Batılı devletler önündeki gerileyişinin, —iç uyumsuzluk ve tartışmalarla parçalanmanın eşğine gelmişliğinin nedenlerinin "Batı'ya benzemeyişinde" yattığını öğrenmiştir— Batı'dan. Bundan böyle, tüm çabalarını "garplılaşmak/asrileşmek" yolunda harcayacaktır. Kadın Hakları bu çabanın, denebilir ki hayati önem taşıyan bir vechesidir... ya da en azından yenileştirmeci kadro bunu böyle bellemiştir.

Öte yandan, Batı emperyalizmi ile ülkedeki işbirlikçileri Kadın Hakları'nı Türkiye'nin geriliğinin başlıca nedeni olarak sundukları İslam'ın yüreğine doğrultulmuş bir silah olarak değerlendirmektedirler. "Hukuk-u Nisvan" Osmanlı ülkesinde dinin ağırlığını nötralize etme girişimlerinin bir odağı haline gelmiştir, ister istemez.

Böylelikle Kadın Hakları Türkiye'de altyapı ilişkilerini hiç göze almaksızın sürdürülen kör "ilericilik-gericilik" kavgasının vazgeçilmez temalarından biri haline gelir. Bu tartışmanın mihranı Laiklik'dir. Kadın Hakları konusundaki tutum, tarafların Laizm karşısındaki tutumlarına denk düşmektedir. Kadın hakları savunucuları, buna karşı çıkanları "softalık, yobazlık, gericilik" le suçlamaktadır. Uzağa gitmeye ne

hacet, bu günümüzde de böyle değil mi?

Oysa altyapı ilişkilerini dikkate almayan bir "ilericilik-gericilik" tartışması gibi, "Kadın Hakları'ndan yana ya da karşı olmak", bir başka deyişle, "Feminizm-Antifeminizm" zıtlaşması da yapay ve anlamsız bir ikilemdir, kanımızca. Bu kanımızı iki düzeyde temellendiriyoruz:

1. İlkın, Türkiye'de Kadın Hakları Batı ülkelerinde olduğu üzere tabandan gelme bir değişim isteğinin yansıması olarak değil, ülkenin siyasal yaşamını yönlendirme durumundaki elitin tercihi sonucu olarak gündeme gelmiştir. Bu nedenledir ki, Cumhuriyetçi kadro tarafından en uç noktaya götürüldüğü, yani kadınlara siyasal hakların tanındığı anda dahi, ne üst ne de alt sınıf kadınlarının yaşam tarzında, Feminizm'in amaçları doğrultusunda köklü değişiklikler olmamıştır. Bir Devlet politikası haline gelen Feminizm'in nimetlerinden yararlanma, yeni kavuştuğu hakları konumu gereği daha rahat kullanabilme durumundaki egemen sınıf kadınları arasında Cumhuriyet'in ilk 30-40 yılı içinde, özel olarak seçilip örnek yetiştirilen birkaç kadın (A.Afet İnan, Sabiha Gökçen vb.) dışında kaç kadın siyaset, bilim, edebiyat, güzel sanatlar, spor vb. alanlarda varlık gösterebilmiştir ki? Bu kesim kadınların büyük çoğunluğu, kendilerine bahsedilen hakları Süreyya'da, Karpiç'de, Adalar'da Moda'da şıklık ve zarafet gösterilerinde kullanmayı yeğlemiştir. Alt sınıf kadını ise, bilimde, siyasette vb. varlık göstermek bir yana, "donatıldığı" hakların farkında dahi değildir.

Buna karşın, Kadın Haklarına siyasal düzeydeki ilk tepkiler, savaş ekonomisi ve çöküşün büsbütün bunalıtığı, verim düşüklüğü ve vergi yükü altında ezilen müslüman-Türk köylüsünün hoşnutsuzluğunu "Din elden gidiyor!" feryatlarıyla kendi

hanelerine yazma gayretindeki işbirlikçilerden gelmiştir.

Özetle söylenecek olursa, iç dinamikten, yani yaşam düzeninde köklü bir değişimi arzulayıp bunu gerçekleştirmek üzere harekete geçen kadın kitlelerinin varlığından değil, "Batı'ya benzeyerek çağdaşlaşma" gayretlerinden kaynaklanan Türk feminizminin karşısına, yüz yıllar süren tartışmalar içinde kurumsallaşmış bir Din Egemenliği değil, halkın Batılılaşma'ya olan tepkisini manipüle etmeye çalışan kurnaz politikacının yatırımları dikmiştir.

2. Öte yandan, "Radikalizm-Gelenekçilik" arasındaki çatışmanın alanlarından biri olarak da "Feminizm-Antifeminizm" tartışması sonuca götürücü değildir. Klasik anlamıyla Feminizm, esas itibarıyla Kadın Hakları'nı yükselen Batı burjuvazisinin İnsan Hakları gündemine eklemeyi başarmış, yeni iktisadi-siyasal sistem içinde kadının konumunu belirlemiştir. Bundan sonra görevi, "machism" ya da "erkek şövenizmi" denilen kırsal kökenli gelenekçilikle hesaplaşmayı yoğunlaştırmaktır. İşte kendine "neo-feminist" yakıştırmaları yapan ve eşitliğin kâğıt üzerinde değil, gerçek yaşamda, özellikle cinsel tutumlar alanında kurulması için mücadele verdiğini savlayan görüş, burada devreye girmektedir. Ne var ki varlığını emeğin sömürüsüne borçlu iktisadi-siyasal sistemin değiştirilmesi, eski şekliyle olsun, yeni şekliyle olsun Feminizm'in sorunu değildir. İşgücünü satarak kapitalist sınıfın zenginliğine zenginlik katanlar arasında kadınların bulunması da onu pek ilgilendirmemektedir. Yeter ki işyerinde cinsiyet ayrımcılığı yapılmıyorsa. Böylece kendi sınıflarının erkekleriyle "eşitlenen" kadınlar, karşı sınıflardan oluşmuş toplum içinde, "sömürülen-sömürülen" konumlarını ezelden ebede sürdürebilirler.

Kuşkusuz Emeğin Bilimi'ni temel alan bir kadın hareketinin her yerde olduğu gibi Türkiye'de de, burjuva Eşitlik kavrayışından kalkınan Feminizm'le bağdaşması, imkansızdır. Çünkü baskı ve şiddetin tarihsel-toplumsal kökenlerini yorumlayabilen böylesi bir hareket, üretimi emek sahibi kadınları sömürünün ortadan kaldırılması uğraşına katmayı ve tüm yaratıcı yeteneklerini özgürce geliştirebilecekleri geleceğin toplumuna hazırlama hedefliyecektir.

DEMOKRASİ MÜCADELESİ VE KADIN HAKLARI

■ Füsun ÖZTÜRK

A nayasa ve temel haklardan sözedildi mi, ilk akla gelen insan haklarıdır. Yani toplumu oluşturan bireylerin, her birinin tek tek sahip olduğu vazgeçilmez haklar, özgürlükler. "İnsan hakları açısından özgür ve eşit olarak doğarlar ve böylece de yaşarlar." İnsan haklarının bu temel düşüncesi, insanları cinsiyetlerine göre kadın ve erkek olarak ayırmamıştır. Ancak cinsiyetlerini temel alan toplumsal roller yükümlenmiş insanlar, özgür ve eşit doğmalarına karşın, kadın ve erkek olarak, eşit ve özgür olması gerekirken, değildir. Bu da yüzyıllardır varlığını sürdüren kadın sorununu ve kadın haklarını yaratmıştır. Kuşkusuz yukarıda anlatılanlar yeni değildir. Varlığı sürdüğüce de gündemden düşmeyecektir. Tarihsel, toplumsal bir sorun olduğu için, ve kesin olarak ortadan kalkması belki bir yüzyılı daha alacağı için.

Sanayileşme ve kapitalistleşmeyle birlikte, değişime uğrayan toplum yapıları kültürel değerleri de değiştirmiştir. Sarsılan, parçalanmış geleneksel değerler yerini hızlı bilimsel ve teknik gelişmelerin biçimlendirdiği yeni toplumsal yaşantılara bırakmaktadır. Bu yaşantılar içinde kadının yeri her geçen gün daha belirginleşmekte, ezilmişliğinin farkına varan, durumunu düzeltmek için kendisiyle ve toplumla mücadele eden sanayileşmiş toplumun kadın tiplerini yaratmaktadır. Yıllardır da, toplumsal, sınıfsal eşitsizliği cinsiyete bağlayan feminist kadın hareketleri, erkek düşmanlıkları, kadın için ikili sömürden söz eden ve kadının kurtuluşunu yeni toplumsal düzende gören hareketler yanyana gelişmişlerdir. Yine de kadın hakları için birbirinden farklı şeyler söyleyen bu hareketlerin, kadın hakları için biraraya gelmesi olanaklı görünmemektedir. Kadını toplumdaki çekip alan ve erkeğin karşısına koyan, onu sadece cinsiyeti belirleyiciliğinde ele alan feminist yaklaşımların, toplumların ekonomik yapılarıyla alıp veremedikleri yoktur. En genel tanımıyla kadın sorunu sınıflarüstü bir sorundur çünkü. Toplumsal üretime katıldığı

için sömürden payını alan kadın, binlerce yılın birikimi, etik, dinsel ve kültürel değerlerle erkekler tarafından da sömürülen insan varlığıdır. Kadının insan hakları içindeki yerini alması alt yapıdaki değişimler kadar, üst yapıdaki değişimlerin de sonucu olacaktır. Öncelikle kadın kendi sorununa sahip çıkmalıdır. Bu da yıllardır kendisine benimsetilen rolleri yerine getiren ve halinden pek de şikayeti olmayan kadınlar için neredeyse olanaksızdır. Demek ki, haklarının savunucusu olmak için, önce bilinçli olmak zorundadır. İkinci olarak da örgütlenmek, kendisine verilmeyeni almak zorundadır.

Bu iki konu kolayca çözümlenecek gibi değildir. Ekonomik olarak gelişmemiş ya da az gelişmiş toplumlarda kültürel gerilik, toplumsal bilinci belirleyen temel etmenlerdendir. Kocasıyla birlikte sekiz saat çalışan bir kadın, akşamları eve dönüp bir sekiz saat de neden evinde hizmet ürettiğini kendisine bile açıklayamamaktadır. Toplumsal üretime daha çabuk uzaklaştıracağına bilse bile, toplum kurumları düzeyinde hizmet üretmediğinden, daha uzun doğum izni, daha erken emeklilik istemek durumunda kalmaktadır. Çalışma ve yaşam koşullarının ağırlığından toplumsal sömürünün en büyük paylarından birini alan emekçi kesim kadını, haklarını arayacak durumda bile değildir. Boşanmaların daha çok olduğu küçük burjuva ve burjuva ailelerindeki kadınsa, daha bireysel ve çoğu dış görünümde anlatılmıyolan özgürlükler peşindedir. Gece sokaklarda yalnız dolaşamamak gibi, erkeğin sahip olduğu cinsel özgürlüğü kendisinin de yaşamak istemesi gibi.

Toplumsal yapıda kadının durumunun daha insanca olabilmesi, haklarına sahip çıkabilmesi, sınıfsal açıdan uç noktalarda imiş gibi görünen tüm kadın haklarının en kolayca es geçildiği, harcandığı demokratik yapılarda ve toplumun yapısında insanca olabilmesiyle olanaklıdır. Bunun için de, toplumdaki her sınıftan kadının aynı yastığı paylaştığı çalışma yasası, medeni kanun, kürtaj yasası vb. yasalarda

kendi lehine demokratik kazanımlar elde etmesi gereklidir. Kısacası demokratik hakları için biraraya gelmeli, kapitalizm koşullarında toplumsal konumunu düzelterek haklarını almalıdır. Bu da demokrasi mücadelesi içindeki yerini, kadın haklarını da savunarak almasıyla olacaktır. Yaygın olmamakla birlikte tehlikeli olan bir eğilim vardır. Kapitalizmden sonraki, yeni toplumsal düzende herşeyin değişeceği ve en iyisinin olacağı düşüncesiyle, demokrasi mücadelesi içinde alınabilecek olan temel insan haklarının ve demokratik kazanımların reddedilmesi ve küçümsemesi. Buysa beraberindeki bekleme hep bekleme getirmektedir. Oysa ki demokrasi kazanımlar toplamıdır. Burda biliyorsa yinelenmeli, unutulduysa anımsanmalı, demokrasi ancak onu almaya hak kazanımların sahip oldukları bir yaşama biçimi olduğundan daha insanca yaşamamız, demokratik kazanımlarımızın çoğaltılmasıyla olanaklıdır. Kısacasıyla da korunmalı, geliştirilmelidir. Burjuvazi vermiş diye, örgütlenme hakkını kullanmamak kadar, cumhuriyet dönemi kadın haklarını yine burjuvazi verdi diye küçümsemek yanlıştır. Demokrasi mücadelesi elbetteki varolan burjuva demokrasisini daha da genişletmek, temel insan haklarını yaşama geçirmek demek olacaktır. Bunun kazanımlarını yinelemekte yarar yok, Demokrasi geleneğine sahip ülkeler ve bu ülke insanların sahip olduğu haklar en güzel örnekleri değil mi?

Ülkemizde kadınların konumu, gelişmiş kapitalist ülkelerle karşılaştırıldığında oldukça geridir. Çünkü kadın hareketleri hiçbir dönemde canlı, sorunlara sahip çıkıcı, güçlü ve etkin olamamışlardır. Hep belli toplumsal dönemlerde canlanan, bir müddet tartışılan ve giderek kısırlaşan çabalar düzeyinde kalmıştır. Kadınlar haklarının ne olduğunu bilmekten çok, bu haklarını nasıl elde edebileceklerini de tartışmaldırlar. Yapılmayan budur. Önümüze koymamız gereken de budur.

Kadın hakları insan haklarının içinde yer alır. Bugünden yarını beklemektense, bugünün demokratik kazanımları için uğraş vermeliyiz. Cılız, bireysel seslenişleri bir noktada toplayabilmeli, demokratik bir kadın hareketi oluşturmalı, en yaşamsalından, en sıradanına kadar sorunları tartışmalıyız. İnsanlığın tarihi, kendisine verilen yetinmeyen binlerce toplumsal örnekledur. Unutmayalım, önce insanız.

Devlet Tiyatrolarından

YÖNETMEN YÜCEL ERTEN'LE SÖYLEŞİ

Ülkemizde Devlet Tiyatrolarında, tiyatro sanatının ve yönetmenliğinin gelişimine nitelikli çaba ve katkıları kwançla izlediğimiz Yücel Erten'le yapılan bir söyleşiyi sunarken, okuyucularımız adına kendisini kutluyor, başarılarını devamını diliyoruz.

B.S.

☆ Geçen sezon yeniden yönetmen olarak Devlet Tiyatrolarına dönüşünüzden bu yana, yoğun bir çalışma temposu içindediniz. Geçtiğimiz sezonda Güngör Dilmen'in "Ak Tanrılar"ı ile "Ben Anadolu"su ve Peter Shaffer'in "Amadeus"u; bu sezonda da Haldun Taner'in "Keşanlı Ali Destanı"... Bu yoğunluk sürececek mi?

★ Sürececek gibi görünüyor. Şu sırada İstanbul Devlet Tiyatrosu'nda Amerikalı yazar Arthur Kopit'in "Kızılderililer" adlı oyununun provalarını sürdürüyorum. Eğer planlamada bir değişiklik olmazsa; Ankara'ya dönünce de Shakespeare'in "Macbeth"i gündeme gelecek. Ama bu yoğunluktan yakınmıyorum doğrusu. Zaten bir bakıma, çeşitli nedenlerle sanatsal üretimden uzak kaldığım - ya da uzak bırakıldığım - yılların dengelenmesi oluyor bu. Kaldı ki, Devlet Tiyatrolarında öteden beri hissedilen "rejisör" eksikliğine, köktenci ve uzun vadeli çözümler bulununcaya kadar da, bu yoğunluğun, bu talebin sürmesi doğaldır. Umarım ki, gelecek sezonda, iki sahneyiyle yetinebileyim.

☆ Devlet Tiyatrolarında belli bir dönemde olduğu gibi, son iki yılda da somut olarak göze çarpan bir toparlanma, bir dirileşme var. Özellikle rejî, müzik, dans, ekip oyunculuğu yönlerinde gözlenen bu gelişme, sizin için doyurucu oluyor mu?

★ "Evet" dersem; umarım ki bundan "mükemmele erişmiş bulunuyoruz" gibi bir anlam çıkmaz. Kuşkusuz, giderilmesi gereken eksikler, aşılması gereken pürüzler var. Ama en azından bu eksiklerin giderilmesi, aşılması yönünde yol almak mümkün oluyor. Sözelimi, Konservatuar eğitiminin kaynakları ve oyuncu kadrosunun yetiştirilmesinde görülen eksikler (ekip anlayışı, dans, müzik, oyun rejîsi vb.) yavaş yavaş gideriliyor. Oyunları ilk akla gelen biçimiyle sahneye aktarırmak yerine; modern rejî anlayışı ve çağdaş ekip oyunculuğu ile sergileme yolunda, küçümsenmeyecek gelişmeler oluyor. Yani bir bakıma,

geç kalınmış konularda, gecikmeyi telâfi etmek için bir hareketlenme görülüyor. Seyircinin artan yoğun ilgisi de, bunun somut kanıtı oluyor.

☆ Bunu biraz açar mısınız?

★ Sözelimi "Altın Göl" ve "Amadeus" ikinci sezonlarını sürdürüyorlar. "Amadeus"la ilgili eleştiri ve yazıları toplasanız, bir kitapçık oluşturur. Bakın size, daha somut olsun diye, "Keşanlı Ali Destanı"nı izlemiş bir seyircimizin yazdığı mektuptan bir bölümü aktarayım:

"... Devlet Tiyatrosu'nun en temel eksikliğinin, yönetmen yoksunluğu, sahneye koyuş fakirliği olduğunu; yönetmenliğin "iyi" de olsa, oyunculuğundan "terfi" edilen bir meretebe olmadığım; bu yerleşmiş gidin, bizleri yıllar yılı "sahneye okunan" tekstler izlemeye mahkum edip, heyecanımızı kursağımızda bıraktığını savunup durmuşumdur. Seyircinin 5 duyusu ötesinde, aklı ve duyguları da olduğuna göre; duymak ve görmek yetmiyor! Bu genel dışına çıkan Keşanlı Ali Destanı, yaratıcılık katılmış bir "tasarım" olarak bizleri mutlu etti. Daha da önemlisi, kuşkuyla baktığımız yönetmenlik boyutu açısından umutlarımızı tümünden yitirmemizi önledi..."

Okuyucu mektubu yazmak türünden bir alışkanlığı olmadığını da belirten seyircimiz, "Keşanlı"yı iki kez izlediğini ekliyor ve "tüm ekibi" kutluyor. (Dilerim ki, gelecekte de, övgüleri gibi eleştirilerini de esirgemesin!) İşte burada, en önemli

noktaya geliyoruz: Tiyatronun ancak gerçek ekip anlayışı ve ekip çalışmasıyla gelişebileceği gerçeğine.

Sonuç olarak diyebilirim ki: sağduyulu bir yönetimin getirdiği huzurlu çalışma ortamında, hem Devlet Tiyatroları çalışanları için, hem de seyircimiz için "daha doyurucu" bir sanatsal üretim şansı doğabilmektedir.

☆ "Keşanlı", yalnızca Broadway'den müzikal ithal etme yoluna karşılık; müziğin ve dansın, tiyatro sanatının doğal parçası olduğunu Devlet Tiyatrolarında da kanıtlayan bir yerli örnek gibi görünüyor?

★ Haklısınız. Benim, Devlet Tiyatrolarının geçmişine ilişkin olarak çok sık karşılaştığım bir yargı vardır. Denir ki: "Devlet Tiyatrolarında yapılan müzikaller gerçekten avrupalı seviyeydi" ... Bir bakıma doğru. Hani nerdeyse bir Broadway prodüksiyonu turneye çıkmış da, Türk oyuncularla çalışıyormuşçasına bir hava vardı bu müzikallerde. Zaten hemen hepsi de, ünlü Amerikalı koreograf-yönetmen Todd Bolender tarafından sahnelenmişti. Gelgelelim, giderek bu işin bir aktarma, bir yama olduğu; tiyatro alanında bir sentezi karşılamadığı anlaşılır oldu. Küçümsenecek şeyler değildi ama, Türk seyircisi için bir sentez oluşturma yönünde cılız kaldı. Doğal ki bu yöndeki eksiklik, alanı boş bırakınca; bundan gazinomtrak, fotoromanımsı, arabesk eğilimler yararlandı. Bizim bu alandaki çabalarımız, yeni gelişmelere yol açacaktır umduğundayım. Şunu da belirtirim: Biz gerek rejî tasarımı teknik uygulamaları, gerek çalışma yöntemi, gerekse canlı müzik ve oyunun içinde eritilmiş dans gibi konularda; Devlet Tiyatrolarının olanak ve birikimini sonuna kadar değerlendirme çabası içinde olduk.

☆ Keşanlı Ali Destanı'nın önceki uygulamalarını izlemiş okuyucularımız olacaktır. Eskişine oranla kurgu değişiklikleri var mı?

★ Önemli sayılamayacak küçük budamalar dışında, bir sahnenin yerini değiştirdik (zenginlerin helâlara geliş sahnesini, 1. bölümden 2. bölüme başına aktardık), bir şarkıyı da kısalttık. Genelde yazara ve oyuna saygılı, ama kritik noktalarında da bir ölçüde mesafeli bir uygulama yönünde çalıştık. Mesafe diyorsam; oyunun yazılışından 20 yıl sonra, o kadarcık mesafeyi, büyük bir olasılıkla Sayın Haldun Taner de taşımaktadır sanırım. Bana kitabını imzalayıp armağan eden Sayın Taner,

rejîyi "genç, dinamik, çağcıl ve beklenmedikler dolu" olarak nitelendirilmiş. Bu sözlerin de bir ölçüde belirttiği gibi; her oyun, yeni ve beklenmedik dinamiklerle karşımıza çıkabilir. Bu da, tiyatronun en çekici yanlarından biri zaten.

Yeri gelmişken, bir noktaya daha değinmek istiyorum. Sık sık "Eski Keşanlı Ali Destanı ile şimdiki karşılaştıracak olursak, arada ne gibi farklar var?" yönünde bir soruyla karşılaşıyorum. Gülriz Sururi-Engin Cezzar topluluğunun sergilediği oyunu, 1964'de izlemiş; çok beğenmiş, herkes gibi çok etkilenmişim. Buna karşın, şimdi Devlet Tiyatrolarında gerçekleştirildiğimiz sahneliğin doğal olarak önemli farklılıklar taşıdığına da inanıyorum. Tiyatro sanatında bundan daha doğal ne olabilir? Gelgelelim bir karşılaştırma, çok yanlıcı olabilir. Neden dersiniz, bir karşılaştırma yapılınca, tüm koşullarıyla yapılmalı. Sözelimi, "Keşanlı", 20 yıl önce Devlet Tiyatrolarında oynansa sonuç nasıl olurdu? Ya da Gülriz Sururi-Engin Cezzar topluluğu, Devlet Tiyatroları'nın olanaklarına sahip olsa nasıl olurdu? Şimdi oynasalar nasıl olur? Olayın nostaljik boyutu nedir? Bu gibi sorular daha da çoğaltılabilir. Ve de zaman sürecinde sürekli değişen koşullar yüzünden, bütün bu soruların yanıtını kestirebilmek çok zordur. Dolayısıyla, bir karşılaştırmadan çok; bugün yapılan işin artışı-eksisi üzerinde durmak daha sağlıklı olacaktır sanırım. Bir olgunun bugün Devlet Tiyatrolarında gerçekleşmesidir önemli olan. Bu olgu, eleştiriyi, somut verilerle gerçekçi bir biçimde değerlendirebilir; bunun hepimize katkısı olur.

☆ Ülkemizin tiyatro yaşamında Devlet Tiyatroları açısından 1985'e ve ötesine yönelik perspektifler?

★ Devlet Tiyatroları'nın kaynak ve planlama sorunu var. Konservatuaraya yönelik eğitim sorunu var. İç eğitim sorunu var. Gereksinimlere yanıt veremez olmuş yasa sorunu var. Ülke çapında hizmeti yaygınlaştırma sorunu var. Memur-sanatçı sorunu var. Bütün bunlar çözüm bekliyor. Çözümler de kolay değil. Ama ben umutluyum. Çünkü sorunların demokratik bir çerçevede tartışılıp değerlendirilmesi için; ilkelerin saptanması ve bunlara uyulması için; sanatsal üretime uygun bir iklimin oluşturulması için; çaba gösterildiğine tanıklık ediyorum. Devlet Tiyatroları'nda demokratikleşme, kurumlaşma ve sanatsallaşma süreci, geleceğe yönelik perspektiflerin belirleyicisi olacaktır kanısındayım.

"TAN" GAZETESİ'NİN DEMOKRASİ SINAVI

■ Tefrik ÇAVDAR

Türk demokrasisinin oluşum sürecinde basının özgün bir yeri vardır. Siyasal katılımın belirli bir düzeye gelmesi basının okuyucularını sürekli bir biçimde politize eden tutumuyla mümkün olmuştur. 1908 temmuzunda, ikinci meşrutiyetin ilanıyla birlikte değişik siyasal görüşleri yansıtan yayın organları da çıkmaya başlamıştır. Gerçi bunların günlük tirajları 3000-5000 dolaylarında ise de etkileri bu sayının çok daha ötesindedir. Namık Kemal'in "İbret" gazetesinden sonra Türkiye'de gazetelerin belirli bir siyasi görüş çevresinde okuyucularını bilgilendirmeleri, bu görüşün doğrultusunda dış ve iç olayları yansıtma bir gelenek haline gelmiştir. Açıkçası yayın organları, günümüze gelinceye kadar, uzun bir süre siyasal okul gibi işlevlerini sürdürmüşlerdir. Parlamento'da temsil edilsin ya da edilmesin önemli siyasal yaklaşımların yayın organları arasında bir temsilcisini bulmak kabildi. Örneğin İttihat ve Terakki'nin yayın organı olarak "Tanin" gösterildi. "Hakimiyet-i Milliye" Müdafai Hukuk'un sonra da Cumhuriyet Halk Fırkası'nın yayın organı olarak anılarda yer etmiştir. Kudret ve Zafer Demokrat Parti'nin savunucusu olarak kamuoyunda kendilerine bir yer bulmuşlardır. Siyasal partilerin resmi ya da yarı resmi organlarının yanı sıra diğer gazeteler de yansız olduklarını ileri sürmelerine karşın yakından veya uzaktan bir siyasal görüşü arkalayan yapıdaydılar. Türk basınının bu yapısı kamuoyunun, bir önce de söylediğimiz gibi, sürekli biçimde siyasetin içerisinde tutulmasına neden oluyordu. Bu yapı da başta parlamento olmak üzere tüm siyasal kurumların işlevlerinde daha etkin bir konuma sahip olmalarını adeta zorluyordu. 1960'lı yılların sonundan itibaren, büyük yayın tekelinin basın ortamında etkinleşmesi sonucunda hızlı bir biçimde orta-

dan kalktı. Sonuçta gazetelerimiz bugünkü görünümüne kavuştu. Bu görünümde, yayın organları belki sağ ve solda olmak üzere (bence yapay) bir ayırma tabii tutulabilirse de belirli bir siyasal görüşü yansıttıkları söylenemez. Tam aksine basını bugünkü kamuoyunun siyasetten uzaklaşmasını sağlayan bir araç görevini başarıyla yapmaktadır. Son bir kaç yıl içerisinde bu tutumun olumsuz sonuçlarını ise toplumsal olayları yakından izleyenler kolayca saptayabilmekteler. Mamafih siyasal yaşamımızın kamuoyunda istenilen yankıyı bulmaması sonucu etkisizleşmesi de bu konuda hemen akla gelebilecek bir başka kanıttır. Basının bugünkü görünümü toplumsal ve siyasal yaşamımızda çok yakınılan duyarsızlığın ana nedenidir.

1944 yılından itibaren Tan, Vatan gibi gazetelerin demokratikleşme doğrultusundaki çabaları anımsandığında bir önce ileri sürdüğümüz yargı daha da güçlenmektedir. Özellikle TAN gazetesi o yıllarda demokrasinin gerçek bir savunucusu görevini tartışmasız üstlenmişti. Gazetenin 1944'den 1945 aralığına kadarki sayıları gözden geçirildiğinde demokrasi savaşımının ne denli yiğitçe yapıldığı bir kez daha ortaya çıkacaktır. Bu örneklerin bazılarını kısaca değinmek isterim.

16 Mayıs 1944 tarihli sayıda M. Zekeriyâ Sertel'in son yapılan muhtar seçimleriyle ilgili olarak "Muhhtar seçimi niçin muvaffak olamadı" başlıklı başyazısında şu satırları okumaktayız: "Halk en mukaddes siyasi hakkını teşkil eden reyini kullanmaya alışmamıştır. Halkımızın siyasi terbiyesini inkişaf ettirmek için çok az şey yapılmıştır... Bu basit tecrübe, demokrasi usullerine henüz vakıf olmadığımızı, halkın reyine fazla ehemmiyet vermediğimizi, seçim propagandasının ne olduğunu

bilmediğimizi ve halkın da siyasi terbiyesinin olgunlaşmamış bulunduğunu göstermiştir". Bu genel hükümü verdikten sonra Zekeriya Sertel yazısını şu satırlarla bitiriyor: "Halk hakimiyeti, halkın reyini serbest kullanmasıyla temin edilir". Bu yazının dönemin cumhurbaşkanı İnönü'nün ünlü 19 Mayıs konuşmasından önce kaleme alınması TAN'ın demokrasi doğrultusundaki inançlı cesaretini göstermektedir.

25 Mayıs 1944 tarihli sayısında ise Zekeriya Sertel Millet Meclisindeki müzakerelerin aynen yayınlanmasını talep eden bir görüşü ileri sürüyor. O tarihe kadar Meclis müzakerelerinin aynen yayını engellenmekteydi. Bu tartışmaların ancak iktidar tarafından izin verilen bölümü belli biçimler altında yayınlanmaktaydı. Böylece mecliste çıkacak aykırı seslerin kamuoyu tarafından farkedilmesi de önlenmiş olunuyordu. Sertel yazısında şu noktaların altını çizmekteydi: "Anadolu Ajanının bültenlerindeki eksiklik, A.Rana Tarhan ve Celal Bayar'ın eleştirilerinin kamuoyuna duyurulmaması sonucunu kendiliğinden ortaya çıkarmıştır". Nitekim TAN, Celal Bayar'ın dönemin koşullarına göre sert diye niteleyebileceğimiz bütçe eleştirisini tam metin olarak yayınladıktan sonra Maliye Bakanı Fuat Ağralı'nın yanıtlarına da ayrıca yer vermektedir. Bu yayın o güne kadar kamuoyunun rastlamadığı bir aydınlığı peşi sıra getirmiştir. TAN bu istemini bir kampanya haline getirdikten sonra 28 Mayıs 1944'de "Halkı aydınlıkta bulundurmaya çalışır" başlıklı bir başyazı yayınlamıştır. Bu yazıda Zekeriya Sertel şu satırlara yer vermiştir: "...Meselâ maarif bütçesi hakkında on dokuz mebusun söz aldığı, maarif vekilinin de bunlara cevap verdiği haber veriliyor. Fakat 15 yaşındaki bir kız tarafından yazılan ve mecliste Maarif vekili tarafından okunan güzel bir şiirden başka malumata tesadüf etmiyoruz... Millet Meclisi, milletin bir zümresi, bir nüvesi, bir hülasesidir. Fakat Millet Meclisi kuvvetini halktan ve efkârı umumiyeden alır. Meclisin kürsüsü milletin kürsüsüdür. Mecliste cereyan eden müzakerelerin matbuata aynen aksetmesi ve efkârı umumiyeye verilmesi icap eder. Matbuat Meclisteki konuşmaları halka olduğu gibi bildirmek hakkını kullanabilmelidir". Bu istek ancak bir yıl sonra Haziran 1945'de gerçekleşiyor ve Meclisteki tartışmaların aynen kamuoyuna yansıtılması ilke olarak kabul ediliyor.

TAN İkinci Dünya Savaşının gerçek anlamını da elinden geldiğince ortaya koymuştur. Refik Halit Karay'ın 30 Haziran 1944 tarihli yazısı buna güzel bir örnektir: "Bu seferki harbi bir veya birkaç devlet manzumesi değil, bir politika prensibi kazanmaktadır: Demokrasi. Dikkat ediniz epeyce zamandır ne faşist devlet ne de faşist rical doğuyor; aksine azalıyor tükeniyor. Bu kısır faşizmin çöküşüne sağlam bir işaret. Türemeyen üremez". Ne yazık ki aradan kırk yıl geçtikten sonra faşizmin dünyanın birçok yerinde ürediğini görüyoruz. Refik Halit'in güzel deyimleriyle demekki bir türefen var...

20-21 Nisan 1945'de Zekeriya Sertel "Asia and The America" dergisindeki bir yazıyı temel alarak "Türkiye Dışardan Nasıl Görünür" başlığıyla ilginç bir demokrasi analizi yapar ve Amerikan dergisinin "Türkiye'de demokrasi var mıdır?" sorusunu yanıtlamaya çalışır.

7 Mayıs 1945'de Sabiha Sertel "Görüşler" sütununda "San Fransisco konferansı ve Halk" konusunu işlerken şu noktaları öne çıkartmaktadır: "Radyo tefsircisi Winchell, her türlü faşizmin barış için tehlikelidir. Hür seçilmiş meclisler, hür gazeteler, serbest toplantı hakkı olunca harp ortadan kalkar, hür adamların hür dünyasında hürriyeti imha eden rejimlere yer yoktur, diyor" dedikten sonra sözü Türkiye ve demokrasi sorununa getiriyor. Sabiha Sertel'in bu yazısı kendisinin ne yiğit bir demokrasi savunucusu olduğunu ortaya koyacak tüm öğelere sahiptir.

Mayıs 1945'den sonra TAN demokrasi savaşımını daha da yükseltmiştir. Nitekim 26 Mayıs 1945'de Zekeriya Sertel'in başyazısının başlığı "Matbuat kanunu anayasaya aykırıdır" şeklindedir. Sabiha Sertel ise 27 Mayıs 1945'de "Lonca hürriyeti istemiyoruz. San Fransisco'da her insan için anayasaya (Birleşmiş Milletler sözleşmesi kastediliyor) geçirilen hürriyetleri istiyoruz" demektedir. TAN'ın yazıları basının diğer kanatlarında derin yankılar uyandırmıştır. Bu yazıları arkalayan makalelere rastlandığı gibi, karşı olan, suçlayan yazılar da yayınlanmaya başlamıştır. Sabiha Sertel bu yazıları eleştirirken "Milletler hürriyetten korkmaz. Bundan korkanlar bu hürriyeti bugüne kadar inhisar altına alanlardır. Disiplinli hürriyet faşizmin icadıdır" yargısını biraz da sert şekilde ortaya koymaktadır.

13 Haziran 1945'de Sabiha Sertel "Görüşler" sütununda "Demokrasi oyunu" başlıklı yazısında bu kavrama nasıl yaklaştığını daha açık bir biçimde sergiliyor: "Necmettin Sadak kim kime oyun yapıyor sorularını sorarken bir elini vicdanına koysun, kulağını bir inilti halindeki halkın sesine versin, o zaman işiteceği ses bir kurtuluş iştiyakından başka bir şey değildir. Sefaletten, pahalılıktan, vurgundan, ihmalden, hastalıktan, ıstıraptan ve hürriyetsizlikten kurtuluş, bu inilti karşısında satıhta yapılacak her iş bir oyun ve numadır, kim kime karşı yaparsa yapar".

20 Haziran 1945'de Zekeriya Sertel "Totaliter rejimler memleketlerinde demokrasiyi kurmak vazifesini de üzerlerine aldılar" diyerek dönemin tek parti iktidarını sertçe hedef almıştır. Artık demokrasi Türk basın organlarının enine boyuna tartıştığı, sağlam bir biçimde tanımlanmaya çalışıldığı bir kavramdır. TAN yazarlarına göre yaygın demokrasi düzeyde kalan, yapay bir gösteridir. Tartışmaya 24 Ağustos 1945'den itibaren Cami Baykut'ta katılır. "Değişen Dünya" adlı dizisi olaya çeşitli ülkeler ve kavramlar açısından bakan bir yaklaşımı getirir. 28 Ağustos'ta ise İlhami Bekir'in "Hürriyete Kaside" kitabından alınan bir şiir çerçeve içinde verilir.

Senin Gözünle Görelim

Ey vatanlarında
Vatansız gezenlerin
Sıla hasreti

Ey
Hayatta-kitapta
Kurşuna Dizilen
Peşinde devriye gezilen

Ey ağaçta yürüyen sı
Göğüste atan yürek
Ey yürümek
Ey uçmak inmemek
Gidip dönmek
Ey sen vatandan üstün olan
Sen "Ey" ki sensiz vatan

Bir cesettir üstünde
Akbabaların dolaştığı...

Sen ey vatandaşların hür ıslığı
çığı
SITI
HURRIYET
Emret ki ölelim,
EMRET"

1985 yılına girerken demokratikleşme sürecinde basının yerini bir kez daha vurgulayan "Tan" koleksiyonlarına bakmak, geleceği değerlendirmeye yönünde bulunmaz bir öğretmen rolünü oynuyor.

Cumhuriyet
Kitap Kulübü

Daha ucuz kitap için...

İstedığınız kitabın ayağınıza gelmesi için...

Bedava armağan kitapları da binlerce seçenek arasından seçmek için...

Hiçbir yükümlülük altına girmemek, tam tersine sürekli genişleyen olanaklardan yararlanmak için...

Beklenmedik armağanlar almak için...

Kitap sevenler, kitap okuyanlar, kitap izleyenler, aşağıdaki formu doldurun, kesin ve gönderin Broşürümüz hemen adresinize postalanacaktır.

Türkocağı Cad. 39-41
Cağaloğlu - İstanbul

Hiçbir yükümlülük altına girmeden Cumhuriyet Kitap Kulübü broşürünün adresime gönderilmesini rica ederim

Ad, soyad: .....

Adres : .....

İmza .....

Komsuya gider gibi...

BULGARİSTAN

Tarih bakımından zengin kentleri, en modern ve fiyat bakımından elverişli otelleri, Karadeniz kenarındaki romantik plajları, karlı dağları, gülle bezenmiş vadileri, kaplıcaları (iyileştirici niteliklere sahip üçyüzden fazla kaynak), el değmemiş doğa yöreleriyle çağdaş turizmin en ileri merkezlerinden biridir.

Bilgi ve Başvuru:

BULGARİSTAN TURİZM ve HAVAYOLLARI BÜROSU

Cumhuriyet Caddesi, İnönü Geziyeri No:8 Taksim - İSTANBUL Tel: 145 24 56 Tlx: 26172 bulg tr.